

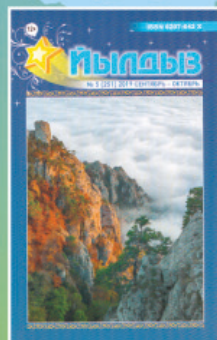
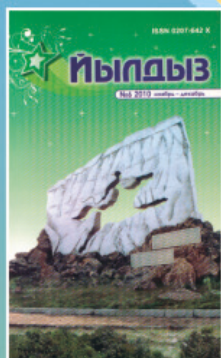
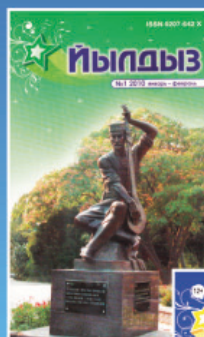
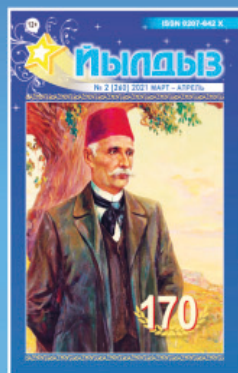
12+

ISSN 0207-642 X

ЙЫЛАВЫЗ

№ 5 (263) 2021 СЕНТЯБРЬ – ОКТЯБРЬ

45

КЪЫРЫМ ДЖУМХУРИЕТИ
МИЛЛЕТЛЕРАРА МУНАСЕБЕТЛЕР
ИШЛЕРИ БОЮНДЖА ДЕВЛЕТ КОМИТЕТИНИНЪ
ЭДЕБИЙ-БЕДИЙ МЕДЖМУАСЫ

Йылдыз

МЕДЖМУАСЫ

45

№ 5 (263) 2021 сентябрь – октябрь

«Йылдыз» 1976 с. чыкъып башлады

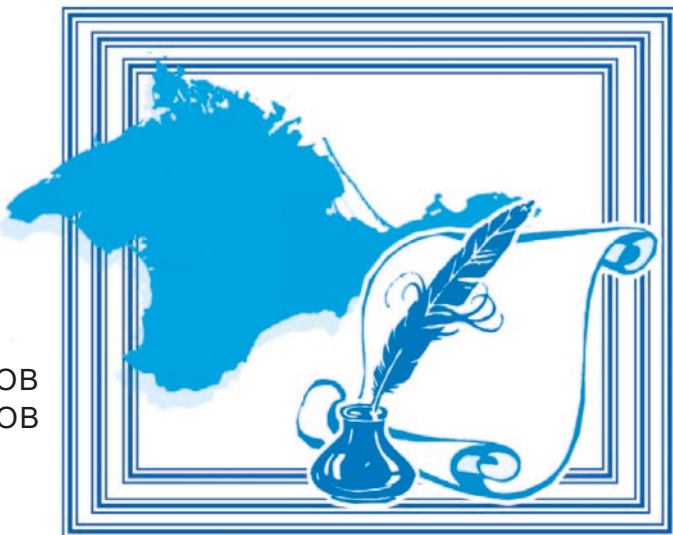
Къырымтатар тилинде эки айда бир кере нешир этиле

Баш муаррир

Дилявер ОСМАНОВ

Муарририет эйети:

Иса АБДУРАМАН
Аблязиз ВЕЛИЕВ
Айдер МЕМЕТОВ
Ирфан НАФИЕВ
Эльдар СЕЙДАМЕТОВ
Сейран СУЛЕЙМАНОВ
Урие ЭДЕМОВА
Шевкет ЮНУСОВ

«ЙЫЛДЫЗ» меджмуасынынъ муарририети

МУНДЕРИДЖЕ

Муаррир минбери

Дилявер ОСМАН. «Йылдыз» 45 яшында 4

Йылдыз 45 яшында

Шевкет ЮНУС. «Йылдыз»нынъ 45 йыллыгы мунасебетинен	22
Айше КОКИЕВА. Иджадий омюр мектеби... ..	25
Айдер МЕМЕТОВ: «Уста корьмеген шегирт эр бир макъамгъа ойнар».....	42
ЧЕРКЕЗ-АЛИ. Шиирлер	45
Шамиль АЛЯДИН. Иблиснинъ зияфетине давет. Повесттен парча.....	49
Айдер ОСМАН. Саба ола, хайыр ола. Повесттен парча.....	56
Шакир СЕЛИМ. Шиирлер	64

Хатырлавлар

Лейля АЛЯДИНОВА. Достлар ве дост олмагъанлар	71
Таир ХАЛИЛОВ. «Йылдыз»нен багълы яшлыгъым хатырлавлары.....	74
Дильшад ИЛЬЯС ШЕЙХ-ЗАДЕ. «Йылдыз» меджмуасы акъкъында тюшюнджелерим	77
Ирфан НАФИЕВ. Шамиль Алядин бизге мусафирликке келе эди	79
Айше РАМАЗАНОВА. Хайырлы яшлар олсун, «Йылдыз»!... ..	80
Шерьян АЛИ. Шу Къырымда бир йылдыз бар. Шиир.....	82
Фазиле къартий. Язылайыкъ «Йылдыз»гъа. Шиир.....	83
Риза ФАЗЫЛ. «Йылдыз»нынъ 40 йыллыгы мунасебетинен баш муаррир Дилявер Османгъа. Шиир	84
Дилявер ОСМАН. Парылда, «Йылдыз». Шиир.....	85

Дияспора аятындан

Мустеджип УЛЬКЮСАЛ. Къырым ёлунда бир омюр.

Девамы..... 86

Хаджы Къадыр агъа. Икяе..... 110

Тилимиз — хазинемиз

Сейран СУЛЕЙМАН. Сёз инджилери 115

Назм

Юнус ТЕМИРКЪАЯ. Къуртий баба. Шиирий романдан

парча 118

Крымскотатарская литература на русском языке

Дженгиз ДАГДЖИ. Они тоже были людьми. Отрывки

из романа «Олар да инсан эди» 130

Урьметли окъуйыджылар!

ЙЫЛДЫЗ
МЕДЖМУАСЫ

2022 сенесине «Йылдыз»гъа
абуне олмагъа унутманъыз.

Бир йыллыкъ абуне индекси – **75200**

фияты – **1026 кумюш 17 капик.**

Ярым йыллыкъ абуне индекси – **75298**

фияты – **513 кумюш 09 капик.**

Абуне декабрь 23 къадар девам эте.

Муаррир минбери

Дилъвер ОСМАҢ

«Йылдыз» 45 яшында

2021 сенеси “Йылдыз” эдебий-бедий меджмуасы озюнинъ 45 йыллыгыны къайд эте. Тамам 45 йыл эвельси 1976 сенесининъ ноябрь айында Ташкентте “Йылдыз”нынъ биринджи саны дюнья юзюни коръди. Тамырындан къопарылган къырымтатар халкъы ичюн, сюргюнлик ерлеринде, бу муим бир вакъиа олгандыр. “Ленин байрагы” газетасы, “Къайтарма” ансамбли, Низами пединститутында ачылган татар (о вакъытта ойле языла эди) тили болюгининъ сыраларына даа бир миллий оджагъымыз, “Йылдыз” къошулды. Оны мейдангъа кетирмек гаесинен бир гурух яzydжыларымыз арекет эткендир.

1976-1979 сенелери меджмуа альманах сыфатында йылда эки кере нешир этильди.

1980 сенесинден башлап о йылда алты кере нешир этильген девирий матбуатымыз сырасына кирди. Мейдангъа кетирилген девиринден бу кунгедже онынъ 263 саны чыкъты. Сюргюнлик ерлеринде меджмуа эдебий къырымтатар тилини сакълап къалмакъ ве инкишаф этювде эмиетли бир васта олды. Онынъ саифелеринде къырымтатар медениети, санаты, эдебиятшынаслыгъы, халкъ агъыз яратыджылыгъы, музыкасы ве дигер мевзуларгъа багъышланган макъалелер ер алып башлады. Дженктен эвель иджат эткен Юсуф Болат, Эшреф Шемьзаде, Зиядин Джавтобели, Раим Тынчеров, Абдуреим Алтанълы, киби къырымтатар яzydжыларынынъ, Гъафар Булганакълы, Мамбет Абляимов, Шакир

Селим, Эмиль Амит, Эрвин Умеров, Сафтер Нагаев, Риза Фазыл, Билял Мамбет, Эскендер Фазыл, Иса Абдураман, Рефат Чайлакъ, Шерьян Али киби земаневий орта яш муэллифлернинъ ве дигерлерининъ несир ве назм эсерлери онынъ саифелеринде дердж этилип башладылар.

О йылларда кырымтатар тилинде китап чыкъармагъа пытракълы олгъан девирде “Йылдыз” кырымтатар муэллифлери ичюн бир мейдан олды. Журнал форматында о девирде кырымтатар эдебияты боюнджа йылда 3-4 бинъ нусхада 6 китап нешир этиле эди демек мумкюн. Сюрдюникте булунгъан кырымтатар языджылары ичюн ве, хусусан, тамырларындан къопарылып ёкъ олмагъа укюм этильген кырымтатар тили ичюн бу буюк бир къазанч эди.

45 йыл девамында “Йылдыз” да чешит вазифелерде языджылар, акъсакъл журналистлер: **Шамиль Алядин, Риза Фазыл, Черкез-Али, Шевкет Рамазанов, Айдер Османов, Аблязиз Велиев, Закир Къуртнезир, Урие Эдемова, Юсуф Алиев, Сабрие Сеутова, Диляра Сеитджелилова, Наджие Аметова, Адхат Сеногъул, Зейнеп Эреджепова, Айше Кокиева, Муневвер Меджитова** ве дигерлери чалыштылар.

1980 сенелери меджмуа эдебиятка кирип кельген янъи несиль иджаткярлар ичюн дже-темен бир йылдыз олды. Олар арасында **Сабрие Сеутова,**

Айше Кокиева, Таир Халилов, Решид Мемиш, Юнус Кандымов, Исмаил Керимов, Юсуф Алиев, Венера Ибраимова, Певат Зети, Васфие Кипчакова ве дигерлери.

«Йылдыз»нынъ баш муаррирлери олып, 1944 сенеси сюрдюник фаджиясыны башындан кечирген, сюрдюникнинъ бутюн адджыларыны таткъан, халкъынен берабер олгъан, онынъ къайгъы-къасеветлеринен, умютлеринен яшагъан, даима языджылар олды. Баш муаррирлер де омюрлери девамында, тувгъан халкъынен берабер бу мудхиш фаджиянынъ къурбанлары олды.

Эгер Кырымда догъгъан, дженктен сагъ олып къайткъан уйкен несиль языджылар (24 языджыдан 12-си дженкте эляк олды) Кырымдан сюрдюн этильген олса, халкъы дарма-дагъын олгъан сюрдюникте догъгъан яш несиль де, сюрдюникнинъ бутюн агъырлыкъларыны башындан кечирди.

Бойле мушкуль фаджиянынъ нетиджесинде халкънынъ ярысы кырылды, амма шукюрлер олсун о аякъ устюнде къалды, кырымтатар языджылары кучълерини топлап меджмуаны тешкиль этип, кырымтатар тилинде иджат этмеге тутундылар. О йылларда джемаатымыз меджмуанынъ мейдангъа кельгенини буюк бир рух котеринкигинен къаршылап алды, о онъа кучъ берди ве миллет башкъа халкълар арасында ирип кетмейджегине, ана тили ёкъ олмайджагъана умют ве эмин-

лик доғурды. Меджмуаға темель кьоюлганы тамам бойле бир сильтем берди ве онынъ биринджи саны тек кырымтатар языджылары ичюн дегиль, бутюн джемаатымыз ичюн буюк бир вакъиа олгандыр.

Меджмуанынъ тарихы учъ девирден ибарет

Меджмуанынъ тарихыны учъ девирге больмек мумкюн.

Биринджи девир: 1976-1991 с. Сюрگونликте, Озбекистанда чыккыян девир (15 йыл).

Экинджи девир: 1992-2014 с. Меджмуанынъ Кырымда нешир этилюви. (22 йыл)

«Йылдыз» альманахынынъ биринджи саны. 1976 с. Альманах йылда эки дефа нешир этиле эди. (1976 –1979 сс.)

Учюнджи девир: 2014 сенесинден бу вакыткя кьадар чыккыян девир.

Биринджи девир (1976-1991с.) Озбекистанда, хусусан ильки йыларда, меджмуа кьатты незарет астында нешир этильди. Кырымны, кырымтатарларны хатырлаткыян эр бир сёз ясакъ олунды. Эр бир бойле сёз ичюн меджмуанынъ неширини токътата, баш муаррирни исе джезалай биле эдилер. Бунъа бакъмадан кырымтатар языджылары чешит эдебий жанрларны кьулланып, меселя башкя муэллифлернинъ эсерлерини терджиме этип окъуйыджыларгя керек фикрлерни еткизмеге арекет эте эдилер. Бойле вазиетте, эльбет баш муаррирининъ ве муэллифининъ шахсиети ве джесюрлиги буюк эмиетке малик эди. Бу девирде меджмуа Советлер бирлигинде олганы киби маддий тарафтан ич бир сыккынты дуймай эди.

О йыларда меджмуанынъ эсас макъсады

1. Халкъ агъыз яратыджылыгъынынъ нумюнелерини, эдебий, медений мирасымызны, эдебий тилимизни сакълап кьалмакътан ибарет эди.

2. Яш несиль иджаткярларны тербиелемек ве осьтюрмек.

Бугунъ иджат эткен кырымтатар языджыларынынъ буюк кыысымы «Йылдыз»нынъ кьолтутувынен аяккя турдылар. О Озбекистан языджыла-

ры бирлигинде кырымтатар языджылары болюгини мейданга кетирильмесине сыйтем берди. Нетижеде бир сыра кырымтатар языджылары язы-джылар бирлигининь азалары олдылар. Булар эписи меджбурий сюрюнликте булунган кырымтатар эдебиятынын, бирдем миллетимизнин бар олганыны нумайыш этти.

Экинджи девир меджмуанын фаалиети (1992-2014 с.) Кырымда девам этти. 1992 сенеси Кырымда «Йылдыз»нын ильки саны чыкты. Миллетимизнин Кырымга авдети, Советлер кырумы йыкылганы, эвельки незарет йымшаклашканы меджмуанын мундериджесине мусбет тесир этти. Онда кырымтатар эдебияты, тарихы, медениети боюнджа кыйметли архив материаллары, янзы несиль кырымтатар алимлеринин ильмий макъалелери, Тюркие, Романия, АКЪШ кырымтатар диаспорасы муэллифлеринин эсерлери басылып башлай.

Айны заманда акимият тарафындан журналнын муарририетине чалышмак ичюн иш ери, бина айрылмады, хадимлер арбий комиссариатнын казармасында, кирага тутулган одаларда, айлыкларынын капик эсабына яшамага меджбур олдылар. Бу эн мешакъатлы девирнин агырлыгы Айдер Османннын девирине расткельди.

Бу мушкуль вазияте «Йылдыз», хадимлеринин садык-

«Йылдыз». № 1. 1980 с.
Журнал эки айда бир кере чыкып башлады.

лыкнен ишлерине янашканына, бирлешкен абунеджилернин ве озь омюрлеринин бир кысымыны меджмуага багышлаган баш муаррирлернин гайрети саесинде аякыта къалды. Айдер Осман ве Шакир Селим исе, тезсюф ки, озь вазифелеринде сонъки нефеслерине къадар булунып бу дюньяны терк эттилер. Алланын рахметинде олсунлар.

Учюнджи девир 2014 сенеси башлана.

Меджмуа И. Гаспринский адына «Медиамеркез»ге кирсетильди. 2015 сенеси «Медиамеркез»ге биринджи мудир олып Айдер Эмиров тайинленди. Бу девирде муар-

«Йылдыз». № 6. 2006 с.

ририетнинь тар-мар этильмеси башланды ве меджмуанынь 8 хадиминден 4-ни кыскъарттылар.

2017 сенесининь июль айында кългъан хадимлер эписи ариза язып иштен бошадылар. Баш муаррир ишлерни дигер баш муаррирге теслим этмек ичюн вазифесинден кетмеге азырлангъанда базы яzydжыларнынъ риджаларыны козь огюне алып, меджмуа токътамасын деп, вакътынджа вазифесини эда этмеге разы олгъан эди. Бутюн Кырымда не ичюндир бойле алгъа девлет эсабына, кырымтатар девлет тилинде нешир этильген эки кырымтатар нешири «Йылдыз» ве «Янъы дюнья» огърады.

2020 сенеси меджмуа эдебий-бедий меджмуа олып кълды. Себеби: джемиетте олгъан базы вакъиаларгъа меджмуада олгъан изаатлардыр.

Бунъа бакъмадан «Йылдыз»-нынъ колеми эксильмеди эм о эскиджесине йылда алты кере нешир этильмекте.

Баш муаррирлер

1. «Йылдыз» альманахынынъ муаррири, Украинада нам кълзангъан санат эрбабы **Черкез Али (1976-1979 с.)**

2. «Йылдыз» меджмуасынынъ биринджи баш муаррири Озбекистанда нам кълзангъан медениет эрбабы, Озбекистанда нам кълзангъан санат эрбабы **Шамиль Алядин (1980-1985 с.)**

3. «Йылдыз» меджмуасынынъ баш муаррири **Айдер Осман (1985-1998 с.)**

4. «Йылдыз» меджмуасынынъ баш муаррири **Шакир Селим (1998-2008 с.)**

«Йылдыз». № 1. 2009 с.

5. «Йылдыз» меджмуасынынъ баш муаррири Татаристанда ве Къырымда нам къазангъан санат эрбабы **Дилявер Осман (2009 сенесинден).**

Меджмуанынъ лейхалары ве эльде эткен грантлары

1. 2007 сенеси меджмуа Украинанынъ Алий аттестация комиссиясынынъ (ВАК) джедвелине алынды ве озь этрафында языджылардан гъайры филология саасында намзетлик ве докторлыкъ диссертацияларыны къорчаламагъа азырлангъан алимлеримиз ичюн мейдан олды.

2. 2009 сенеси меджмуа Тюркиенинъ ТИКА агентлигининъ грантыны эльде этти ве Бутюндюнья къырым-татар Конгрессине багъышлап, латин уруфатында махсус сан нешир этти. АКЪШ, Ингильтере, Френкистан, Канада, Алмания, Польша, Романия, Тюркие, Булгаристан, Литва, Озьбекистан, Русие ве дигер мемлекетлерде яшагъан, сийрек фотоблокларнен яраштырылгъан диаспорамыз акъкъында малюматларгъа бай олгъан бу сан конгресс делегатларына даркъа-тылды.

3. 2010 сенеси Советлер бирлигининъ эки дефа къараманы Амет-Хан Султаннынъ 90 йыллыгына ве 2020 сенеси онынъ 100 йыллыгына багъышлангъан махсус санлар нешир этильди.

4. 2011 сенеси «Йылдыз»нынъ 35 йыллыгына ве 2016 сенеси 40 йыллыгына багъышлангъан махсус санлар нешир этильди.

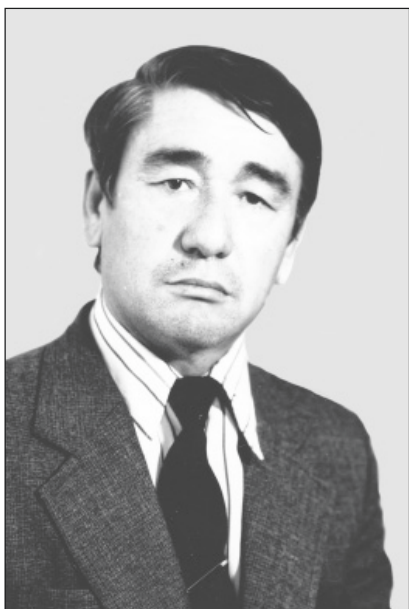
5. 2015 ве 2020 сенеси къырым-

Черкез-Али. «Йылдыз» альманахынынъ муаррири 1976 с. (ноябрь) – 1979 с. (декабрь)

Шамиль Алядин. «Йылдыз» журналынынъ биринджи баш муаррири 1980 с. (январь) – 1985 с. (июнь)

Айдер Осман. «Йылдыз» журналының баш муаррири
1985 с. (июль) – 1997 с. (август)

татар халкынынь Улу Ватан дженкинде иштирагине багышланган махсус санлар кырым-татар ве рус тиллеринде нешир этильди. Тиражнынь бир кысымы Кырымнынь Девлет Шурасы депутатлары, Кырым укумети азалары, дигер миллет векиллери арасында даркыатылды.

6. 2011-2013 сенелери меджмуанынь саифелеринде балалар ичюн 16 саифелик «Йылдызчык» нешир этильди. 2015 сенеси мектеп талелелерининь энъ гузель эсерлеринден тертип этильген махсус «Йылдызчык» саны нешир этильди.

7. 2015 сенеси меджмуа Татаристан президенти Рустам Миннихановнынь грантыны эльде этти.

Шакир Селим. «Йылдыз» журналының баш муаррири
1997 с. (сентябрь) – 2008 с. (ноябрь)

Меджмуанынь рубрикалары ве мевзулары

Меджмуанынь мундериджеси ве мевзулары ичтимай, эдебий, медений аятымызнен багылы олгъаны онынъ рубрикаларынынъ чешитлигинде акс олуна.

«Йылдыз»нынъ тешкиль олунгъанындан башлап меджмуада 30-гъа якъын рубрика шекillenди. Булар – «Несир», «Назм», «Драматургия», «Эдебий такъвим», «Эдебиятшынаслык», «Терджимелер», «Къардаш эдебиятлардан», «Хатырлавлар», «Янъы адлар», «Генч къалемлер», «Медениет ве санат», «Китап рафларыньызгъа», «Диаспора аятындан», «Тарих саифелери», «Эдеби-

ят меселелери», «Халкъ агъыз яратыджылыгы», «Классик эдебиятымыздан», «Окъуйыджылар иджадындан» ве дигерлери.

Меджмуанынь саифелеринде къардаш халкъларнынъ эсерлери

Меджмуанынь саифелеринде къырымтатар эдебиятынынъ векилеринен берабер къардаш халкъларгъа менсюп белли яызджыларынынъ эсерлери де ер алмакъта.

Булар арасында Ч. Айтматов (Къыргызистан), Г. Тукай, Ф. Карими, Дэрдменд, М. Джалиль, Р. Файзуллин, Р. Валеев, Р. Зайдулла, (Татаристан), В. Седых, Т. Шевченко, З. Калмыков (Украина), Серкан Сава (Тюркие), Дервиш Осман Ахмедогълу, Вахит Эргин (Косово), Мариус Келару (Романия), Эркин Вахидов (Озбекистан), Самед Вургун, Б. Вахабзаде (Азербайджан), Омар Хайям ве дигерлери.

Меджмуанынь форматы ве дизайны

Интернет ве ракъамлы технологиялар эп илерилеген, ракъабет къуветлешкен бир девирде меджмуа озь окъуйыджыларыны сакълап къалмагъа ве осьтюрге арекет эте. Бу себептен меджмуа хадимлери саифелештирювге, дизайнгъа, эсерлерни ве макъалелерни визуаль материаллар иле темин этмеге даима дикъкъат айырмагъа тырыша.

2009 сенеси, меджмуанынь Къырымгъа къайткъанына 17 йыл толгъанда, онынъ эвельки буюк,

Дилявер Осман. «Йылдыз» журналынынъ баш муаррири. 2009 с. (январь)

Озбекистан девириндеки форматы къайтарылды, саифелештирюв ве дизайны илериледи, окъумагъа онъайтлы олгъан шрифтлер, ренкли саифелер кирсетильди, тарихий ве земаневий яшайышымызгъа аит фотолар ишлетилип башлады. Булар эписи меджмуанынь эстетик джеэттен дегерли бир дереджеге аит олмасыны темин этти. Бу косътергичлер боюнджа «Йылдыз» ич бир дигер тюркий тиллерде нешир этильген ме-джмуалардан артта къалмай ве базы косътергичлер боюнджа атта устундир. «Тюрксой» къолтутувында отъкерильген тюркий тилли меджмуаларынынъ сергилери ве форумларында мутехассылар меджмуагъа мусбет къыймет ке-

скенлери малюм. Муарририет меджмуанынь миллий кырымтатар юзюни акс этмек ичюн миллий орьнеклерни, кырымтатарларнын чешит сыфатларыны акс эткен, Кырымнын эски корюнишлерини, рессамларнын миллий рухта иджат эткен ресимлерини кьуланмагъа аракет эте.

«Йылдыз»нын кьаплары исе онын аджайип тышкы кыяфетинен берабер насылдыр мана ве мундеридже ташыгъаныны нумайыш этмектелер. Бу меседе муарририет даима араштырувда ве насылдыр янъылык тюшюнип чыкьармагъа тырыша. 2009 сенеси кьапларда тарихымызда муим ер туткъан Кырым дагълары, 2010 сенеси Кырымда ве четэльде улу сымаларымызгъа кьоюлгъан абиделер, 2011 сенеси Кырымнын эски кырымтатар меркезлеринин тарихий ве бугуьнки корюнишлери булар сырасында. Булар эписи меджмуанынь мундериджесине кьошма оларакъ окъуйдыжыларгъа эйи теэссулатлар алмагъа ярдым этмекте.

Не ичюн «Йылдыз»нын базы санлары рус тилинде чыкьты

Рус тилинде чыкькъан дёрт сан арасында эсасен дженк (№ 2, 2015, № 2, 2020 с.) ве АметХан Султангъа багъышлангъан бешинджи санлар 2010 ве 2020 сенелери чыкьты. Бунын себеpleri де белли. 2020 сенеси чыкькъан сан 2019 сенеси чыкькъан давалы «Кырым тарихы дерслиги»не бир

джевап оларакъ нешир этильди ве о Кырым мектеpleri китапханелерине даркьатылып кельмекте. 2020 сенеси № 5 саны Амет-Хан Султаннын 100 йыллыгъына багъышланды ве бу сан да мектеplerге даркьатылмакта. Исмаил Гаспринскийнин 170 йыллыгъына № 2, 2021 с. ве шаир Сеитумер Эминнин 100 йыллыгъына № 3, 2021 с., багъышлангъан санлар кырымтатар ве рус тиллеринде нешир этильди. Эльбет бу санларнын бойле нешир этилюви эки улу сымамызнын иджатларына багълыдыр. Исмаил Гаспринскийнин «Терджиманы» эки тильде нешир этильгени ве Сеитумер Эминнин эки тильде иджат эткенлери бунын баш себеpleriдир. 2021 сенесинин 4-нджи санында даа 12 саифе рус тилине терджиме этильген кырымтатар язиджыларынын эсерлеринден парчалар берилип башлады, лякин 128 саифе эвелькидай эски форматта кырымтатар тилинде чыкьаджакъ. Бу ишни сынав шекилинде ве бир компромисс киби кьабул этмек керектир, албуки бу хадимлерге кьошма бир юк олса да вакьыт бунын зарур олгъаныны я да олмагъаныны косьтерир деген уьюттемиз. Эр алда язиджыларымызнын базы муим эсерлеринден парчаларны окъуп тилимизни зайыф бильгенлер оларнен таныш олып, бельким де эдебиятымызнен меракъланырлар, лякин кесен-кес шуны айта билемиз «Йылдыз»нын тувгъан тилимизге мукьайт олмакъ вазифеси

илериде де энъ муим вазифеси олып къаладжакътыр.

«Йылдыз» эдебиятымызнынъ ве миллетимизнинъ вариети

«Йылдыз» эм сюрюнликте эм бугуньки кунюмизде тувгъан тилимизни сакълап къалмакъ, языджыларнынъ, медениет ве санат хадимлерининъ сёзюни миллетке еткизмек вазифесини беджерип кельмекте. О бутюн бир халкънынъ Сёзю ве Сесидир. Бу Сёз эсен-аман олгъанда – Миллет де эсен-аман оладжакъ.

Эльбет эр бир окъуйыджы озю истеген, оны меракъландыргъан шейлерни тапып окъуй, амма къыймети бир вакъыт тюкенмеген, вакъыт иле сыналгъан миллий къыйметлер озь эмиетини йылар, асырлар бою сакъланып къалалар. «Йылдыз» та 1920-1930 сенелери илери къырымтатар зиялылары темель къойгъан бу тюкенмез дегерлик ве анъанелерге садакъ олып къала.

«Йылдыз» къырымтатарларнынъ сийрек ве уникаль бир медений менбасыдыр. Онынъ саифелеринде халкъымызнынъ тарихына аит вакъиалар, онынъ мешакъатлы сынавлардан кеч-

кен ёлу 45 йыллыкъ бир девир «Йылдыз»нынъ саифелеринде акс олунды. Алланынъ эмиринен ве халкънынъ гъайрети саесинде олумге укюм этильген миллет эбедиетке дёнме-ди, энди къачынды кере аякъ устюнде къалды ве XX асырда бар кучюни топлап тувгъан юртуна, сёнген оджакълары башына къайтты.

«Йылдыз» бойле оджакъларнынъ бириси ве къырымтатар тили, эдебияты, медениетининъ бешиги. Онынъ эмиети эм кечмиште эм бугуньки аятымызда сынъырсыздыр. О ватанындан къувулгъан, устюне нидже ифтиралар ягъдырылгъан, бурынгы тарихы, 800 йыллыкъ эдебияты, иджатяр ханлары олгъан, озь девлетини къургъан юваш халкънынъ эвляды.

«Йылдыз», онъа токъунгъанларнынъ гоньюллерине эйилик урлукълары ве самимий, сакин нурлар сачкъан, айдын ве парлакъ келеджекке умют берген эдебиятымызнынъ, озь тувгъан топрагъында тамыр аткъан эмексевер, джесюр, сабырлы, акъыллы миллетимизнинъ ишанчлы эвлядыдыр.

**«Хайырлы яшлар олсун,
«Йылдыз!»**

Yuldyz 45

«Йылдыз»нынъ биринджи коллективи.

Сагъдан: Сабрие Сеутова, Риза Фазыл, Юсуф Алиев, Шамиль Алядин, Айдер Осман, Дияра Сеитджелилова, Шевкет Рамазанов, Зейнеп Эреджепова. Ташкент ш. 1981 с.

«Йылдыз»нынъ неvbеттеки коллективи. Солдан: Риза Фазыл, Айше Кокиева, Сабрие Сеутова, Закир Къуртнезир, Айдер Осман, Дияра Сеитджелилова, Юсуф Алиев. Ташкент ш. 1986-1987 сс.

«Йылдыз» хадимлери Муневвер Меджитова, Лейля Селимова, саифелештириджи Артур Кипчаков, Диявер Осман иш вакътында. 2009 с.

«Йылдыз»нынъ хадимлери. Солдан: Сейяре Меджитова, Муневвер Меджитова, Зельфира Шукурджиева, Зера Акимова. Отургъанлар Диявер Осман, Риза Фазыл. 2015 с., декабрь.

«Йылдыз»нынъ эдебий конкурсында гъалип чыкъкъанлар.
Солдан: Бекир Аблаев, Гульсум Халилова, Гульнара Ильясова,
Айше Акиева. 2013 с.

«Йылдыз»нынъ конкурсында гъалип чыкъкъан
М. Сулайманов мукафатлана. Майыс, 2018 с.

Судакъ миллий мектебинде «Йылдыз»нынъ окъуйджыларнен корюшюви 2018 с. март 23 куню.

«Йылдыз»нынъ такъдимнамеси И. Гаспринский адына китапхане. Диявер Осман, Гульнара Усеинова. 2019 с., майыс.

Тюрк дүньясы V эдебият меджмуалары конгресси. Солдан: Сейран Сулейман, Азербайджан шаири Анар, Дилявер Осман. Астана 2012 с.

Тюрк дүньясы VI эдебият меджмуалары конгресси. Сагдан: Дилявер Осман, Аврасия языджылары бирлиги реиси Якъуп Омерогълу, Татаристан языджылары бирлиги реиси Рафис Корбан. Тюркие, Эскишехир, 2014 с. февраль 16–18 кунълери.

Бутюндюнья кырымтатар конгресси куньлери. Солдан: Кыяседин Утеу (Романия), Риза Фазыл, язиджы Гюнер Акъмолла (Романия), Диявер Осман. Акъмесджит. 2009 с., майыс.

Романия язиджылары бирлигинде корюшюв вакътында кырымтатар диаспорасы векиллеринен. Отургъанлар: Диявер Осман, Кыясетдин Утеу. Экинджи сыра солдан: Язиджы Невзат Сарыголь, Риза Фазыл, Романия парламенти депутаты Амет Варол. 2009 с., июль. Бухарест ш.

«ЙЫЛДЫЗ»НЫНЬ
КОЛЛЕКТИВИ.
2011с.

Языджылар Риза Фа-
зыл ве Нузет Умеров
«Йылдыз»да. 2009 с.

Солдан: языджылар Шерьян Али, Иса Абдураман, Закир Къуртне-
зир, Аблязиз Велиев «Йылдыз» муарририетинде. 2012 с., 31 июль.

«Йылдыз»
45 яшында

Шевкет ЮЧУС

**«Йылдыз»нынъ
45 йыллыгы
мунасебетинен**

Чокъ йыллар девамында ичтимий-сиясий ве эдебий-бедий меджмуа олып кельген «Йылдыз»ымыз аятымызда зуур эткен адиселерге мунасебетини бильдиребергени ичюн кечкен йылнынъ экинджи санындан итибарен «ичтимай-сиясий» деген ёнелишинден марум этильди. Артыкъ журналнынъ сиясетке пек берильмеге акъкы ёкъ. Затен бу саа бизим ичюн сыджакъ диярларда яшагъанымызда да къапалы эди. Амма айны заманда девлетнинъ буюк реберлерининъ нутукълары биринджи ерге къоюлатурган. О реберлернинъ заманы битип, сиясий фикирлер ташыган макъалелер миллий менфаатымызгъа чалыштырыладжакъта, журнал шу имкянсыз къалдырылды.

Меракълы факт: «Йылдыз»нынъ тюрю йылларда нешир этильген санларыны козьден кечирсек, о, 1980-1991 сенелери «ичтимай-сиясий ве эдебий-бедий» меджмуа олып, 1991 с. чыкъкъан 4-нджи санындан итибарен «эдебий-бедий ве ичтимай-сиясий» меджмуагъа чевирилип, биринджи ерге онынъ эдебий-бедий дегерлиги къоюлгъаныны корермиз. Перестройка заманы белли бир енгиллик кетирир экен, журналнынъ башында турган Айдер Осман ве журнал эйетининъ мевамы саесинде эвеллери ясакъ этильген бир сыра бедий эсерлеримиз гайрыбаштан дюнья юзю корип, шанлы кечмишимизнен «танышмакъ» ве гъурурланмакъ ичюн бир весиле олгъандыр.

Бу йылнын ноябрь айында 45 йыллыгыны кыйд этеджек журналымызнын ильк саны басылмасына рухсет 1976 сенеси ноябрь 11-де бериле. Бу хусуста ЦК-гъа язылган мектюпни о вакыт тюрюлю миллий-медений оджакларымызда реберлик эткен Айдер Осман, Ибраим Паши, Риза Фазыл, Урие Эдемова, Джевдет Аметов ве Сафтер Нагаев имзалайлар. Шимди олардан тек Урие Эдемова сагъ-селямет олып, о, бу арекетлернин джанлы шаатыдыр...

О замандан берли эппейи вакыт кечип кетти. Журналнын вазиети эвеллери кюлай олмагъаны киби, бугунь де нидже-нидже козьге корюнмез маниаларны атлап кечмеге меджбур кала. Шимди там манадаки сиясетни дегиль де, абуне меселесини козьде тутам. Бунын себеплери дефаларджа косътерильгендир: бир тарафтан, кутюпханелер, газета ве журналлар ерини эп кенишлемекте олган земаневий Интернет имкянлары алса, экинжи тарафтан, несиллер деньишмеси саесинде ана тилинде кюнушкъанларнын даиреси эп тарлашып бармакта. Месея, 1987 сенеси «Йылдыз»нын еди биньден зияде абунеджиси олган олса, шимди бир биньге биле бармай. Буньа даа учюнджи себепни де кюшайыкъ: эдебият алеминде аньанеге чевирилген «башта – меджмуада, сонь – китапта» принципиндже бастырылган эсерлерни муэллифлер энди журналсыз, яни апробациясыз да догърудан-догъру нешрияткъа алып кетип, бастырмалары мумкюн. Албуки, баш муаррирге бойле вазиетте неширни сакълап къалмакъ вазифеси тюше, чюнки бу иш тек конкрет редакциянын къасевети олмайып, миллий тюсюмиз бар экенини косътереджек бир амельдир. Эгер 15-20 йыл эвельси «Йылдыз» бу меселени, айтайыкъ, джентен эвель чыкъкъан ве я четэльде язылып, миллий дегерликлеримиз сырасына кирсетилебиледжек эсерлерни басув эсабына чезген олса, бугуньки куньде редактор оны, месея, тюрюлю локаль эдебий ярышлар, мукафатлар, мектеп балаларынын иджадыны косътерюв ёлунен аякъ устюнде тутмагъа тырыша. Затен бу меджмуа тек тиль ве эдебият меселелеринен сынъырланмайып, тарих, фольклор, миллий саньат ве медениетимизге де дикъкъат этип келе. Абунеджилер ордусы бу сааларда хызмет эткенлернин эсабына да чокълашмакъ керек амма...

Озь вакытында аньылган меджмуа ильмий кадрларны азырлав ишинде де буюк роль ойнагъандыр, чюнки эдебиятымыз ве тилимизнен багълы ильмий макъалелеримизни онын саифелеринде «сынап бакъа» эдик. Шойле бир вакъианы мисаль кетирейим: артыкъ диссертациямны кюрчаламакъ вакыты кельгенде, ишлеримизнин эксериети бу журналда басылгъаны ичюн, оны Украина ВАК-ынын джедвелине кирсетмек ихтияджы пейда олды. О вакыт Кырым президенти сайланган Ю. Мешковнен чалышмайджагыны бейан эткен Н.В. Багров университетимизге кыйтып келип, илим боюнджа проректор тайинленир экен, кабинетине кирип, «Йылдыз»ны ВАК

реестрине кирсетюв хусусындаки меселени анълаткъанымда, «я коресинъиз де, талапларгъа коре, эйетинде беш илим докторы олмакъ керек, деп язылган да», джевабыны берип, бу меселеге сувукъ-сувукъ янашкъан эди. Докъсанынджы сенелери филологиямыз саасында беш илим докторы къайдан алынсын! Иште, не япып-япып, диссертациялар къорчаланмасы ичюн «Йылдыз» о джедвельге кирсетильмек керек эди. Зенаатдашларымызнен акъыл таныша-таныша, Исмаил оджа Керимовгъа да айткъан сонъ, о, ВАК-къа бир мектюп язып, меселени изаатлагъан ки, чокъкъа бармай, журнал Алий аттестацион комиссиянынъ джедвелине алынды... Амма шимди ильмий рутбелерге саип олып, журналгъа абуне олмагъан аркъадашлар оларгъа бир заманлары ёл ачкъан «Йылдыз»нынъ алынен меракълана экенлерми?!

Алтмышынджы сенелери эдебият алемине кирип кельген миллий языджылар группасы олардан да буюк несильнинъ башлангыч козетмеси алтында араретнен чалышкъандырлар. Оларны бирер-бирер анъсанъ да ери, амма о, макъалемизнинъ форматына келишмей. Айны заманда, меселя, филолог-алиме Айше Жемилеванынъ повесть жанры хусусындаки теткъыкътларынынъ не-тиджесинен журнал саифелеринде пайлашмасы эдебиятшынас Сафтер Нагаевни о къадар тесирлендирген ки, корьген сайын, о, бу къуванчыны ифаде этмейип, кечалмай эди. Даа десенъиз, зенаатынджа зоотехник олып, къалем саиплигинде языджылардан къалышмайджакъ севиеси олгъан, неширлер материалларынен якъындан меракъланып тургъан мерхум Сейяр агъа Муртазаев газеталар олсун, «Йылдыз» олсун, къайда не ве не вакъыт басылгъаныны билип, шу материалларгъа даир фикирлерини бильдиретургъан. Онынъ буюк риджасынен тильшынас Усеин Куркчининъ икяелери акъкъында макъале язгъанымдан сонъ, къуванчы сынъырсыз олгъаныны айтып, самимий тешеккюрини бильдирген эди.

Бойле мисаллер дефаларджадыр. Айтаджагъым, о несильнинъ озю де чалышмагъа биле эди, чалышкъанларны алгышламагъа да унутмай эди. Белли я, бастырылган шейге даир джевабен фикир бильдирильсе, сатырларынынънен кимдир меракълангъаны корюне, бу ал исе санъа гъыда, кучъ бере ве я къалеминъни кямиллештирип бармагъа бир тюрткюч ола. Бойле экен, 45 яшыны толдурайткъан «Йылдыз» журналыны хайырлап, оны мейдангъа кетирювде, яшатувда догърудан-догърумы, къыямы шекильде иштирак эткен джумле аркъадашларнынъ арекетлери савапкъа язылмасына дуаджымыз. Шимдики меджмуагъа фааль абунеджилер, фааль иджаткярлар, фааль текъыкътчылар ве фааль фикир бильдириджилер, муаририне исе такъат, ираде, ферасет тилеймиз!

Иджадий омюр мектеби...

Эр бир инсаннын омрюни кяплап алган вакъиалар тесадюфен олмагъаны йылар кечкен сонъ анълашыла экен. Бу вакъиалар инсаннын пишкинлешмесине, рухунун юксельмесине тесир эткенинин шааты ола экенсинь. Раббиме шукюрлер олсун, меним бугунге къадар анълы омюрим зиялылар арасында кечти. Иджадий аятым-даки бу къысмет аля даа гъурурыма гъурур, къуванчыма къуванч багъышлап кельмектедир. «Йылдыз» меджмуасында аман-аман йигирми сене чалыштым. Учъ муарриринин иджадий алышкъанлыклары, чалышув усулларыны къальбимнен ис эттим. Зеинимде пекитип, иджадий фаалиетимде къуланмагъа тырыштым. Олардан гузель ве темелли бильгилер огрендим. Бу девир меним ичюн буюк бир омюр мектеби олды. «Йылдыз» меджмуасы меним иджадий ёлумнын мензили ве къайнакъ чокърагъы эди.

«Йылдыз» альманахы чыкып башлагъан сенелери Низами адына педагогика институтынын къырымтатар тили ве эдебияты болюгинин учюнджи курсында окъур экеним, язган-сызганларымнен Озбекистан Языджылары Бирлигинде чалышкъан оджам Шамиль Алядиннен фикирлешмеге бара эдим. Куньлернин биринде о, «Эки гоньюль бир олмаса» икяемни окъуп чыккъан сонъ: «Машалла! Икяени альманахта дердж этсек, гузель олур эди! – деди. О он эки саифели дефтерни элиме берир экен, манъа бакъып, сёзюни девам этти: – Амма сен оны башта, «Ленин байрагъы»нда чалышкъан Алие Муратовагъа алып бараджакъсынъ. О, бу икяени машинкада басып темизге чекеджек. Сонъра исе Гъафур Гъулам адына эдебият ве санат нешриятына алып барып, Черкез-Алиге теслим этеджексинъ. Мен шимди Алие аптень телефон ачарым. Пропуск яздырылар. Паспортынъ янынъда олмалы. Алие аптень сени къаршылар», – деп, мени къапыгъа къадар озгъарды.

Икяенинъ «Йылдыз»да басыладжакъы себебинен, газетке эки сефер япкъан зияретим «Ленин байрагъы»нда чалышкъан зиялыларымыз: Юсуф Болат, Абселям Ислямов, Айдер Осман, Сафтер Нагаев, Рустем Алиев, Мамбет Алиев ве пропуск яздыргъанымда Решид Мураднен де таныш олгъанымда хошнут олып, нешрият-

къа ёл алган эдим. Бу левхалар аля даа зеинимде джанланып турмакталар. Олар хаялымда гъайрыдан кевделенип, арекетке кирер экенлер, о куньерде гонъюмни къаплап алган къуванч шимди де къальбиме рухий теселли берип, хатыралар дерьясына далмам ичюн тюрткюч олмакталар.

Навои сокъагында ерлешкен Гъафур Гъулам адына эдебият ве санат нешрият бинасынынъ меркезий къапысынынъ басамакъларындан юкъары котерилип, къырымтатар редакциясына келип кирдим. Редакцияда иш къайнай. Амма одада тым-тырышлыкъ. Къапыдан киргенде, сол тарафта пенджере янында ерлештирилген маса башында ачыкъ папкалардан бир шейлер такъыштырмагъа истеген Черкез-Али отурмакта. (Оны мен эвель пединститутымызда кечирилген корюшювлерде корьген эдим). Онынъ къаршысында ерлешкен кениш къаверенки масада Урие Эдемова огюнде обаланган беяз къагытларны айры болюклерге такъсимлемекте. Кертикли къашларыны ойнатып, эсмери кельген, баягъы яшларында олган нешэли козьлю бир къадын альманахнынъ саифелеринде нелердир къайд этмекте. Къапыда мени корьген Али агъа козьлюклерининъ тюбюнден бакъып:

– Гъалиба, биз беклеген мусафир де келип чыкты, – деди о одада отурган къадынларны бирер-бирер козьлеринен сюзип.

«Демек, Шамиль агъа телефон ачып, меним келеджегимни Али агъагъа да сёйлесе керек», – деп тюшондим мен... Эр кеснен селямлашыр экеним, элимдеки икяени Али агъагъа узаттым.

— Озюньиз де гузель этип окъугъандырсынъыз, э? – деп сорады о менден. — Сизлер пединститут талебелери, Мемет оджанынъ къолунда окъур экенсинъиз, къырымтатар имля къаиделерини темелли бильмелисинъиз... – элимден папканы алды. – Букорынъыз, – деп къаршысындаки къапы тарафкъа бакътырылып ерлештирилген скемлеге отурмагъа давет этти.

Мен исе машинкадан сонъ икяени окъумагъанымны, Алие аптеден алгъанымнен, алель-аджеле редакциягъа ёл алгъанымны сёйледим.

Али агъанынъ сагъ тарафындан бираз четте ерлешкен масада отурган индже сесли ве къашлары кертик къадын шу вакъыт гуя мени эвеллери бильгени киби: – Али агъа, биз Айшенен экимиз окъуйыкъ да, эки кере иш япмамыз, – дие мени янындаки курсюге ерлешмеге ашыктырды.

Икяени он беш дакъкъа ичинде окъуп чыктыкъ. Ич бир тюзетюв япмаган Ленияр апте Дерменджи:

– Машалла, Алиеге! Ишини пек темиз япа экен! – деди.

Бу коллективде олган иджадий муитке мен тап о вакъыт сукъланган эдим. Бойле инсанлар арасында чалышмагъа арз эткен эдим. Шу вакъыттан къырымтатар матбуатынынъ кузьгюсине чевирильген «Йылдыз» альманахы биз, пединститут генчлерининъ иф-

тихары олган эди. Биз, талабелер, онын нешир олунувини дёрт козьнен беклей эдик. 1977 сенеси «Эки гоньюль бир олмаса...» икьяемнин меджмуанын экинджи санында дердж олунуви мени иджат этмеге джурьятландырды. Басмахане боясынын кьокьусы бурнума хош кельди. Икьяемни кьайта-кьайта окьудым. Шамиль Алядиннин икьяелеримде япкан тюзетмелерине дикькьат эттим. Тувган тилимизнин шырныкьлыгы ве тюзгюнлигинден айретлендим. Альманах чыкькан сонь, Шамиль агьа мени Озьбекистан Языджылары Бирлигине чагьырты. Кьапыдан киргенимнен, масасынын устюнде ерлешкен бир топ альманахнын экинджи санына козюм тюшти. Шамиль агьа масасынын кьаршысында ерлешкен скемлеге отурмамны риджа этти. «Бисмилля» деп, скемлеге отурдым. О исе шу арада масадан бир альманахны алып, кьуванчнен парылдаган козьлеринен оны сюзип: «Фурундан экинджи кобетемиз чыкьты. Бакь сен онын кьокьусына! Бу кьокьуны халкь отуз эки сене бекледи. Мында бу ишни башладыкь, бу темель баба-деделер юртунда бир кунь ола кенишлеп гурьлер. Хайырлайым, сен де бугунь несримизде озюньнин бир саифеньни ачтынь. Келир куню «Йылдыз»ымызда сен киби йылдызчыкьлар чокьлашыр», деп альманахны узатты. Аджеле аякькьа кьалкьып, «Сагь олуньыз!» деп, элиме альманахны алдым. Шу арада кьальбимде пейда олган кьуванч бирден килитленип кьалды. Кьафамда «Несримизде озюньнин бир саифеньни ачтынь» киби сёзюнде сакьлы буюклик бутюн вуджудымны чимирдетти. Вуджудымда энгилик сезмек ниетинен, кьафамда уймеленген джеми фикирлеримни айтмакь кьарарына кельдим.

«Сагь олуньыз! Икьеге джан берген сиз олгьанынъыз бесе-белли... Мен ойле язып олур эдимми?» – дие сустым. «Эвалла! Эвалла! Устазларнын шегиртлерине бойле ярдымлар япмагьа акьлары бар. Бир заманлары Гаспралыгьа багьышлап язган шиириме оджам Ягья Байбуртлы джан берген эди. Шиир «Яш кьувет»те чыкькан сонь, илериде бу ярдымны акьламакь ичюн, даима иджат этмеге озь-озюме сёз берген эдим. Бундан асыл да кьасеветленме», – деп Шамиль агьа видждан азабы чеккен гоньлюмни тынчландырды. Бундан сонь мен шиирлер кьаралап башладым. Джумаэртеси, базар куньлери Чырчыкькьа ёл алып, екяне шаиремиз Джеваире Меджитовагьа мусафирликке бара эдим. Язылган шиирлерни берабер чалышып, тюзете эдик.

Институтта окьуган девримде 1978 сенеси яш озьбек кьалем-дешлеринен бир сырада бизлер, кьырымтатар кьалем авескярлары мушаирелерде иштирак эте эдик. Шамиль агьа эсер язмагьа ынтылган институт яшларыны этрафына топламагьа пек севе эди. Шевкет Душаев, Исмаил Керимов, Шевкет Меметов, Наджие Аметова, Венера Ибраимова ве мен Шамиль Алядиннин Дормендеки дачасында олып кечкен субетлерини меракьнен диньлей эдик.

1978 сенеси Алие Велиуллаева оджамызнын дерслери кеткенде, кяпы кякылды. Алие оджа чыкып кимнендир лаф эткен сонъ, мени чагырткяанларыны айтты. Мен шашмалап еримден турдым, не олганыны бильмейип, кясеветленип, окъув ишлери боюнджа болюк мудирининъ одасына ашыктым. Кяпыдан чыккяан Джафер оджа Бекиров мени: «Ичери кир, кяанийим, демек сен биринджи кяарылгачымыз – шаиремиз олятыр экенсинъ, – деди, мен башымны ашагъы эгилтип, тюшюнджеге далгъан арада: – Ярын дерслерден азат этиледжексинъ, сени Озбекистан Языджылары бирлигине чагырталар. Шамиль Алядин телефон ачып, Айше Кокиева язгъан бутюн шиирлерини манъа кетирсинъ», – деди. – Алла кюлай кетирсин, кызым!» – деп мени кяпыдан озгярды. Меним тенимде джайрагъан кюркю излери бирден савушты. Кювана-кювана дерске кяйттым. Ериме ерлешкенимнен арттаки раледе отургъан курсдашларым фысылдашып «Хайырлымы?» – дие башладылар. Алие оджа: «Хайырлы, хайырлы, балалар. Айшемиз кыismet этсе, Москвагъа семинаргъа кетеджек», – деген сонъ, ода ичинде «Машалла!» далгъасы янгъырап алды...

Экинджи куню отуз алты саифели умумий шиирлер дефтеримни Шамиль агъагъа теслим эттим. О исе: «Москвагъа семинаргъа кетеджеклерден сени ляйыкъ корьдим. Барып кельмень бедава оладжакъ. Москвада сувукъ, Озбекистандаки киби дегиль. Онынъ ичюн ёлда устю-башынъ, аякъларынъны ушютуп, хасталанма. Сыджакъча кийин, – деди, сонъра, бираз токъталып, – андан озюнье бир шейлер алмакъ истесенъ, янынъа пара да ал», – деди.

Мен эшиткенлеримден кене де бираз шашмалап, институткяа кяйттым. Оада яшагъан кызларымыз Гульфизе Бекирова, Эдае Тулиева, Айше Энверовагъа меселени айттым. Кызлар кюванып: «Кокийчик, асыл да кясевет этме, устюнье киеджек шейлеринъни топлармыз», – дедилер, бириси башыма пуф шал, устюме дюльбер жекет береджеклерини ишандырдылар. Дерстен кяйткяанда, манъа сюрприз яптылар. Почтагъа кирдик. Эдаемизнинъ анасы пара ёллагъан экен. Бу парагъа стипендиямны кюшып, меним аягъыма кызлар тюкянда чызма сайлап башладылар. О вакыт чарели, бирликли, бири-биримизге ярдым кюлуны узаткяан джумерт достларымнынъ арекетлеринден кяйиль кялгъан эдим.

Эртеси куню Шамиль агъа шиирлер дефтеримни манъа кяйтарды. Шиирлеримни кимгедир берип бастырып, (менимдже кене Алие аптеге берсе керек, Алие апте Шамиль агъанынъ кяадыны Фатма аптенинъ тувгъаны олгъаны ичюн онъа базнасы оте эди) эки нухасыны Москвагъа ёллагъан экен. Меним бу акъта хаберим биле ёкъ эди. Тек март айында Москвагъа семинаргъа кельген сонъ, шиирлеримни тенкьидчи Равиль Утябаевнинъ (о меним шиирлериме кыймет кескен эди) элинде корьгенимде, анълагъан эдим. О вакыт мен ильки сефер Эрвин Умеров, Эмиль Амит ве

Басыр Гъафаровларны корип, оларнен субетлешкен эдим. О вакыт Эрвин агъанен берабер Москвада хастаханеде яткъан Эшреф Шемы-задени зиярет этип, элине Шамиль агъа тарафындан ёлланылган селямны ве мектюпни теслим эткен эдим...

Пединститутны битиргенимнен, арзума ириштим, «Ленин байрагы»на ишке алындым. Ишке мени, Аллахнынъ рахметинде олсун, Шамиль Алядин тевсие эткен эди. Газетте чалышып башлагъаным бир сене толаджакъта, Абселям агъа мени одасына чагъырты. Къапыны ачып, онынъ одасына киргенимнен, о манъа къаршы келерек: «Къызым, санъа къудалыкъкъа кельдилер», – деди. Утангъанымдан юзюм бирден къызарды, алланды, шашмаладым. Къызарып-бозаргъанымны корьген Абселям агъа, меним вазие-тимни денъиштирмек макъсады иле: «Сен беллеген къудалыкъ дегиль, къызым, чалышмагъа къудалыкъ. Али агъанъ санъа эр шейни озю анълатыр», – деп тюзетти ве узун масанынъ сагъ тарафында къурунып отургъан инсангъа ишмар этти. Мен даа бетер къызардым. Чалышкъанда, арекетлеримни догъру япмадыммы экен, – деп тюшюндим. Бу иште чалышкъанымны истемейлерми экен? – деп ойландым. Чюнки чалышкъан еримни пек бегене ве коллективге де баягы алышкъан эдим. Амма такъдир буюргъанына коре, Гъафур Гъулам адына эдебият ве санат нешриятында чалышмакъ сырасы кельди. Бу арада «Йылдыз» альманахыны чыкъармакъ месулиетлиги къырымтатар эдебияты болюгинде чалышкъан Черкез-Али ве Урие Эдемовагъа авале этильген эди. О вакыт бу къайнакъ эдебият оджагында эм китап, эм альманах азырлав инджеликлерини менимсеген эдим.

Мында чалышкъан девримде устазларымнынъ къолтутувы саетинде Решид Мураднынъ «Бекленильген ал елькенлер», Иса Абдураманнынъ «Йигитлик», Юнус Темиркъаянынъ «Амет-Хан», Энвер Селяметнинъ «Таян омузыма», Мамбет Абляимовнынъ «Сенинъ севгинъ», Урие Эдемованынъ «Баш язысы», Мамбет Алиевнинъ «Яхшы адамлар арасында», Ремзи Бурнашнынъ «Майыс сабасы», Риза Халиднинъ «Узакъ ялылар», Гъафар Булгъанакълынынъ «Чёллер танъы», Шакир Селимовнынъ «Севги алеви» киби бир сыра ширий ве несир джыйынтыкъларынынъ муаррири олгъан эдим.

1978 сенеси Шамиль Алядиннинъ «Иблисининъ зияфетине давет» эсерини эльязма шеклинден машинкагъа Алие аптенен берабер баскъанымызны ич унутып оламайым. Шамиль агъанынъ риджасыны берабер беджерген эдик. Бестекярлар Бирлигининъ азаларына къурулгъан эвде кирагъа эв тутып яшай эдим. Языджыларнынъ эвлери о ерлерге пек якъын эди. Шамиль агъанынъ эвине барып, портатив къол машинкасыны алдым. Иштен сонъ, о заманлары, геджелери юкъламайып, бу риджаны тайинленген вакътында беджермеге арекет эте эдим. Бу замет оджамнынъ манъа япкъан ихтирамы ве урьметине Хакъ Таала тарафындан

яратылган бир фурсат эди. Шу вакытлар, басылган саифелер гайрыдан денъиштирилип, тюзетилип, гузель шекиль алганыны, джанлы нумайыш этерек, языджынынъ иджадий лабораториясынынъ сырлары ве инджеликлерини огренген эдим.

1977 сенеси Сабрие Эреджепова кечинди. Мен бир шиир къаралап, Шамиль агъанынъ чалышкъан ери – Озьбекстан Языджалыры бирлигине бардым. О манъа язган шииримни сеснен окъутты. Мен окъумагъа башладым:

*Халкъымызнынъ шень бульбули, багъымызда
Артыкъ энди эшитильмей давушынъыз.
Сиз оттюнъиз араретли чагъынъызда,
Къайтмаз ёлга бизден иракъ авуштынъыз.
Къайгыларле къара топракъ багъырына
Козьяш тёкип, тенинъизни теслим эттик.
Даяналмай тувган халкънынъ агъырына
Тюзгюн сельби узакълардан седжде этти.*

Шамиль агъа багъышлав сорап мени токътатты ве къолума арап язысынен сары, кошечиклери ве четлери ипранган къагъытта язылган бир шиир туттырды да: «Окью!» – деди. Мен бираз къолайсыландым. Институтта биз фарс тилини кечип, эски къырымтатар грамматикасыны огрене эдик. Арап уруфатында эль язысынен язылган языларны окъумакъ манъа бираз агъыр келе эди. Шу себептен мен оджамдан языларны бир тыныш козюмнен бакъып чыкъмагъа рухсет алдым. О: «Эвалла! Эвалла!» – деди де меним шииримнинъ окъувынен мешгуль олды. Мен сеснен:

*Отъме, байгуш, отъме гедже бу ерде,
Гозьлеримден яшлар дюшен дерее,
Азиз инсан ята топракъ тюбюнде,
Ани, беним азиз атам нердедир?*

шиирни окъуп башладым. Юрегиме хош кельген ве сап-сары къагъыт саифесинде учкъан къушчыкъларнынъ къанатларыны анъдырган уруфатнен дюльбер этип язылган шиирнинъ везни, кечмиштен узанган къокъуларны оданынъ ичине яйдырган сап-сары къагъыт саифечиги меним къалтыравукъ элимде магърур байракъдай ельпиреген киби дуюлды.

Окъуган шииримнинъ везни, сёзлери ве къафиелери юрегиме хошнутлыкъ багъышладылар, инсан омрюнинъ кечиджилегини хатырлаткъанлары себебинден апансыздан «Машалла! Омюр акъикъатын пек терен анълаткъанлар! Бу шиир де кимнинъдир олюмине багъышланса керек?», –

деп сорадым устазымдан. О исе: «Вакъты кельсе билинир... Сенинъ он эки эджалы ольчюнен язылган шииринъде де аят-ме-

матнынъ кечиджилиги образлар вастасынен тасвирленгени илери адым аткъанынынъ косътере», – деген эди.

Шамиль ағъа окъуткъан сап-сары къыгъыттаки он бир эджалы шиирнинъ везни аңыма макъам киби синъди (о заманда зеиним ғает отъюр эди), бир сефер окъувдан акълымда къалды, къыгъыткъа бакъмайып, дёрт сатырны юрек изхарынен декламация яптым. Озь-озьлюгинен бойле олып чыкты. О вакъыт мен бу шиирни Шамиль ағъа 15 яшында олғанда, Исмаил Гаспринскийге бағышлап язғаныны даа бильмей эдим...

Муаррирлик саасындаки теджрибемни арттырмакъ истеги, мени теляшландырған меселелерни, бильги саиплеринден сорапштырмағъа уйтеклеп турды. Шамиль Алядин ве Черкез-Алинен меслеатлашып, джыйынтыкъ нешир этеджек муэллифлернен янаша отурып, эльязмаларыны бакъып чыкъкъанда, субетлешип, иш коре башладым. Аңлашылмаған шейлерни сорамағъа ич де шексинмей эдим. Сюжет джеэтинден языджынынъ нокътаиназарындан къачырылған меселелерни сечсем, джанларыны агъыртмайым деп, усталыкънен аңлатмағъа ынтыла эдим. Тюзетильсе, юректен къувана эдим. Муаррирлик ишини япмакъ усталығыны огренгениме кунълер кечкен сайын ишанчым арта эди. Али ағъанынъ къаршысындаки масада отурып, муаррирлик эсаслары ве инджеликлерини амелият вастасынен менимседим. Бу иш меним теджрибе арттырувымда буюк бир темель олған эди.

«Йылдыз»да Шамиль Алядиннинъ дерслери

Бу бильгилер «Йылдыз» меджмуасында чалышкъан вакътымда даа да пекитильди. Чюнки мында энди Шамиль Алядин, Айдер Осман, Черкез-Али, Риза Фазыл, Закир Къуртнезир, Аблязиз Велиев, Шакир Селим киби летафетли ве муаммалы зенаат саиплерининъ иджадий усуллары, дюньябакъышларыны козетип, менимсемек сырасы кельди.

Меджмуағъа азырланған эр бир эсер редактирленип, бир сыфат алғандже, бир къач дефа окъула, тюзетиле, машинкадан ғайрыдан басыла, темизге чекиле. Шамиль ағъа муаррир олған девринде бу эснас ичинде къайнай-къайнай пиштим. Болюклерде азырланған метнлер Шамиль Алядиннинъ къолундан кечкен сонъ, меним элиме келип тюше эди. Мен оларны «Украина» адлы къол машинакасында басып, темизге чеке эдим. Базы метнлерни бешалты кере басмакъ сырасы келе эди. Чюнки болюклерден Шамиль ағъанынъ къолуна тюшкен материалнынъ джумлесини мен машинакалай эдим. Метнлерни менден сонъ болюк мудирлери ве даа бир кере Шамиль ағъа окъуған сонъ, анда ич бир тюрлю тюзетюв олмаған алда, метн месуль кятиплик япкъан Айдер Османнынъ папкаларында топлана эди. Бу папкағъа топланған материаллар

ны баш муаррир – Шамиль Алядин, баш муарриринь муавини – Закир Къуртнезир, месуль кятит – Айдер Осман мундериджеси джеэтинден бир шекильге кетирип, техникий муаррир – Адхат Сеногъулга теслим эте эдилер. Сонъра меджмуа басмаханеге ёлланыла эди. Редакцияда иш эснасы бойле сурьатта къайнай эди. Бу ерде мен фурсатнен файдаланып, Шамиль агъанынь яни баш муарриринь якъан мешакъатлы хызметини айрыджа къайд этмек истейим. Алай базарынынъ артында, Финкельштейн сокъагында ерлешкен эвде, пенджереси къартайган ири къара кирез пытакларынынъ талдасынен орытунген сес-солукъсыз одада, эр бир санга теслим олунган метнлерни дикъкъатнен козьден кечире эди. Бу эсерлерни машинкада механик тарзда дегиль де, анълы ве дикъкъатнен баскъанымда, Шамиль Алядининъ язув услубий хусусиелерининъ, тизильген джумлелерининъ дюльбер шекиль алгъаныны, абзацларнынъ бири-бири пешинден багъланып кетип, маналы тюр берильгенини меракънен козете эдим, урьметли классик яздыжымызнынъ язув-сызув усталыгына юректен сукълана эдим.

Шамиль агъанынь масасында къара тюр йымшакъ язган къарындашлар, яры устра ве сильгични даима корьмек мумкюн эди. Даа янъы чертилип, къулланылып башланган къара къарындаш афтанынь сонъунда онынъ элинде кучюджик олып къала эди. Бу кучюджик къарындаш яры устра иле (Шамиль агъа онъа пекичик дей эди) ёнула-ёнула хызмет этмекни эп девам эте эди. Тюзетильген сатырларны о (даа дюльбердже олгъаны ичюндир?) усталыкънен сильгичнен силип, бираз къара тюр алган ерчикке кучюджик арифлернен гъайрыдан тюзетюв кирсете эди. Тюзетильген джумлени ичинден сес чыкъармай окъуп бегенгенде, дудакъларыны бир къыбырдатып ала эди ве метнни окъумага девам эте эди. Бу ишни о буюк бир ильхам ве истекнен беджере эди. Онынъ бет-сымасы денъише эди. О бу вакъыт насыл бир хаяллар ичине чомгъаныны тек Аллахнен озю биле эди. Сатырлар арасы я да саифенинь четлери ве кошелеринде язылган уфакъ языларны, бу иште алышкъанлыгъым арткъан сайын, къолай окъуй эдим. Къызлар Шамиль агъанынь язган бир-де-бир сёзюни анъламасалар, манъа чапып келе эдилер. Чалышкъан вакътында Шамиль агъанынь одасына кирмеге чекине эдик. Амма бизге бир шей керек олса, о, ишини быракъып, меселени шу арада аль эткен адетине сукълана эдим. О эр бир месулиетли ишни агъыр-сабырдан енгилликнен якъан бир инсан эди.

1983 сенеси «Йылдыз» меджмуасында онынъ Эшреф Шемьизаденинь яратыджылыгына багъышланган «Къызыл чабакъ» бир макъалеси дердж олунган эди. Янъылмасам, бу макъалени Шамиль агъа меджмуага азырланган вакътында, еди я да секиз кере тюзетти. Макъале гузель бир шекиль алган сонъ, темизге

чекильгенде, мен классик язиджынынъ тенкъидий макъале язув услуби, янашув принципи, шаирге муамелеси, мунасебети ве араларында олгъан достлукъ излерининъ теренлигини анълагъан эдим. Къыскъартылгъан балабан абзацларнынъ эвельки нусханен тенъештирип, не себептен къыскъартылгъаныны огренген эдим. Хусусан, абзацларнынъ бири-бири пешинден маналы багъланышына дикъкъат эткен эдим.

Бойле этип, «Йылдыз» меджмуасында машинисткалыкъ япып, Шамиль агъанынъ ве мында чалышкъан хадимлернинъ де язув усулларыны огрендим. Оларнынъ редактирлеген эсерлери, макъалелерини машинкадан чыкъара-чыкъара, муаррирлик зенаатынынъ инджеликлерини менимседим.

Меджмуада эсер дердж этмекнинъ талабы къатты эди. Къылны къырккъа больген муаррирлер, сёзни усталыкънен анълаткъан шаирлер, шириет акъкъындаки мулязалар, девир субетлери, эписи, биз – генч авескъярларнынъ эдебият алемине адым атмамызгъа джоштыра эдилер. Озьбекистан Язиджылары Бирлигинде озьбек, къаракъалпакъ, къазакъ къалем авескъярларынен бирликте откерильген шириет акъшамлары, бизни, къырымтатар генчлерини, гъает джоштырып, иджат этмеге рухландыра эдилер. Шириет акъшамлары мунакъашалы байрамгъа чевириле эди.

Сексенинджи ве докъсанынджи сенелерде эдебий джерьянда бир чокъ деньишювлер олгъанындан отърю, къырымтатар эдебияты хусусий бир девирге адым аткъан эди. Омюрде олгъан деньишювлер эдебиятымызнынъ гъаевий ёнелишини деньиштирдилер. Бу деньишювлер несирджилик ве шириет саасында кескинликнен акс этирилип башланды. Девир къазанында къайнагъан «Йылдыз» меджмуасында янъы рубрикалар алтында халкъымызнынъ тарихына аит муим меселелер айдынлатылды. О девирде халкъымызнынъ миллий тарих огюндеки месулиети неден ибарет олмалы эди, аджеба?!

Къырымда дженктен эвель нешир олунгъан дергилернинъ шанлы анъанелерини девам эткен «Йылдыз» меджмуасында халкъымыз дёрт козьнен беклеген меселелер дердж олунды. 1965 сенеси «Ленин байрагы» кенишлеген сонъ, институтларны битирген бир группа яшлар газетагъа келип чалышып теджрибелерини арттыргъаны киби, «Йылдыз»да да хызмет эткен уйкен несиль бильгилерини генчлернен джумертликнен пайлашаракъ, тилимизни менимсемеге муит яраттылар ве семерели имкъаниет саиплери олмамызгъа ёллар ачтылар.

Меджмуанынъ баш муаррирлери – Шамиль Алядин ве Айдер Осман олгъан девирде ири колемли эсерлер, эдебий асабалыгъымыздан къыйметли нумюнелер дердж олунды. Амма агъырмагъан башкъа явлукълар багълангъан вакъытларны хатырласам, этим-теним чимирдей, тенимде тюкюм тикке тура.

«Йылдыз»да Айдер Осман девири

1985 сенеси журналнынъ бешинджи санынынъ къапында денъиз устюнден учып кететкъан акъкъушларнынъ ресмине юкъары тешкиятларда сиясий мана такъылып, кескин лакъырдылар олгъаныны ич де унутамайым. Оларнынъ даима бир чокъ шейлерге саташкъан адетлери бар эди. Амма буларгъа къаршы эвеллери адлары анъылмагъан ве тешвикъат этмеге ясакъ олунгъан Бекир Чобан-заде, Амди Герай-бай, Исмаил Гаспринский, Гъазайи, Теркыйи, Абдуль Азиз эфенди киби классиклернинъ иджадындан басылгъан нумюнелер чокъракътан фышкъырып чыкъкъан булльор сувлар эдилер. Тарихымыз акъкъында уйдурылгъан къара лекелерге оларнынъ сед оладжагъына юректен инана эдик.

Асылында исе альманахтан «Йылдыз» меджмуасына чевирилъген эки айлыкъ ичтимайи-сиясий ве бедийи нешир миллетнинъ умуминсаний гъаелерининъ текрарланмаз мусанифине чевирилъген эди. Меджмуада дердж олунгъан Эмиль Амитнинъ «Сыгъын чокърагъы», Эрвин Умеровнынъ «Умют», «Янгъызылыкъ», «Къара поездлар», «Рухсет», Черкез-Алининъ «Отъмекнинъ къадир», Джевдет Аметовнынъ «Сёнген оджакълар», Шакир Селимнинъ «Учъ эсир», Шерьян Алининъ «Копюрлерни кечкенде», «Ренклер тили», Юнус Къандымнынъ «Орманлар шувулдай» киби эсерлери бизим «алтын булутчыгъымыз» олдылар.

Меджмуанынъ яш къалемдешлер ичюн япкъан хызметлерини айрыджа хатырламакъ истер эдим. Меджмуанынъ экинджи саны айрыджа яшлар иджадына багъышлангъанда, бизлер арекет этип, эсерлер язмагъа ынтыла эдик. О вакъыт шиириетимнинъ мевзу даиреси кенишлеген эди, балалар ичюн шиирлер язып башлагъан эдим.

1992 сенеси «Йылдыз» меджмуасы Ватангъа авушкъан маальде, Къырымда иш башлагъанда, базы къыйынлыкълар чыкъаджагъы козьге алынып, онынъ биринджи саны ярдым тарикъасында Озьбекистанда нешир этильди. Къырымгъа кеткенде, шиириет болюгиндеки папкаларда баягъы материал азырлангъан эди. Бу санда Амет Озенбашлынынъ «Къырым фаджиасы», Ибраим Пашининъ «Джанлы нишан»ы, Закир Къуртнезирнинъ «Иджрет икяелери» ве окъуйыджыларнынъ истегине бинаэн, гъайрыдан басылгъан Йасин суреси, Шевкый Бекторенинъ шиирлери ве Исмаил Керимов тарафындан язылгъан «Миллет» газетасы акъкъында базы къайдылар» дердж этильген метнлер меракълы ве салмакълы олувынен окъуйыджыларнынъ дикъкъатыны озюне джелъп эткен эдилер. Бу сангъа Лиля Буджурованынъ «Алынмагъан билет», «Огълумнен субет» шиирлери кирсетильген эди. Затен, 1985 сенеси Таир Халиловнынъ «ХХ асыр – меним такъдирим» поэмасыны къырымтатар тилине чевирген сонъ, мен рус, латыш, турк, озъбек, къаракъал-

пакъ, азербайджан, къадимий тюрк тилинде язылган эсерлерни авесликнен терджиме этип башладым. Бойле этип, «Йылдыз» меджуасында чалышкъан девримде терджиманлыкъ саасына да къол урмакъ заруриети пейда этильген эди.

Эсерлер, макъалелер цензор незаретинден кечирильген девирде биле, баш муаррирлер оны исбатлап, муим метнлернинъ къорчаланып къалынгъан кунълери буюк бир гялебе кунюне дёне эди. Затен, миллий мефкурени тешвикъат эткен ве кечмиш тарихкъа синъген эсерлернинъ гъайрыдан меджмуа саифелеринде дюнья юзю корюви дос-догъру миллий негизлерге къайтув джерьяныны шекиллендирюв дегиль эдими, я?.. Эдебий фикир, тefеккюрнинъ шекилленювине тесир эткен меджмуа, эдебиятнынъ денъишювлерини айдынлаткъан арада, анъаневий джеэтлерининъ сакълап къалынгъаны эдебий-бедий эснаснынъ буюк къазанчы дегиль эдими? Сенелер кечтикче, джемиет аятына алякъадар олган маневий-ахлякъий меселелер, заман ве мекян тюшюнджеси итибардан четте къалмагъаны бизим ифтихарымыз ве гъурурымызны арттыра берди.

Меджмуанынъ экинджи саны тувган топракъта нешир олунгъаны бизге къуванч кетирди. Амма бу къуванч бизим яшав шараитимизнинъ агъырлыгынен сюсленди. Ятакъханелерде, аскерлернинъ арбий ятакъханелеринде, къурулып битмеген, пенджереси, къапысы, табаны, ярыгы олмагъан эвлеримизде яшап, къатты аязларда нидже дефа хасталанып, 40 дeреджеге сыджагъымыз чыккып, меджмуаны азырлагъанымызда, бизлерни бир якъадан баш чыкъармагъа огретти. Къан басымы даима котерильген Айдер Осман сагълыгыны тюшюнмейип, гедже-кунъдюз меджмуаны азырламакънен огъраша эди. О да, Шамиль Алядиннен чалышкъан девринде корьген усулыны, заметинде ишлетип, азыр олган метнлернинъ эписини бирер-бирер окъуп чыкъар эди. Басмахане шарт кыйгъан вакъытта ишимизни етиштирип оламасакъ, геджелернен юкъламай чалыша эдик. О маальде айлыкъларымызны озъ вакъытында бермей эдилер. Бири-биримизнинъ ярдымымызнен кунъ кечирмек сырасы келе эди. Бир ерде ашап, ичип, юкълап чалышкъан девирлеримизде достлукъ ве агъа-къардашлыкъ дуйгъуларымыз артты. Бири-биримизге менсюп самимиетимиз агъыр алда ве хасталыкъта пишкинлешип бизлерни бириктирди.

«Йылдыз» меджмуасыны эвель он дёрт адам азырлагъан олса, 1993 сенесинден 1997 сенесининъ дёртюнджи санына къадар эки айда бир чыкъкъан меджмуаны, учъ инсан: Айдер Осман, Закир Къуртнезир ве мен азырлай эдик.

Кунълернинъ биринде мен пите ве самса пиширип, геджесинен отурып япкъан ишлеримни Айдер Османгъа кетирген арада, о, ашханеде ерлешкен масада отурып, бир шейлер къаралай эди. Меним кельгенимни корип, башыны салап, ишинен мешгъуль

олъаныны бильдирди. Мен исе онынъ чалышкъаныны корип, йигирми дакъкъа индемейип отурдым. Айдер аъа язувыны токътатып:

– Къардашым, Озбекистанны хатырлатмакъ ичюн, нелер къокъутып, кетирдинъ я? – деп сорады. Мен де: – Не оладжакъ Айдер аъа, о куню Надыр ве Закир аъа янында сиз хатырлагъан озбек пителери ве самса кетирдим, – дедим.

– Олмаса, мен бир чай къояйым. Сен исе Зейнеп аптеньни чагырып кель, хаммамыз отурып нонушта къыламыз», – деди.

Ойле де олды. Эпимиз отурып ашагъан сонъ, Айдер аъа бизге келеджекте япаджакъ ишлеримизни хатырлатып: «Я бу девени кутъмели, я бу диярдан кетмели..», – деп ташлады.

– Сен, Айше, — деди о, – Зейнеп аптень подчитчиклик япмакъны девам этеджексинъ. Болюк мудирим деп, сумрюкли бурнунъны котерме. Шимди вакъты дегиль. Папкаларымыз бошамакъта, оларны ненен толдурмакъны тюшюнмек лязим. Мына, корьгенинъиз киби, отурып икяелер язмагъа башладым. Тап достум, Рауф Парфини хатырлап, онынъ акъкъында яздым», – деди.

О вакъыт бизге айлыкъ бермегенлери себебинден, Айдер аъа манъа Таврия миллий университетинде де чалышмама разылыкъ берген эди. Анда чалышкъанымны хатырлап: – Сен, Айше кадай, оджаларны да бу ишке джелъп этсенъ, яхшы олур эди, – деди.

Мен исе шу арада: – Айдер аъа Джафер оджамызнынъ Эюп Дерменджиге багышлангъан макъалесини ве Эюп Дерменджининъ эсерлеринден нумюнелерни энди азырлап кетирдим, – дедим. Ве онъа сексен саифелик материалны узатып, арап уруфатындан кочюрильген Джафер Сейдаметнинъ «Унутылмаз козьашлар», «Миллий дуйгъу» эсерлери де оларнынъ ичинде олгъаныны корип, бир геджеде бу къадар иш япкъанымна Айдер аъа:

– Кадем, тебя на всех не хватит, сенинъ эки эвлядынъ бар. Сагълыгъыннынъ бир парчасыны олар ичюн де къалдыр, – деп, къашларыны сытып, мени тенбиледи. — Энди аркъадашлар, бир летин джакъсам да, болур, – деди.

Айдер аъанынъ бойле этип, озбекче ве чель шивесинде лаф эткен адети бар эди.

1997 сенесининъ июнь айынынъ йигирмисинде Айдер Осман вефат эткен сонъ, онынъ не себептен бойле дегенини анылагъан эдим. Мегер, озю хасталанып, такъаты битеткъан арада, сагълыкънынъ не олгъаныны бизге хатырлатып ташлагъан экен... Амма о, агъыр хаста олгъанына бакъмадан, озюнинъ ишине пек месулиетликнен янашкъан, япкъан ишини сонъуна къадар темиз гонъюль араретинен беджермеге севген инсан оларакъ меним хатырамда къалды.

1997 сенеси нешир этиледжек дёртюнджи, бешинджи ве алтынджи санлар Айдер аъа сагъ олгъанда, планлаштырылгъан эдилер. Бешинджи санны азырлагъанда, баш муарриримиз оларакъ, бизге Шакир Селим тайинленди.

«Йылдыз»да Шакир Селим девири

Шакир ағъа Шамиль Алядин ве Айдер ағъа киби чалышмакыны къабул этмеди. О, муарририетнинъ папкасына келип тюшкен эр бир метн муэллиф тарафындан сонъуна къадар темизге чекилип кетирильмесини талап эте башлады. Амма базы муэллифлер язган эсерлерини эльнен язып кетире эдилер. Бази язылган эсерлерни меджмуанынъ шартларына уйдырып азырламакъ керек ола эди. Месея, Юнус Темиркъая редакцияға къолнен язылган несир, тенкъидий, шиирий эсерлерини кетире эди. Неси яхшы, Юнус ағъанынъ дюльбер къол язысы мени пек сукъландыра эди. Шамиль Алядин, Юнус Темиркъая, Зиядин Джавтобелининъ язылары бири-бирине пек беньзей эди. Олар кириллица ве арап уруфатынен пек дюльбер яза эдилер.

Шакир ағъа, эсер муаррир козюнден кечирильгенде: «Тек къаба хаталар тюзетильсе, етер, башындан сонъунадже отурып тюзетмекнинъ ич аджети ёкътыр», – дер эди. Бизим эвельде, эр бир эсерни башындан сонъуна къадар тюзетип чалышкъанымызға шаша эди. «Онъа инсан такъаты етерми?» – дей эди. Амма чалышув эснасымыз онынъ дегени киби олмады. Чюнки муарририетке чокъусы къолнен язылган ве меджмуанынъ шартларына уймаган эльязмалар келип тюше эди. Оларны мытлакъ ишлемек, оларға джан бермек, машинкадан чыкъкъан сонъ да тюзетмек, темизге чекмек керек ола эди. Басмаханеде темиз саифелерни къабул эте эдилер. Озюмиз эм машинистка, эм муаррир, эм корректор ола эдик, асыл нухханен темизге чекильген саифелерни тенъештирип окъумакъ да озюмизнинъ энъсемизге тюше эди. Бу къадар чалышкъанымызға коре, кене айлыкъ меселеси пытракълы вазиетте олганы мени пек кедерлендире эди. Къызларымны бакъмакъ, кийиндирмек, эв къурмакъ, къапы, пенджере сатын алмакъ ичюн пара керек эди. Аллаху Таала манъа ойле фурсат яратты. Рахметли оджамыз Джафер Бекиров мени университетке оджалыкъ этмеге давет этти. Къырымтатар земаневий эдебиятындан лекциялар окъуп башладым. Оджамызнен берабер къырымтатар лабораториясында дерсликлер азырлав ишине къапылдыкъ. Афтанынъ бир кунюнде лекцияға бара эдим. Лаборатория ишлерини геджеси эвимде беджере эдим. Сабадан акъшамгъадже Ялтинская (шимди Вернадский) сокъагында ерлешкен «Йылдыз»нынъ офисинде чалыша эдик.

Такъдир ойле экен, бизге кельген янъы баш муаррир – Шакир ағъа да хасталанды, хастаханеге тюшти. Биз Закир ағъанен бераберликте меджмуа ишлерини беджермеге меджбур олдық. Ишни биз япмасакъ, ким япаджакъ? Мен метнлерни азырлав узринде чалышам, Зейнеп Эреджепованен берабер корректура окъуймыз, Лейля Селимова эльязмаларны машинакадан чыкъара,

Закир аға исе басмахане ишлеринен мешгуль олған арада озю де бир шейлер кьаралай. 1998 сенеси меджмуамызнын биринджи санынын сыфаты денъишкенине пек яндыкъ, якъылдыкъ. Шакир аға озюндже меджмуанын форматыны денъиштирип, эр айда бир сефер чыкъарып, янъылык этеджек олды, гъалиба, амма... Янъылмагъан бир Аллахтыр демегенлер нафиле, тезден меджмуа сюрюнлик девринде акъыл-балигъ уйкен несиль тарафындан эгерлеген аткъа эгерленди. Секиз айда секиз сан нешир олунды, 9-10-нджы санлар бирлештирилип чыкъарылды. Меджмуагъа эдебий джерьянда иджат эткен джеми инсанлар джелъп этильди. Бойле япылмагъан олса, бир сенеде он сан чыкъа билир эдими?

Шакир аға хасталангъан арада редакциягъа келип: – Айше март айында чыкъаджакъ учюнджи сан къадын-къызларгъа багъышланаджакъ. Оны сен азырласанъ, гузель олур эди, – деди. Юнускъа (Къандым) вазифе бердим. Къурултайджылык девринде къадын-къызлар меселеси мевзусында бир материал береджек. Шерьян агъаннын шиирини меджмуанын башында къоярмыз. Закир агъанъ, олгъаны киби, «Янъы китаплар» рубрикасына айт малюматны санъа теслим этер. Бу къадарлыкъ. Къалгъаныны озюнь япаджакъсынъ. Сен бойле ишлерге алышкъан инсансынъ. Бу ишни беджереджегинъе де инанам... – деди.

Мен сес-солукъ чыкъармайып, разылыгъымны бильдирдим. Айдер Османнын «Я бу девени кутъмели, я бу диярдан кетмели» деген сёзлерини хатырладым. Чыкъымсыз олмагъанымны йигирми сене девамында меджмуада чалышкъанда исбатлагъанымны пек де яхшы анълай эдим. Эп гъайретли олмагъа тырыштым. Эр бир иш озюмнинъ элимден кечеджегини де пек яхшы анъладым. Чюнки Шакир агъанын агъыр хаста олгъаны юзюни къаплап алгъан чырайындан корюне эди. Шакир аға да «хасталыкъ Аллахнын муминине берген келиджи-кечиджи мераметидир» дие, иджат эхлине макъалелер сымарламакъны, язаджакъ инсанларгъа гъаелер теклиф этмекни ве рухуны котермек ичюн терджимелер япмакъны девам этти. Иш арасында оларгъа токътамай телефон ачкъанда тынышта бир: «Я, акъайлар, биз бу алны тек сизинъ ярдымынъызнен девирирмиз», – деген сёзюнден къалмай эди. Оны меджмуанын мундериджеси гъает меракъландыра эди. Папкамызгъа топлангъан метнлерни рубрикалар алтында такъсимлеп текмиллемекни къувана-къувана япа эди. Ода ичинде о якъкъа бу якъкъа юрип: «Бу макъаленинъ янында даа бойле бир макъале олса, сечкен рубрикамыз мундериджели олур, бири-бирини толдурыр, халкъымызнынъ анъында Ватанымызда яшагъанымызны эшкъандырыр. Догърумы, кадай!» – дер эди. 1998 сенеси экинджи сан азырлангъанда, бу лафындан сонъ экинджи куню элинен бирден учъ: «Миллетни титреткен учъ кунъ», «Къырымтатар эдебияты

кенъешинде», «Тюшкюнликми, истидатсызлыкъмы?» серлевалы макъалелерини язып кельгени, сабадан кызы Лиля Селимовагъа машинкадан басмагъа бергени акълымдан асыл да чыкъмай. Балабан «къалайны» (о чай ичкен фильджанына шай дей эди) эки элинен авучлап тутып, уртлап-уртлап чай ичер, сонъра «къалайны» сол элине алып, авучына оны тийгиздирип, кыыздыра-кыыздыра машинкадан чыкъкан саифелердеки базы бир сатырларны кыргызый козю ве дикъкъатынен окъугъанда: «Э, бабасыны, бизден де оте экен», – дие тюзетир эди.

Мен де шу куню телефон вастасынен учюнджи сангъа къарарлаштыргъан инсанларгъа вазифелер берип, язылгъан метнлернинъ азыр оладжакъ вакътыны тайинледим. Нетиджеде, чыкъаджакъ учюнджи сан: публицистика, эдебий яратыджылыкъ, санат, кырымтатар шиириети антологиясы, эдебий асабалыгъымыздан, эдебиятшынаслыкъ, тильшынаслыкъ, маариф ве миллий тасиль киби рубрикалар алтында шекиллendi. Меджмуанынъ учюнджи саныны хастаханеде яткъан Шакир агъагъа Закир агъанен кетиргенимизде: «Ана, коръдинъми, Айше. Меним дегеним олып чыкътымы, — деди япкъан ишимизнинъ нетиджесини коръген Шакир агъа. — Закир агъа, бизим огюмизде азыр баш муаррир отургъанына эминсинъизми деп, – ишимни макъулledi. Бу киби лакъырды бу ерде уйгъун олмагъаныны сезип, кызардым-бозардым.

«Бу темель баба-деделер юртунда бир кунь ола кенишлеп гурьлер...»

Мен «Йылдыз» меджмуасында чалышкъан девримни кыыскадан хатырлар экеним, меджмуанынъ халкъымызгъа хызмет эткенини ве бу хызмет бошуна кетмегенини къайта-къайта айтмагъа акъкъым бар, деп беллейим. Чюнки кыркъ беш йыллыкъ тарихкъа малик олгъан меджмуа тилимизни эр эки девирде де сакълап къалгъан ве миллий вариетимизни джемаатымыз арасында тешвикъат эткен халкъ вариетидир. «Йылдыз» меджмуасы шимди алтмышны кечкен ве о вакъытлары энди иджаткъа адым аткъан генч къалем авескъярларынынъ миллий гъыданен теминлеген иджат мектеби эди. Меним иджадий джеэттен осювим мында, бильги араштыргъан девримде шекиллendi. Мында пишкинлешип, дедиль адымлар атмагъа огренмеген олсам, дерсликлер язмагъа, гъарп эдебиятынынъ нумюнелерини терджиме этмеге сакъыныр эдим.

Эдебий-бедий ве ичтимайи-сиясий меджмуада йигирми сeneге къадар чалышкъан девримде, бу куньгедже топлангъан буюк теджрибе захиреси иджадий имкъаниетлеримни кенишлетти. Девир талабындан келип чыкъкъан ве «Йылдыз»нынъ мундериджесини тешкиль эткен месулиетли вазифелерни хадимлеримиз, шаир,

языджыларымыз ве элинде къалеми олгъан тарихчы, тильшынас, эдебиятшынасларымыз бирлешип, умуммиллий ишимизге къолтутуп, сабитликнен эда этилер. Джемиетимизнинь омюрини акс этмекнен берабер меджмуада умум-ичтимай вакъиаларда юзь берген янъылыклар айдынлатылды. Козьлери аджиз халкъкъа «Къырымтатар шиириети антологиясы» рубрикасы алтында къадимий девир шиириетимиз такъдим этильди. Кемал агъа тарафындан арап уруфатындан транслитерация япылып азырлангъан Халим Герай Султаннинь «Гульбун-и Ханан яхуд Къырым тарихы» илявелери иле дердж олунды. Тарих саифелери рубрикасы алтында Виктор Ганкевич, Дмитрий Урсу, Рустем Хаяли, Фёдор Ашнин, Владимир Алпатов, Юнус Къандым киби бир сыра алимлернинь гъает меракълы макъалелери басылды. Эдебиятшынаслыкъ рубрикасы алтында дердж этильген И. Керимовнынь «Бедий сёз эвриме», Ю. Къандымнынь «Номан Челебиджихан» киби ильмий ишлери арды-сыралыкънен меджмуамазда дюнья юзю корьдилер. Таврия Миллий университети, Къырым муэндилик-педагогика институтынынь оджалары ве талебелери 1998 сенеси кенишлетильген эдебий, тарихий ве ильмий джерьянга джан гоньюльден къолтуттылар. Марифий-маневий, эдебий-бедий ёнелиште тертип этильген саифелер вастасынен тефеккур хазинелеримизге окъуйджыларымызны джелъп эттик. Къырымда гъайрыдан темель тиклеяткъан джемиетке марифет, илим, тарихны меджмуа вастасынен кениш даркъатмакънынь озю о маальде буюк къараманлык дегиль эдими? Алидженап инсанларымызнынь меджмуанынь этрафында бирлешкени сёзнен айтып олунмайджакъ улькен кучь-къуветни пейда этти. Бераберлик ве бирдемликте асыл олгъан теджрибелерге эсасланмагъан олсакъ, илерилеген меджмуа дёрт хадиминен бу къадар муреккеп иш япып олур эдими? О маальде меджмуамаз козьлери аджизлернинь ихтияджыны къандыргъан муимден муим бир менбаагъа айлангъан эди.

«Йылдыз» меджмуасында дердж олунгъан материаллар – халкъымызнынь келеджеги огърунда зиялыларымызнынь усанмай-талмай, гоньюль ильхамы ве эмринен замет эткенлерини нумайыш этип турмакътадыр. Эдебий-миллий хазине – маарифпервер инсанларымызнынь бир якъадан баш чыкъарып, замет эткен иджадиет мензили ве къайнакъ чокърагъыдыр. «Йылдыз» меджмуасында айдынлатылгъан меселелер къырымтатар илим алеминде теткъикь олунаджакъ ильмий араштырувларнынь сурьатыны деньиштире биле. Меджмуанынь саифелеринде айдынлатылгъан меселелернинь миллий вариет тарихы олып къалгъаны илериде де онынь къыйметли-зекъветини халкъ арасында усанмай арттырылгъаныны талап эте. 1976 сенеси Шамиль Алядиннинь: «Фурундан экинджи кобетемиз чыкъты. Бакъ

сен онынъ къокъусына! Бу къокъуны халкъ отуз эки сене бекледи. Мында бу ишни башладыкъ, бу темель баба-деделер юртунда бир кунъ ола кенишлеп гурьлер», – дегенини хатырлап, акъса-къалларымызнынъ арзу-ниетлери акъикъаткъа дѣнгенини ургъу-лап, миллетимизнинъ гъает салмакълы малюматларгъа зарурий ихтияджы артып, бедий неширлер бизим ава ве сувумыз олып къалгъаныны пек истер эдим. Чюнки инсанны инсан ве миллет-ни миллет эткен эдебияттыр. Ватаны, тувгъан топрагъына садыкъ олгъан халкънынъ къальби затен тынч, гонъю токътыр. «Йылдыз» меджмуасы омюрининъ девамында бу хызметни эда этип кельди. Тувгъан миллий кырымтатар тилининъ зенгинликлерини эр бир санда нумайыш этип, асретликтен багъры къавурылгъан халкъы-нынъ эдждат топракъларына къайтмакъ ынтылышында мешъаль олды, миллетнинъ рухий токълугъыны миллий тильнен теминлеп гъыдалады.

Тувгъан юртунда яшап, тувгъан тилиндеки неширлерни тувгъан тилинде сербест окъугъан, тарихы, медениетини генч несине еткизген халкътан да бахытлы халкъ бармы экен бу дюнъяда!

Урьметли окъуыджылар!

ЙЫЛДЫЗ
МЕДЖМУАСЫ

2022 сенесине «Йылдыз»гъа
абуне олмагъа унутманъыз.

Бир йыллыкъ абуне индекси – **75200**
фияты – **1026 кумюш 17 капик.**

Ярым йыллыкъ абуне индекси – **75298**
фияты – **513 кумюш 09 капик.**

Абуне декабрь 23 къадар девам эте.

Айдер Меметов: уста корьмеген шегирт эр бир макъамгъа ойнар

“Йылдыз”нен чешит девирлерде че-
шит инсанлар багъ туткъанлары табийй
бир алдыр. Озьбекистанда сюргюнлик
девинде кырымтатар тили, эдебияты
мутехассысы олгъан профессор, фило-
логия илимлери докторы, муарририе-
тимизнинъ азасы Айдер Меметовнен
меджмуанынъ 45 йыллыгъы арфесинде
о девир акъкъында субетлештик.

Кырымтатар сёзю ясакъ этильген девирде

– 1968-1969 сенелери мен Ташкент девлет университетинде
окъумакънен берабер “Ленин байрагъы” газетасында кучюк
эдебий хадим олып чалыштым. Биз редакциямызгъа кельген яры
русча яры татарджа мектюплерни эдебий тилимизге терджиме
этип, неширге азырлай эдик. Университетни битирген сонъ Таш-
кент девлет педагогика институтына оджа оларакъ ёлладылар.
Фарс ве кырымтатар тиллеринден лекциялар окъумакънен бирге,
1972 сенеси “Кырымтатар тилинде фарс тилинден алынмалар”
намзетлик диссертацияны азырладым, амма Москвадаки Алий
аттестация комиссиясында чалышкъан адамлар Советлер Бирли-
гинде “кырымтатар миллети ёкъ” деп, диссертациямны кърча-
ламагъа изин бермедилер. Москвагъа эки кере барып, ильмий
ишимни кърчаламагъа изин талап этмеге меджбур олдым.
Эгер изин бермесенъиз, Тюркиеге кетмеге меджбурым ве анда
ишимни кърчалайджам деген сонъ, Ташкентте Тиль ве эдебият
институтында олгъан Ильмий кенъешке бир дефа кърчаламагъа
разылыкъ бердилер. Бойле этип мен 1975 сенеси Ташкентте Озь-
бекистаннынъ Илимлер академиясынынъ тиль ве эдебият институ-
тында намзетлик диссертациямны кърчаламагъа наиль олдым.
Кърчалав вакътында манъа кълтутмакъ ичюн шимди рахметли
олгъан Риза Фазыл, Айдер Осман, Черкез Али, Эрвин Умеров ве
дигер зиялыларымыз кельген эдилер.

Пединститутта татар тили болюги

– 1968 сенеси Ташкентте Низами адына пединститутта фило-
логия факультетинде татар (кырымтатар-ред.) тили болюги ачыл-
ды. 1970 сенесине къадар анда тиль ве эдебияттан дерслерни
языджыларымыз Риза Фазыл, Юсуф Болат ве Черкез Али окъуй

эдилер. Оларнынъ эсас чалышкъан ерлери «Ленин Байрагы» газетасы эди. 1970 сенесинден башлап, башта мени, сонъра исе Умеров Мемет агъаны штаткъа татар тили оджалары оларакъ алдылар. Къырымтатар тили сёз бирикмесини къуланмакъ ясакъ эди. О девирлерде чыкъкъан газеталарымыз татар тилинде чыкъа деп язылгъандыр. Болюгимизни битирген талелелеримиз мектеплерде янъы ачылгъан къырымтатар балалары олгъан группаларда ана тилимизни берип башладылар. Базылары намзетлик диссертацияларыны къорчаладылар. Оларнынъ арасында биринджи намзетлик диссертациясыны къорчалагъан Акъмоллаев Энвер Сейдаметович олды.

Сюргюнликте тилимизни къорчалав бундан ибарет эди

Манъа муарририетлеримизнен, языджыларымызнен сыкъы багъ тутмагъа къысмет олды. «Йылдыз», «Ленин байрагы»нда къырымтатар тили боюнджа консультациялар откерьмек ишини алып бармагъа да догъру кельди. Тилимизни олур олмаз эджнебий сёзлерден темизлемеге, озъбек тилинден къарышкъан сёзлерден арындырмагъа, сёзлерни бир шекильде язмакъ музакерелерине о девирде темель къоюлгъан эди. Бойле мушаверелер откере тургъан языджы Юсуф Болат айры суаллерни язып алып музакереге къоя эди. Эр йыл къырымтатар тилинде чыкъкъан матбуатнынъ, китапларнынъ музакерелери де о вакъытта башлангъан эди. Бу музакерелер вакътында пытракълы сёзлерни язып алып, меннен акъыл таныша эдилер. Ильмий джеэттен олар насыл язылмакъ кереклигини исбатлай эдим. О вакъытлары «Йылдыз»нынъ ве «Ленин Байрагы» газетасынынъ ич бир саныны къачырмай яш-къарт окъуй эдилер. Сюргюнликте тилимизни къорчалав бундан ибарет эди.

Эдебиятымызда ве газеталарда о вакъыттаки эсас мевзулар памукъчылыкъ, къуруджылыкъ, къырымтатарларнынъ сюргюнликте яшайышларынен багълы эди. Цензура къатты эди, амма языджылар озълерини озълери контроль эте эдилер.

«Йылдыз»нен сыкъы багъ тута эдик

– 1983 сенеси Чобан-заденинъ 90 йиллыгына багъышлап, ильмий конференцияны откERMek, къырымтатар тили ве эдебияты боюнджа ильмий институтны ачмакъ, миллетимизнинъ адыны татар дегиль де, къырымтатары язмакъ ичюн Абселям Ислямов, Шамиль Алядин, мен ве Черкез Али Озбекистаннынъ Меркезий Комитетине мектюп яздыкъ. Конференциянынъ кечирильмесине разылыкъ берильмеди, Шамиль Алядинге агъзавий шекильде Чобан-заденинъ 90 йиллыгына «Йылдыз»да бир макъале бастырмагъа разылыкъ берильди, амма сонъ о да ясакъ этильди. Бу мевзуда язгъан макъалем тек 1993 сенеси Къырымда «Йылдыз»да нешир этильди. Шамиль Алядин о девирде, манъа Москва янында-

ки языджыларнынъ Малеевка иджат юртуна ёлланма айырды. Мен анда барып “Татар (кырымтатар) тили практикумы” дерслигини язып битирдим. 1984 сенеси Ташкентке Москвадан Меркезкомнынъ ёлбашчыларындан бири Егор Лигачёв кельди. Биз онъа мураджаат эттик ве дерсликни “Кырымтатар тили практикумы” деп адландырмагъа изин сорадыкъ, амма дерсликнинъ къапы нешриятта энди “татар тили” деп, басылып башлагъан эди. Онынъ ичюн “Кырымтатар тили практикумы” деп, дерсликнинъ ичинде титуль саифесинде язылды. Бу кырымтатар тили боюнджа алий окъув юртлары ичюн биринджи дерслик олды. О девирде Мубаректе кырымтатар автономиясыны тиклемек гъаеси огге сюрюльген эди. Мен Мубаректе ачылмасы козьде тутулгъан пединститутнынъ ректоры этип тайинленмесине разы олмагъан сонъ, 1984 сенеси язда, мени институттан бир себепсиз иштен бошаттылар. Мен Шамиль агъагъа бардым. О мени ишке алып оламайджагъыны, онъа устытен Озбекистан Меркезий Комитетинден бойле косътериш бергенлерини айтты. Эминим ки, Шамиль агъанынъ 1985 сенеси вазифеден бошатылгъаны да, о девирде бизим фаа-лиетимизнен багълыдыр. Бойле этип мен 7 ай ишсиз юрдим ве сонъра мени озбек ве къазах филология факультетине ишке къабул этилер. 1984-1991 сенелери татар тили болюгинде манъа бир саат дерс биле бермедилер. 7 йыл девамында кырымтатар тили болюгине якъынлаштырмадылар.

Айдер Осман намуслы инсан эди

– 1989 сенеси мен Алма-Атада докторлыкъ диссертациямны къорчаладым. Анда да манъа къолтутмакъ ичюн бизим зиялыларымыз кельдилер. Олар арасында Айдер Осман да бар эди. 1991 сенеси Ташкентте пединститутта кафедра мудирлигине конкурс илян этильди. КГБ-нынъ хадими келип, сиз весикъаларынъызны берменъиз, кечмезсинъиз деп, мени тенбиеледи. Мен о вакъытта филология илимлери докторы, профессор эдим. Рахметли Айдер Осман манъа келип сен кафедра мудирли олмакъ ичюн весикъаларынъны бер, мен де Ильмий кенъешке келип санъа къолтутарым, – деди ве ойле де япты. Топлашувда сёз алып, меним акъкъымда пек чокъ яхшы сёзлер айтты. Нетиджеде 37 азанынъ 35-ши мусбет рей берди.

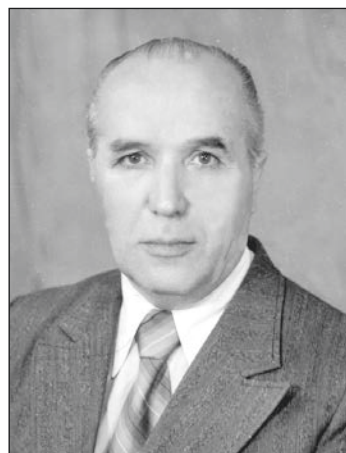
Ашыкъ Умер акъкъында

Орта асыр саз шаиримиз Ашыкъ Умернинъ иджадыны биз Риза Фазылнен берабер огренген эдик. Ашыкъ Умер акъкъында микрофильмлерни мен Москвадан кетирдим. Бу ишимиз “Йылдыз” да басылып башлады. Мен лугъатны да азырладым. Бу иш ильмий джеэттен, яни арап-фарс тилинден кырымтатар тилинде алынмалар меним ильмий мевзума да керек олды.

Субетлешти Диявер Осман

ЧЕРКЕЗ-АЛИ

«Йылдыз»нынъ
ильки муаррири
(1976–1979)

Аналар ольмейлер

Аналар, аналар,
Къыйметли аналар,
Дюньяны яшаткъан сизлерсиз!
Кечкенлер ерине
Яратып янъылар,
Алемни яшарткъан сизлерсиз!
Шунынъчюн сизлерни
Мугъайткъан чокъ затлар
Вакътынджа онъса да, кульмейлер.
Шунынъчюн бир вакъыт
Акъикъий эвлятлар
Къальбинде аналар ольмейлер!

1969 с.

Догърулыкъ

Догърулыкъ эр вакъыт,
Эр ерде кечмей,
Дегенлер тапыла
Бизим заманда.

Акъикъат ышкъыны
Тек кутюр сечмей.
Догърулыкъ кучьлюдир
Ширин яландан.

1970 с.

«Яшав» копюри

Инсан догъа анасындан,
Догъмакъ, ольмек – эки яр.
Бу эки яр арасында
«Яшав» деген копюр бар.

Бу копюрден кечмек ичюн,
Боранларгъа тутулмай.
Инсан бере бутюн кучюн,
Лякин бу ёл тынч олмай.

Ойле, бойле, йыллар кече,
Копюр салланып башлай.
Буны яры ёлдан сече,
Лякин инсан эп яшай.

Такъат кете тизден, бельден,
Лякин инсан тик тура.
Кече дагъдан, ташкъын сельден,
Ишкир юрек эп ура.

Къоллар берчли, тизлер зайыф
Якъынлаша сонъки яр.
Инсан ишлей ай, кунь сайып,
Даа къалгъан иши бар.

Вакъыт келе, рызкъы бите,
Ята сёнюк козьлернен.
Достлар келе, достлар кете,
Анъып сыджакъ сёзлернен.

Инсан догъа анасындан,
Догъмакъ, ольмек – эки яр,
Бу эки яр арасында
«Яхшы», «Яман» киши бар.

Яманны да тартып ала
Бир кунь бойле сувукъ ер.
Тек яхшынынъ ады къала,
Анъа оны несиллер.

Инсан кече «копюринден»,
Излеринден нур яна.
Дюнья кенди кочеринде
Эп айлана, айлана.

1979 с.

Бу аят къануны

Эр шейни ер тарта кенди багърына,
 Бу аят къануны, табиий бир ал.
 Тырмашмакъ лязимдир омюр дагъына,
 Тырышсанъ чыкъарсынъ сен де итимал.

Энишли, ёкъушлы ёллардан кечмек
 Зор олды, лякин де тизлер талмады.
 Дюньяда тек ширин сувлардан ичмек
 Бизим чал несильге къысмет олмады.

– Санъа не керек, не етишмей, – дейсинъ,
 Бир шейчик керекмей, тек бир татлы сёз.
 Не этсем мени ябанджы коресинъ,
 Тек ифтираларгъа ташлайсынъ сен козь.

Ифтира батагъы ичинде къалып,
 Гунягъы къалмады джумерт халкъымны.
 Ялыңыз бир шейге о мухтадж олып,
 Дей ки: «Беринъиз миллий акъкъымны!»

Къанатлы арзулар дагълардан аша,
 Достлукъ – бу бинанынъ мермер ташыдыр.
 Тувгъаным, не ерде яшасанъ, яша,
 Озь ана юртунъда ольмек яхшыдыр!

Халкъымнынъ тарихы бинъ йылны кече,
 Бойле юрт, бойле халкъ ич телеф олмаз.
 Бугунъ о асретлик сувлары иче,
 Бу сувнен бесленген чечеклер солмаз.

1985 с.

Патлама, юрегим, сабыр эт!

Эй, халккым, хор халккым, джан халккым,
Бу аджиз сёзюмни табир эт.
Халкъ олып яшавгъа бар акъкъынъ,
Патлама юрегим, сабыр эт!

Сюргюнден сюргюнге айдалдынъ,
Къопса да башынъа къыямет.
Кечильмез ёллардан сен къалдынъ,
Патлама, юрегим, сабыр эт!

Тенинъден къопкъан бир парчадай
Узюльдик. Узьгенге бинъ лянет.
Керильдик пычылгъан арчадай,
Патлама, юрегим, сабыр эт!

Мен де о арчанынъ пытагъым,
Айдынгъа къара дер хиянет,
Тепрене темельсиз ятагъым,
Патлама, юрегим, сабыр эт!

Агъзына сув алды достларым,
Джоюлды къальблерден мерамет.
Халккым бар олгъан мен барым,
Патлама, юрегим, сабыр эт!

Адживсыз тиллерден сен сакъла,
Догърулыр къалгъангъа бир къысмет.
Тапылыр бир ёлу иншалла,
Патлама, юрегим, сабыр эт!

О ёлдыр Адалет, инсафлыкъ,
Бойлелер халккымда бар эбет.
Халкъ яшар, яшаркен инсанлыкъ,
Патлама юрегим, сабыр эт!

Ишанам Достлукъкъа, Бирликке,
Достлукъ шан-шуреттир, ниает.
Бирликте халкъ чыкъар Урьлюкке,
Патлама, юрегим, сабыр эт!

1995 с.

Мамил АЛЕДИН

«Йылдыз»нынъ биринджи
баш муаррири
(1980–1985)

Иблисинъ зияфетине давет*

Повесттен парча

...Усеин оджа Орта-медресе бетке юрюшини девам этмекте. Онъа эппи ёл даа юрмек керек. Албу ки, озю энди ёрулганъа бенъзей. Къолу ичиндеки къалач кесегини ихтиятле агъызына къапты, чайнала-чайнала кеткенде, янында эки атлы файтон токътады.

– Буюрынъыз, эфенди, – деди онъа беяз мыйыкълы айдавджы. – Ава сыджакъ... терлегенсинъыз. Отурынъыз! Мен чокъ алмам. Бутюн зевкъынъыз-сефанъыз ичюн къыркъ капик берирсинъыз!

Оджа кишининъ айткъанларыны ишитмеди, анъламады... алель-аджеле файтонъа минди. Файтон эппи юрген сонъ къулакъларында айдавджынынъ «мен чокъ алмам» деген сёзлери чынъладылар. Оларнынъ маънасыны анълап, озюнинъ аякъларындаки потюклерге козь этти. Кулюмсиреди. Беяз къаяларнынъ кольгелери таш-ёлны оръютп, оны салкъынландырган вакъытта, оджа эки къанатлы араба къапу огюнде ерге тюшти, файтон Салачыкъ бетке ёнеди. Оджа араба къапу янашасындаки кучюк къапуны къакъты. Къакъкъан сонъ, бекледи. Кимсе чыкъмады. Дивар аркъасында, багъча ичинде кимдир балтанен одун кесмекте. Эркек киши иле къадын лакъырды этмектелер. Оджа къапуны текрар къакъты. Балта сеси кесильди. Бираздан сонъ, къапу аралыкъланды. Эсли кишининъ яры бети корюнди.

– Сизге ким керек?

– Исмаиль эфенди иле корюшмек истейим.

Къапу къапалды. Аякъ давушлары узакълаштылар, мусафир таш-ёлдаки къум устюнде огге-арткъа юрди. Юрген сайын эски потюклеринден ерде бичимсиз излер къалдылар. Ёл четиндеки беяз, юмшакъ таш устуне аякъларыны невбет-невбет къойып, балакъларынынъ тозуны къакъты, сонъра джебинден гульгули пошусыны чыкъарып, бетининъ ве елькесининъ терини сильди. Бу эснада къапу ачылды. Босагъа аркъасында беяз эльбесели,

* Муэллифнинъ язы услубинде нешир этиле

эсмери яш киши турмакътa эди. Осюк сачлары кырмазы феси астындан чыкып, елкесини орыткенлер.

– Ким оласыныыз, эфенди? – деп сорады о ёлджудан.

– Мен Усеин Шамиль... Токътаргъазы огълум, – деди мусафир. – Айвасыл оджасым. Исмаиль муаллимде ишим бар.

Саде зиялылар – оджалар, эдиплер, рессамлар, миъмарлар – Гаспринскийге «Исмаиль муаллим, Исмаиль эфенди, «Гаспралы» деп мураджаат эткенлери алда, зенгин табакъа кишилери онъа «Исмаиль бей, Исмаиль мырза... Гаспринский» демектелер. Ойле денильмеге наширнинъ кечмиштеки задекянлыгы ве аль-азырдаки шурети себеп.

– Риджа этем! – фесли киши къапуны артынадже ачты. Мусафир босагъадан ичери атлагъан сонъ, онъа дивар янындаки курсюни косьтерип, деди: – Бираз сабыр этинъыз!

Фесли киши таш басамакълар бою экинджи къаткъа чыкып кетти. Мусафир курсю узерине отурды, джеviz агъачындан ясалы къутусыны чыкъарып, сигар бурды, кибрит чертип тутандыргъан сонъ, этрафына бакъынды. Сол якъта ири-ири пенджерели таш бинанынъ биринджи къатында мотор ишлемекте, чарх дёнмекте. Яш муреттип юксек уруфат больмелеринде арифлер тапып, килимелер тертип этмекте. Ачыкъ пенджереден эр шей корюне. Басмахане иле идарехане арасында демир къорулыкълы юксек кечит бар.

«Бир газетанынъ нешири бу къадар эндише иле багълымы, аджеба?» – деп тюшюнди оджа. Онынъ бу эвге келюви биринджи сефер олмаса да, эвельки зияретлеринде басмаханенинъ ишини абайламагъан ве шимди басамакълардан ашагъы энмекте олгъан баяз эльбесели кишини де корьмеген эди.

– Нашир сизни уджреде беклей, – деди о мусафирге. – Буюрыныыз!

Оджа яш кишининъ газета идаресинде адий хадим дегиль, бельки муаррир ве наширнинъ огълу экенлигини фаркълап, онынъ пешинден кетти.

Исмаиль Гаспралынынъ кабинети, истраат одасы ве ятакъханеси, эписи бир уджреден ибарет. Бу, бина къытлыгындан дегиль, хызметнинъ хусусиетинден асыл олгъан зарурет. Муаллим тёшегинден саба саат алтыда къалкъа, бир фильджан сютсиз къаве ичкен сонъ хызметине башлай. Къушлыкъ маалинде енъи почта келе. Мектюплерни озю ача, Европанынъ ве Асиянынъ мухтелиф тиллериндеки газеталарнынъ тазе санларыны козьден кечире, муим хаберлернинъ астарыны кырмазы, яхут мавы боялы къалем иле чызып, хадимлерге такъдим эте. Бу ишни Гаспринский озюнинъ язы масасы башында дегиль, каръёла узеринде япа. Язы язгъанда тююн чокъ иче. Адети ойле.

Кунеш шавлелери алчакъларгъа, къаялар арасына тюшкен

сонъ, муаллим софагъа чыкъа, идарени ве басмаханени доланып, хадимлер ве муреттиплер иле къонушып, уджресине къайтып келе. Текрар каръёласына отура.

Генчлигинде, бедендже къавий экенде, сабалары кабинетинден коридоргъа чыкъкъан маалинде машиналарнынъ давушыны ишитмесе, муаллим пек азаплана, басмаханеге кирип, сукюнетнинъ себебини сорап бильмегендже, эвде раат отурып оламай тургъан.

«Бу уйкен огълу, олмалы...», – деп тюшюнди мусафир мердивенден юкъары котерилер экен. О Исмаиль эфендининъ озю ве аилеси акъкъында чокъ шейлер ишиткен, онынъ фаалиети иле тафсилятлы таныш. Буюк огълу Рефат – наширнинъ биринджи ярдымджысы. Мансур ве Айдер – гендже огъулары... олар гимназияда окъумагъталар. Хатидже, Шефикъа, Нияр ханымлар исе муаллимнинъ къызлары.

Эв саиби, адети узьре, зияретчилерни мусафир салонында къабул эте тургъан. Бу сефкер ойле япмады. Усеин Шамиль кабинетке буюрмасыны риджа этти, чюнки эвинде Петербургдан кельген алим киши булунганындан, онынъ бир озюни, къыска вакыткъа да олса, ташлап башкъа одагъа чыкъувны – незакетсизлик эсап этти.

Усеин оджа озюнинъ иши акъкъында насыл лакъырды ола биледжегини ве не иле битеджегини тюшюне-тюшюне кельмекте экен, Рефат онынъ буруны алдында агъыр эмен къапуны ачты.

– Риджа этем, Усеин эфенди! – деди.

Оджа ичери кирди. Рефат онынъ артындан къапуны ортып, кери дёнди. Мусафир озюни кениш ода ичинде, сийрек ве чал сачлы, узун, гурь мыйыкълы нашир огюнде корюп, эеджангъа кельди. Устюнде уфакъ дёгмели, тар якъалы, узун чекмен. Башында пускулли, къырмызы фес. Элинде рус тилинде «Вестник» газетасы. Янашасында костюмлы ве галстуклы, индже мыйыкълы адам отурмакъта, яшы Усеин оджанынъки къадар олмалы. Усеин оджа онъа дикъкъатле козь этти: «киши бу эвде бир къач куньлерден бери мусафирликте булунса керек», – деп тюшюнди.

– Селям алейкум, Исмаил муаллим! – деди оджа, озю сыкъылды, къызарды.

Муаллим онъа элесленип бакъты. Де таныгъан киби олды, де танымагъан киби...

– Алейкум селям, – деди нашир незакетле. Мусафирнинъ кимлигини эске тюшюрмек ичюн, козьлерини къыса берип, онъа бакъып турды. Ниает, таныды. Кендине узатылгъан къолны тутып, сыкъты: – Хош сефагъа кельдинъиз! Риджа этем! Буюрынъыз! Отурынъыз! – дивар янындаки вяна креслосына ишарет этти.

Усеин креслогъа отургъан сонъ явлыгъынен манълайыны сильди, козьлерини ердеки килимге догърултып, эппи индемей отурды. Лакъырдыны бирден къураштырып оламай, заметленди.

Гаспринский каръёла устюнде экен, мусафирге кергин дикъкят иле бакъып отурды... бекледи.

– Мен Айвасылдаки министр мектеби оджасы... Усеин Шамиль олам, – деди, ниает, зияретчи ве юткъунып алды.. – Хатиринъизде олса, дёрт йыл эвельси узурынъызда булунгъан эдим.

– Эбет! Эбет! – деди муаллим. – Хатиримде. Риджа этем, Усеин эфенди, къыйметли мусафирим иле таныш олуныз! – о индже мыйыкълы адамны косътерди.

Усеин Шамиль еринден къалкъты, сыкъылып, къызарып, терлеп, мусафирнинъ янына кельди, онынъле эль тутушты ве, Ай-Петри этегиндеки койлернинъ адети муджиби, онынъ элини учъ кере кучлю этип саллады. Мусафир озюни оджагъа Эскендер дие такъдим этсе де, сонъундан Александр Николаевич Самойлович экенини бильдирди. О да Токътаргъазынынъ къолуны кучлю сыкъып, аселет учъ дефа силькитти, зира мусафир бу ерлилернинъ эски адетлеринен таныш эди.

Эки мусафир татар тилинде бир-бирлерининъ сагълыгъыны ве селяметлигини сорап бильген сонъ, текрар озъ ерлерине отурдылар. Оданынъ ичине сукюнет чёкти. Эппи вакъыт кимсенинъ агъызындан сёз чыкъмады. Кимсе лафны насыл башламакъны бильмеди. Токътаргъазынынъ озю бу эвге махсус бугунъ келюви бираз онъайтсызджа ал деп эсап этти. О, уджреге кирген вакъытта, Исмаиль муаллим иле Александр Николаевич, мектепте балаларны, Гаспринский усулы иле окъутув хусусында къонушмакъта эдилер. Токътаргъазы пейда олгъан сонъ, лакъырды кесильди, лякин Усеин оджа артыкъ ичери кирген, нашир исе оны огълу Рефат васытасы иле, умумий къабулханеге дегиль де, озюнинъ иш одасына даъвет эткен эди. Бунда энди ич бир шейни денъиштирмек мумкюн дегиль.

– Айвасылда ишлеринъиз насыл? – деп сорады ондан Исмаиль эфенди, ниает. – Эали мектепке ярдым этеми?

Кой муаллимге яхшы таныш. Бу койде озю де оджалыкъ эткен. Айвасыл эалисининъ зевкълы адетлери бар. Ильки кунълерде адамгъа, бу ернинъ халкъы параны пек къолай къазангъан ве зенгин аят сюрген киби келе. Эркеклер саба эрте, аркъаларында тарпилери, чайырларгъа кете, акъшам къайтып келелер. Къадынлар олар кетирген мейваларыны сепетлерге толдуруп, башлары устюне отуртып, Ялта базарына котюрип саталар. Джилик, кираз, вишне, зердали, алма, къияр, помидор ве чай теписи буюкликте татлы согъан... буларны къырлардаки кчук мийрачыкъларда осьтюрмек енгиль иш дегиль. О себептен ярымаданынъ ялы боюндаки дагълыларнынъ аяты пек шень дегиль.

Ама бу ерлернинъ адамлары намуслы, меръаметли ве кучлюлер. Оларнынъ аяты агъыр.

– Халкъ мектепке ярдымдан чекинмей, лякин озю ярдымгъа

мухтадж, – деди Усеин оджа, – о фукъаре. Мен Айвасылдан кеттим.

– Айвасылдан кеттим, дейсинъизми? Ничюн?

– Ишлемеси кучь олды. Айвасыл Ялтагъа якъын. Ялтада исе полиция меъмурлары гъает чокъ. Оларнынъ къулакълары балабан эллери узун.

– Энди насыл иш иле мешгъуль оладжакъсынъыз?

– Оджалыкъ иле, – деди Усеин Шамиль. – Даа не иле мешгъуль ола билир эдим?

– Шириет? Шириетле огърашув хызмет дегильми? – деди Исмаиль муаллим айретке келип. – Мен «Ватан хадими»нде дердж этильген шиирлеринъизни окъудым. Оларнынъ баъзылары фена дегиллер.

– Къайсылары, муътерем муаллим?

Исмаиль эфенди ишарет пармагъыны янагъына таяды, тюшюнди... чокъ вакъыт нелердир тюшюнип отурды, сонъра Усеин оджанынъ эсерлеринден баъзы сатырларны окъуды.

Бу дуньяда эр шей пара,

Башта пара, сонъ бахт ара!

Раат истер исень, пара!

Керек пара, пара, пара!

Насыл олды, бильмем, муаллимнинъ тили бир шейге илишкен киби, токъталды. Шиирнинъ сонъуны хатырламакъ ичюн эппи вакъыт дудакъларыны кыбырдатып отурды, сёзлерни давушсыз окъуды, ниает сонъуны тапып, девам этти:

Ятсанъ пара, турсанъ пара!

Догъсанъ пара, ольсень пара!

Сагъ ве хаста олсанъ пара

Керек пара, пара, пара!

Бу сёзлер Исмаиль эфендининъ ошуна кетти, самимиетле кульди. Чокъ кульди.

– Усеин эфенди, сиз бу шиирни, меним вазиетимни яхшы бильген адам киби язгансынъыз! – деди муаллим.

– Фена дегиль! Фена дегиль! – дие текрарлады нашир.

– Эбет! Чокъ эйидир, – дие иляве этти Самойлович. – Пара хусусында бундан да эйи язмакъ мумкюн дегиль!

Бу сёзлер оджанынъ рухуны котерди.

– Мен, кыйметли муаллим, сизге озюмнинъ енъи эсерлеримни кетирдим, – деди Токътаргъазы, утансырап. – Вакъытынъыз мусааде этсе, риджа этем, оларле таныш олунъыз!

Гаспринский бир янбашындан тюшип, дигер янбашы устюне отурды. Чехресинде раатсызлыкъ асыл олды.

«Бакалым, бу башетильмез ве даима къанаатсыз генч несиль даа не диеджек», – деп тюшюнди Исмаиль эфенди ичинден. Ве о

кенди фикирлери иле мешгуль олдыкта, Усеин эфенди кююн джебинден дефтерни чыкъарып, наширге узатты.

– Лайыкъ корьсенъиз... Риджа этем, «Терджиман»да дердж этиъиз!

Исмаиль эфенди озюне узатылган дефтерни элине алмагъа пек ашыкъмады, онъа эппи вакъыт козетип отурды, ниает, башынынъ арекетинен, кошеде турган язы масасыны косътерди. Усеин оджа шиирлер дефтерини маса устюне кюйды.

Эв саиби, Айвасыл ве Дерекой акъкъында енъиликлер сорап бильген ве бу койлерде омюр сюрюджи достларынынъ ве танышларынынъ турмушлары не алда экенини анълагъан сонъ, еринден къалкъып, дефтер булунган маса башына кечип отурды, шиирлерни окъуй башлады.

Гаспринский шимди элли докъуз яшында,ама языларны козьлюксиз окъуй. Козълери арифлерге о къадар алышкъанлар ки, бир бакъышнен бутюн саифедеки сёзлернинъ манасыны деръал къаврап ала. Дефтердеки саифелерни къарыштырып чыкъувнен, шиирлернинъ эписини козьден кечирди. Бир талайдан сонъ, дефтерни ашыкъмай, экинджи дефа окъуп чыкты. Сонъра кене окъуды. Окъуп отурган киби кельди, албуки, о, шиирлер устюнде тюшюмекте эди. Окъуп ве тюшюнип битирген сонъ дахи Усеинге эсерлери хусусында бирден муайен фикир айтмагъа ашыкъмады. Бираз вакъыт индемей отурды. Эп тюшюнди. Тесадюфен козьлерине, шиирлер муэллифининъ шахсиети акъкъында сатырлар чалынды. О, бу сатырларны севинчле окъуды, сонъра тааджипленди. Гуя бир шейлер сёйлемек истер киби, козьлерини Усеинге котерди, бакъты-бакъты, ич бир шей сёйлемеди, козьлерини кене ашагъы эндирди. Дефтерни къарыштыра берди, ве о ерини, бу ерини текрар-текрар окъуды.

Нашир дефтернинъ мундериджесини тедкъыкъ иле бант экенде, Усеин иш одасыны козьден кечирди. Муаллимнинъ алдындаки эмен маса иле меракъланды. Онынъ устюнде учъ якълама энгеллер бар. Дивар якъта эки къатлы шкафчыкълар кююлган. Сол якъта ешилъ къалпакълы лампад. Онынъ янашасында электрикли садефлер. Нашир пармагъынен бу садефлерге басып, озюне керек адамны узюрине чагъыра ве не япмакъ кереклигини эмир эте биле. Дивардаки ченгеллерде «Терджиман»нынъ тазе санынынъ корректура табакълары илинген. Ерде, килимнинъ этрафында, къаверенкли въяна отургъычлары ве мешин креслолар туралар.

Исмаиль эфенди генч муэллифнинъ шиирлерини окъувгъа юректен тутунгъаныны, шиирлернинъ саиби исе нашир шиирлеримни бегенирми, бегенмезми деп, оларнынъ такъдири хусусында къасеветленип отургъаныны сезген Самойлович, Токътаргъазынынъ енъининъ уджундан тутып, яваштан озюне чекти.

– Мектепте балаларгъа не окъутасынъыз? – деп сорады алчакъ сес иле.

– Мусульман дини... – деп джевап берди Усеин оджа. – Аптейик кечемиз. Андан сонъ... ана тили де!

–Тек шуму?

Токътаргъазы сонъки суальге бирден джевап бермеге джесарет эталмады, токъталды, лякин мусафирнинъ чехресинде хаял инкъисары корьген сонъ:

– Кимерде... иш оджанынъ озюнден де багълы ола, – дие иляве эти.

– Оджанынъ озюнден? – мусафирнинъ давушында инамсызлыкъкъа бенъзер азнк сезильди. – Насыл маънада?

– Билесинъизми... – Усеин оджа мында, муаллимнинъ эвинде озюни жандармерия къулакъларындан ве козьлеринден узакъча, сербестче ис эте башласа керек ки, мусафирге озъ фикирини ачыкъча анылатмагъа ынтылды. – Иш шунда ки, оджа истесе... шеърден узакъта, чёллюк койде, гъаевий джесаретине ве бильги пишкинлигине «эгер истесе» дейим мен текрар, балаларгъа баъзы дюньявий фенлер де окъута биле. Анда, чёллюкте, урядниклерни ве приставларны ярым чувал богъдай унуна сатын алмакъ мумкюн. Олар керек олса, сусмагъа да билелер.

– Не къадар вакъыт сусып олалар? – деп сорады Самойлович ве озъ суалине ошланып кульди.

– Учъ ай къадар... – деп джевап берди Усеин оджа.

– Учъ ай... аз! – Самойлович онъа къанаатсиз козьлеринен тикленип бакъты. – Учъ ай ичинде балаларгъа эндесенинъ эписини огретип оламазсынъ.

– Догъру. Муддет пек кучюк. – Усеин оджа петербурглы мусафирнинъ фикири иле разы олды. – Ойле вакъытта ярым чувал ун даа бермеге меджбурсынъ. Башкъа чаре ёкъ!

– Ярым чувалны да кимнинъ анбарындан аласынъыз?

– Кимнинъ анбарындан? Койде ойле хусусий анбар ёкъ. Бедбахт оджалар озълери, эали берген бир чувал уннынъ ярысыны йылда бир дефа оларгъа берип, балаларгъа илим огретелер ки, бельки укюмет идаресинде бир ишке ярарлар деп, умют этелер.

Александр Николаевич ичюн, богъдай экильген чёлъ уездлеринде оджанынъ вазieti не алда экени анылашылды. Лякин дагълыкъ уездлердеки вазьет хусусында тасавур эльде этип оламады.

– Афу этинъиз, Эскендер эфенди, – деди Усеин оджа мусафирге, – озюнъиз къайсы якълардан буюрдынъыз? Насыл иш иле мешгъульсинъиз?

– Мен Санкт-Петербургда яшайым, – оджанынъ конделен къоюлгъан суали Александр Николаевични меракъландырды. – Дарылфунунда окъудым, шимди Мелиоранский ве Радлов реберлиги алтында тюрк ве татар тиллерини тедкъикъ иле мешгъулим...

Айдер ОСМАЧ

«Йылдыз»ның баш муаррири
(1985–1997)

Саба ола, хайыр ола

Повесттен парча

...Хатидженинъ бу гедже эвге кельмегенини дуйып, Матнияз аҗа пек эрте турды. Колхоз ахырына барып атыны эгерледи ве ёлга чыкты. Ёл бою этрафкы бакынып кетти, амма дикъкытны чекеджек киби бир шейлер корьмеди. О район меркезине кельгенде орталыкы ырыкланган олса да сокыакта адам пек аз эди. Комендатура идареси даа кыпаныкы. Комендантнынъ исе эвини бильмей. Атнынъ югенинден тутып, о якъкы-бу якъкы айланды. Бир маальде козю чайхане янында огюне бир сепет пите кыйып отурган кырткы тюшти. Кыртнынъ янына барып:

– Эсселяму алейкум, Гылам-Кыадыр ака, – деп селямлашты.

– Веалейкум эсселям, реис огълум, хош кельдинъиз, бала-чагы аманмы? Саба пек эрте кельгенсинъиз, хайырлымы? – деди кырт.

– Иншалла, хайырлыдыр. Сиз комендантнынъ эви кыйда олганыны бильмейсинъизми?

– Комендант?

– Анавы Марат Анурезов деген киши бар да?

– Э, онынъ эвини билем. Анавы кырымтатарларынынъ комендантыны айтасынъыз дегильми?

Мына шу базарнынъ артында, озен боюнда. Бу ёлнен кетсенъиз кыаршынызда озен чыкыар. Сагыа айланып, озен бою кетинъ, учюнджи эв онынъки... Хайырлымы, кадым?

– Бизим койнинъ почтаджысы тюневин эвине кельмеди. Шу комендантнынъ узурна кельген экен.

– Эбет, бир ишлери чыккыандыр.

– Яш баласы бар. Баласы койде, бизим эвде.

– Анавы дюльбер татар кыадыны дегильми? Дёрт-беш яшлар кыарарында огълчыгы да бар.

– Э, шу, сиз оны таныйсынъызми?

– Эбет, Топталда бизим Таштемирнинъ эвинде яшай экен. Озю айткыан эди. Откенде-кеткенде менден пите ала эди. Пек незакетли кыадын. Оны не олды экен?

– Бильмейим, иште, комендантның эвине барып сорамак истейим.

– Ойле исе, барыңыз, кадым, ашыкыңыз. Эй, шу кырымлы мусульманларга кыйын олды да... Алланың мерамети сынъырсыз, иншалла, хайырлыдыр.

Матнияз аға атына минип къарт айткъан тарафкъа кетти. Анурезовның къапысыны къолай тапты. Оның эви башкъаларындан айырылып тура, бундан гайры къапысының төпесинде къара арифлернен «М. Анурезов» деп язылган тенеке пекитильген. Матнияз аға ат устюнде турып, къамчысының сапынен къапыны дёгди. Бираздан ичериден:

– Ким?! – деген къадын давушы эшитильди.

– Анурезов эвделерми? – деп кычырды Матнияз аға.

– Шимди.

Эппейи вакыттан сонъ, устюне чапан япынган Анурезов басамакълардан тюшип келе башлады. Дивар устюнден оның келеяткъаныны корип, реис аттан тюшти.

– Хош кельдинъиз, – деди Анурезов. – Не ичюн бу къадар эрте? Бир шей олдымы ёкъса?

– Маратджан, бизим почтаджы Хатидже Алиева тюневин сизге кельген эдими?

– Эбет, кельген эди. Мен сизге айттым да, джиддий ишнинъ устюни ачмагъа ярдым эте, деп. Оның акъкъында областтаки аркъадашлар да билелер.

– Э, яхшы, амма о тюневин койге кельмеди.

– Насыл?! – Анурезовның чырайы ап-акъ кесильди. – О эрте къайты, эвге ашыкъам, деди. Затен мен оны чокъ тутмай эдим. – Матнияз аға оны сынавчан назарынен тельчелегенини сезип, комендант шашмалады. – О даима эвине ашыкъа эди. Мен де бунъа къаршылыкъ этмей эдим.

– Тюневин эвине кельмеди. Билесинъиз ки, оның яш баласы бар. Акъшам оны баласының янына къайтувдан токътаткъан себеп гъает джиддий ола биле.

– Эбет, догърусыны айтасынъыз, Матнияз аға, амма шимди не япмакъ мумкюн? Милицияны аякъкъа турсатайыммы?

– Менджесине, турсатынъ. Райондан Топталгъадже олган ёлны тешкерип чыкъмакъ, адамлардан сорамакъ керек.

– Яхшы, сиз милиция идареси янына барып турынъыз, мен шимди кийинип чыкъарым, – деди комендант ве эвине тараф чапып кетти.

Матнияз аға милиция идареси янына келип, аттан тюшти, оны шу ердеки терекке багълады ве артына айлангъанда фышнап-фышкырып келеяткъан Анурезовны корип, шашты, хаялындан, бу адам аттан тез чапа экен, деген фикир кечти. Анурезов оның янында токътамай, идаренинъ ичине чапып кирди. Бираздан сонъ

Матнияз аға ичери киргенде невбетчи милиционерлер аджеле кийинмекте эдилер. Анурезов исе кескин давушнен телефонда лакьырды эте:

– Учъ дане олсун, – деди о, – къайдан тападжагынынъзы мен бильмейим. Арабаға екильген атларны эгерлеп, шимди келинъ. Анъладынынъзымы?

О телефон трубкасыны ерине асып къойды. Милиционерлернинъ бирине бакъып:

– Биз атларнен кетермиз. Машина кельгенинен артымыздан барырсынъыз. – Сонъ Матнияз ағаға чевирильди. – Областан машина ёлладылар. О кельгенинен артымыздан барырлар. Бизлер кетейик, атларны ёлда къаршылармыз, – деди.

Эки милиционер, Анурезов ве Матнияз аға ёлга чыктылар. Башкъалар пияде олганы ичюн Матнияз аға атыны джетип кетти. Анурезов пек эеджанлы эди. О токътамайып: «Не олды экен я?» – дей ве кимседен джевап беклемейип, кене айны суальни текрарлай. Онынъ чырайы эп ойле баяз, озю исе гъает теляшлы.

«Бу адам бир сырны биле», – деп тюшюнди Матнияз аға, – онынъ бойле теляшлануву нафиле дегиль. Чюрюк ве чиркин адам. Бойле месулиетли ишлерни не ичюн ойле худжур ве темельсиз адамларға ишана экенлер?»

Олар район меркезинден текяран узакълашкъанда эгерленген учъ ат корюнди. Оларнынъ бири устюнде осьмюр йигит отура, экиси исе адамсыз.

– Сталин адына колхозынынъ намлы улакъчы атлары, – деди Анурезов. – Энди бизлер де атларға минейик.

Йигит аттан тюшти. Эки милиционер ве Анурезов аткъа миндилер. Шахниязов да озъ атына минди.

– Реис, атларны пек айдамасынлар, олар даа сувутылмады, деп айтты, – деди йигит.

– Реисинъе айт, керек олса, мен онынъ озюни сувутырым, – деп джекирди Анурезов. – Атларны милиция идаресинден келип алырсынъ.

Олар атларны ёрттырып кеттилер. Анурезовнен Шахниязов ёлнынъ бир четинден, эки милиционер дигер четинден кетелер.

– Топтал коюнинъ почтаджысы Хатидже адлы кырым къадыныны кыдырамыз! – деп кычырды Анурезов милиционерлерге. – Не корьсенъиз, деръал кычырып хабер этинъ, ёлда расткельген адамларны токътатып соранъ.

Район меркезинен Топтал кою арасында эали нокътасы ёкъ. Ачыкъ чёль, гуръ дут тереклери сыралары арасындан памукъ тарлалары ешерип корюнелер. Булар Сталин адына колхознынъ топракълары. Атлылар индемейип ёлны, ёл четини, козь еткен къадар памукъ тарлаларыны козетип кетелер. Ёлда бир къартийни расткетирдилер. Ондан сорадылар. Бойле къадын акъкъында

бир шей эшитмеген. Даа расткельген бир-къач адам оларнынъ суаллерине тутамакълы джевап берип оламады. Бойледже Топтал коюне барып етилер.

– Айдынъыз, эвге барып бакъайыкъ, бельки кельгендир, – деди Шахниязов.

Олар Шахниязовнынъ эвине кельдилер. Матнияз агъа азбар къапы янында турып къычырды:

– Гевар! О, Гевар!

Дерьал Гевар чапып чыкъты. Атлыларны корип къоркъты.

– Не, бир шей олгъанмы? – деп сорады титреген давушнен. – Таптынъызмы?

– Ёкъ, – деди Матнияз агъа. – Шимди биз артымызгъа къайтырмыз. Кене ёлны бакъармыз. Бакъмагъа башкъа ер де ёкъ. Эгер келип къалса, бизлерге хабер этерсинъыз...

Матнияз агъа къалав устюнден бакъып, азбар ортасына чапып чыкъкъан Меметни коръди. Бала козьлерини кениш ачып оларгъа бакъып турмакъта эди. Матнияз агъа индемеген сонъ, Мемет:

– Матнияз эмдже, анамны таптынъызмы? – деп сорады.

– Ананъ тезден келеджек экен, сени Айджамалнен ойнап турсын, агъламасын, деди.

– Яхшы, – деди Мемет балаларгъа хас олмагъан къарыкъ сеснен. – Мен агъламам, анам тез келир.

Джебэде яралангъан аскерлер бойле сеснен лакъырды этелер, деп тюшюнди Матнияз агъа. Баланынъ бойле сесини эшиткенде онынъ юреги узюльген киби олды. Даа бир шей белли дегиль, амма онынъ къафасында бири-биринден дешетли фикирлер доланмакъта. Гевар келип Меметни котерди, охшады, оплады ве эвге алып кирди.

Атлылар артларына къайттылар. Кунеш къыздырып башлады. Тарлаларда адамлар корюнелер. Бирев памукъ чапалай, бирев дут терегининъ пытакъларыны кесе, бирев исе айван бакъа. Атлылар этрафкъа бакъа-бакъа ёлнынъ кене эки тарафындан кеттилер. Баягъы кеткен сонъ, ёл четиндеки пайкельде памукъ чапалайткъан къадынларнынъ янына бардылар.

– Хорманълар, – деди Матнияз агъа.

Къадынлар бир агъыздан:

– Селямет олуныз! – дедилер.

– Топталнынъ почтаджысы тюневин эвге къайтып кельмеген. Бир шей эшитмединъизми, я да корьмединъизми? – деп сорады Матнияз агъа.

Къадынларнынъ бири тюневин онынъ районгъа кететкъаныны корьген, амма къайткъаныны кимсе корьмеген. Атлылар сорай-сорай район меркезине барып чыкътылар. Кимсе тюневин Хатидженинъ райондан къайткъаныны корьмеген. Чайхане янындаки тал тереги астында огюне пите сепети къойып отургъан

къарт атлыларны корип еринден къалкъты. Матнияз агъа атыны о тарафкъа бурды.

– Сонъ, таптынъызмы, кадым? – деп сорады къарт телашлы сеснен.

– Ёкъ, ата, – деди Шахниязов. – Топталгъа барып кельдик. Ёлны, ёл четлерини бакътыкъ, адамлардан сорадыкъ. Дюнь онынъ районгъа келеяткъаныны корьгенлер бар, амма къайткъаныны кимсе корьмеген.

– Насыл! – деп хитап этти къарт. – Онынъ къайткъаныны мен корьдим.

– Айтсанъыз да, насыл корьдинъыз?

– Э, о эр вакъыт кельгенде меннен селямлашып кече, къайткъанда исе сагълыкълашып къайта. Кимерде менден бир пите ала. Къаны сыджакъ къадын. Мен де бир-къач агъыз сёз айтам.

– Сизь дюнь онъа не дединъыз? О сизге не деди?

– Мен ондан: «Бойле этип къатнамакъ кучь дегильми? Баланъыз эвде кимнен къала?» – деп сорадым. О исе: «Къатнамасы эбет, кучь, амма балам яхшы адамларнен берабер къала, онынъ ичюн къалдырып келем», – деди. Мен онъа: «Районда ишлеринъыз чокъ экен, мында яшасанъыз, олмаймы?» – дедим. О: «Бойле фикир бар, бельки тезден кочерим», – деди. Иште, сагълыкълаштыкъ. Мен онынъ огулчыгына, Таштемирге селям айттым. О чантасыны бойнуна асып кетти, сонъ Топтал ёлуна бурулды. Сизинъ бурулыш мен отурган ерден ачыкъ корюне.

Шахниязов къарткъа тешекюр айтып, Анурезовнынъ янына кельди.

– Марат, айтчынынъиз, Хатидженинъ районгъа кочюви акъкъында сизинъле лакъырды олган эдими?

Анурезов ялкъ этип Шахниязовгъа бакъты. Лакъырды тюневин олган эди. Тюневин бу адам оны корьмеген. Кимсе корьмеген. Къайдан бильди экен?

– Олган эди, – деди Анурезов. – Тюневин. Мен онъа район хастаханесинде эмшире олып чалышмакъны ве мында яшамакъны теклиф эткен эдим. Чюнки архив материаллары чокъ, о даима ашыкъкъаны ичюн ишлер яваш кете. Озюньиз билесинъиз, менден де талап этелер. Месулиетли ишнинъ астына кирдик.

Не ичюндир Анурезов озюни акъламакъта эди. Ондан да гъайры, Хатиджени кыдырув девиринде о пек деньишти. Бир шей тюшюне, экинджи шейни айта. Шахниязов бир шей сорагъанда бирден абдырай, «не дединъыз?» деп сорай. Кендинден мемнюн кибири ве магърур бу адам бир къач саат ичинде, азган, кучюклешкен киби олып къалды. Тюссиз козьлери фалташ киби олдылар, недир кыдырып эр якъкъа фырланалар. Шимди де милиция идареси огюнде къатайып тура, токътамай тююн иче. Бирден озь кабинети бетке чапып кетти, бинаны айланып, экинджи тарафындан чыкъты.

– Энди не япайык? – деп сорады Шахниязов, онынъ янына келип.
 – Атарны къалдырып, машинагъа минейик ве шу ёлдан бир кере даа барып келейик. Бундан сонъ милиция озю огърашыр, – деп джевапланды Анурезов тюшкюн давушнен.

Керчектен милиция идареси огюнде тургъан юк машинасына Шахниязов дикъкът этмеген. Олар дёртеви машина когертеси устюне миндилер. Машина Топтал ёлу бою яваш-яваш кетти. Этрафта манзара денъишмеген, тек тарладаки адамлар чокълашкъанлар. Кимден сорамамы?

Не деп сорамамы? Дут береги тёпесинде турып, пытакъ кесеяткъан бала яман-яман давушнен анасыны чагъыра:

– Ана! Ана!

– Не? – дей анасы чёль ичинден.

– Ана, тез келинъ, мен тюшип оламайым, вай мен къоркъам, тез келинъ!.. Вай-вай-эй, мен къоркъам!..

– Не багъырыкълайсынъ, тюш теректен, пытакъларны джый, шимди эвге къайтырмыз, – деп джекире къадын.

Бала кычырып агъламагъа башлады.

– Балабан бала теректен тюшип оламай, – деди мыйыкълы милиционер. – Мен онынъ яшында экенде бир озюм кунъде он терекнинъ пытагъыны кесе эдим. Шимдики балалар пек мамий олдылар. Текяран бир шей олса, анасыны чагъыралар.

Шахниязов бирден элесленди.

– Шофер, машинаны бу якъкъа бурунъ, ана шу бала кычыраяткъан ерге барайыкъ, – деди.

Машина яваштан тарла ичине кирди ве чукъурлы-тёпели ерлерден кечип, дут тереклери янына кельди.

– Анда арыкъ бар, – деди шофер. – О ерге машина барып оламаз.

Шахниязов машинадан сычрап тюшти ве артына чевирилип: «Эпинъиз бу якъкъа!» – деп кычырды. Бираздан олар тёпесинде бала аля шыншыкълаяткъан терек янына кельдилер. Терекнинъ бутюн пытакълары кесильген, амма бала онынъ тазлангъан башы устюнде отурып эп шыншыкълана.

– Не олды огълум? – деп кычырды Шахниязов.

– Мен тюшмеге къоркъам, – деди бала. – Анам исе кельмей.

– Не ичюн къоркъасынъ?

– Терекнинъ тюбюнде, арыкъ ичинде бирев ята, мындан мен онынъ аякъларыны корем...

Шахниязов арыкъ устюне обаланып къалгъан пытакъларны о якъкъа-бу якъкъа атып башлады. Башкъалары да онъа ярдым эттилер. Бир-къач дакъкъадан сонъ пытакълар битти ве эркеклернинъ козю огюнде дешетли манзара ачылды. Четлеринден саркъып тургъан отларнен къапаныкъ терен арыкънынъ ичинде эки аякъ корюнмекте. Эки месси. Шахниязов

анасынынъ мессилерини деръал таныды. Яваш-яваш джылышып арыкъ ичине тюшти, онынъ ичине салынып турган отларны эки якъкъа уйтеди ве бир кереден кычырып йиберди. Дигер якътан Анурезов арыкъ ичине тюшти. Титреген эллеринен когетлерни эки якъкъа айырды. Хатидженинъ башы узеринде чибинлер учушалар, онынъ козьлери ачыкъ, амма бойну ёкъ, кевдесининъ бир чокъ кысымлары парчаланган, бу парчалар кырышып яталар, базы ерлерининъ суюклары корюнип тура. Месси ичиндеки аякъларнынъ бириси дигеринден баягы узун. Олар кевдеден узюльгенлер. Шахниязовнынъ вуджудындан бир сарсынты кечти, мийине бир кереден кан урды. О кевдесини тикледи. Тарлада чалышяаткъан къадынлар яваш-яваш бу ерге топланмакъта эдилер. Оларнынъ базылары кычырып агълай. Терек тёпесинде къалган бала эп: «Мени тюшюринъ», – деп кычыра. Милиционерлер оны котерип тюшюрдилер. Шахниязов арыкъ ичинден чыкып, Анурезовны кыдырды. О бир ерде корюнмей.

– Анурезов къайда? – деди милиционерлерге бакъып.

Олар да шашкынлыкънен этрафкъа бакъындылар.

– Даа шимди мында эди, – деди биринджи милиционер. – О арыкъ ичине тюшкен эди.

Шахниязов аркънынъ дигер тарафына эгилип бакъты ве отлар ичинде Анурезовнынъ башыны коръди.

– Марат, бу якъкъа чыккынъ! – деди.

Анурезов кыбырдамады. О Хатидженинъ башыны туткан алда сессиз агъламакъта эди.

– Марат, бу якъкъа чыккынъ! – деди текарар Шахниязов.

Анурезов арыкъ ичинден чыкъаджакъ олып бир-къач кере ыдырынды, амма беджерип оламады. Шахниязов онынъ элинден тутып, чекип чыкъарды. Комендантынъ козьлеринден толукъып яш акъа, амма сеси чыкмай эди.

– Энди оны алып кетмек керек, – деди Шахниязов.

Анурезов башыны саллады.

– Машинаны бир чаре этип бу ерге кетирмек керек, – деди Шахниязов милиционерлерге бакъып.

Милиционерлернинъ бири ёл бетке чапып кетти. Шахниязов топланган къадынларга чевирильди.

– Бир джаюв я да килим кетиринъиз!

Кимдир чапып кетти. Къадынлар, балалар бири-бирлерини уйтеп, арыкъ джагъасына келе ве ашагы бакъалар, сонъ бири-бирлерине бакъып:

– Анавы бичаре кырым къадын экен, – дейлер.

– Янында баласы ёкъ экенми? – деп сорады бир къадын.

– Ёкъ, – деди Шахниязов. – Онынъ баласы койде.

– Эй, заваллы бала, буны эшитсе, кимсин насыл яныкълар.

– Кырымлылар озю назик халкъ экенлер. Бу кышта олар пек

чокъ ольдилер. Къоранта-къоранта ольдилер, – деди къадынларнынъ даа бири.

– Чекилинъ! – деп джекирди Шахниязов. – Энди эр кес ишке кетсин.

Къадынлар арткъа чекильдилер.

Шахниязов Анурезовнынъ янына кельди. Комендантнынъ алы пек аджныкълы эди. О къамбурайган, юзю когерген, вуджуды титрей, юзюнден, бойнундан акъкъан шингенлик козьашмы, терми, бильмекнинъ чареси ёкъ. Джам киби къатып къалган тюссиз козьлери манасызлыкънен бакъалар.

«Бу адамда бир сыр бар, – деп тюшюнди Шахниязов. – Хатидженинъ олюми оны текмиль сарсытты. Аджеба, оларнынъ арасында бойле шей олган олса, Хатиджени ким ольдюрди? Ёкъса, Анурезов бойле фаджиа юзь береджегини биле, я да шубелене эдими? Танъда Хатидженинъ эвге бармагъаныны эшиткенинен абдырады, тюрленди. Шимди исе бир кереден къартайып къалды. Эр алда худжур шей».

Джаюв кетирдилер. Шахниязов ве милиционерлер арыкъ ичине тюшти ве Хатидженинъ къалымтыларыны бирер-бирер алып джаюв устюне къойдылар. Хатидженинъ кучюк башындаки ачыкъ козьлери элемнен бакъмакъта эдилер. Шахниязов оларны къапатаджакъ олды, бир къач кере сыйпады, козь къапакъларыны ашагъы басты. Амма козьлер текрар ачылдылар. Онынъ юзюни сыйпагъан вакъытта Шахниязов манълайындаки терен кесикни сизди. Эр алда мевтанынъ башы олмасы керек олган ерге башыны, аякълары олмасы керек олган ерге аякъларыны, къалган къысылларыны исе бу экисининъ ортасына къойды, сонъра джаювны акъырын котерип, когертесининъ арт къапысы ачыкъ машина ичине къойдылар. Машина яваш-яваш кетти. Тарладаки къадынлар машина артындан дуа окъуп къалдылар. Инсан баласы сонъки ёлгъа кеткенде адетте япылган ишни яптылар.

Макир СЕЛИМ

«Йылдыз»нынъ баш муаррири
(1997–2008)

«Ватан недир?» – деген суалиме джевап берип оламагъан генчлеримизге

Ватан – сонъу корюльмеген халкъымызнынъ сабыры,
Ватан – баба-деделернинъ Къырымдаки къабири.
Ватан – кузьде япракъларда къуругъан алтын тос къандыр,
Ватан – сенинъ генч къальбинъде юкълап яткъан исьяндыр.

Ватан – ком-кок байракъларда таракъ-тамгъа нишандыр,
Ватан – кениш чёлюмизде къокъу сачкъан ювшандыр.
Ватан – даа озъ юртынъда алалмагъан акъкъынъдыр,
Ватан – бугунъ ель сызгъыргъан кульбелерде халкъынъдыр.

«Ватан недир?» – деп сорасам, Чатыргъа бакъ, Чатыргъа! –
Сонъ анъларсынъ, баш эгерсинъ Номан адлы батыргъа.
Ватан – сенинъ истикъбалинъ, уянаджакъ миллетинъ,
Ватан – нидже къурбандан сонъ тикленеджек девлетинъ.

Ватан – нидже согъушларда сынавлардан кечкендир,
Ватан – нидже олюмлерден къоркъмай кечкен чечендир!
«Ватан недир?» – деп сорадым, сусып къалдынъ – тильсизсинъ,
Ана тильсиз, эй, къардашым, ватансызсынъ – ильсизсинъ.

Ватан – даа душманларгъа ачылмагъан сырынъдыр,
Ватан – даа бар сесинъмен айтылмагъан йырынъдыр.
Ватаннынъ не олгъаныны, эвлят, бир кунъ анъларсынъ,
«Ватан недир?», – деп сорасалар, гонъюль ташып агъларсынъ.

Март, 1996 с.

Тувгъан тилим

Сени сюргюн этилер, ах, тувгъан тилим,
Истедилер айырмагъа тамырындан.
Атешлерде савурылды кокке кулюнь,
Тек кимлер къыл къыдырмады хамырындан?

Нидже юз йыл къарсамбалы ёллар кечтинъ,
Сенде эди ата-бабам къайгылары.
Яшавынънен душманларгъа кефин бичтинъ,
Ольдюртмединъ халкъынънынъ саф дуйгъуларын.

Сойкъырувны аслы сенден башладылар,
Къападылар зорлап-ныкътап тар кирильге...
Халкъынъ киби алев-откъа ташладылар, –
Эфсаневий къуш олдынъ сен эп тирильген.

«Зенгин тиллер» лугъатларын ачаман да, –
Шашып къалам! – оларны сен байыткъансынъ.
«Рідна мова»да ёкъсынъмы, я русчада? –
Къа, бакъайым, татарджа сёз ёкъ, деп айтсын!

Бу къадарлыкъ бол джумертлик олурмы, я?
Яткъа берип, озюнь ай-зар чекесинъ.
Тиль маджарынъ онъгъанлыкъкъа толурмы, я? –
Топрагъынъа домузтамыр от экесинъ.

Ёкъ, мен санъа шикаетнен зорланмайым,
Озюмиз де сени хорлап ипрандырдыкъ.
Эп бир сеннен гъурурланам! Арланмайым! –
Сеннен агълап, сеннен кулип ятыкъ, турдыкъ.

Ах, бугунъ де къадинринъни бильсе эдик,
Йылтыратсакъ – тотларынынъ сильсе эдик,
Фикримизни сенинъ иле къайрар эдик,
Сенден кейф алып, ах, бир майрар эдик!

Тувгъан тилим! Гузель тилим! Кене яша!
Сен бар экеч, олюмге биз баш бермемиз.
Юрткъа къайттыкъ сеннен бирге йыллар аша,
Топракъ дегиль, душмангъа бир таш бермемиз!

Январь 4-5, 2006 с.

Шириет

Шаир олмагъа урунган бир къардашыма

Шириет – азап ёлу къардашым,
Ничюн бильмем, урунасынъ сен бунъа;
Сен бу ёлгъа кирме сакъын адашып, –
Шаир киши не олер де, не онъар...

Шириет – толчок-базар дегильдир,
Бинъ макътасанъ биле малынъ сатылмаз.
Тек ольген сонъ къыйметинъни билирлер,
Сагъ олгъанда «Сагъ ол!» – деген тапылмаз.

Шириет – Танъры къургъан Сарайдыр,
Бу Сарайгъа пенджереден кирильмез.
Эр ишинъе коктен Озю къарайдыр, –
Рух бермесе, яздыкъларынь корюльмез.

Шириет – эвлиялар юртыдыр,
Анда аким Мевляналар, Эмрелер;
– Яздыкъларынь бельки тезден унутылыр,
Шиир язмаздан эвель инсан ол! – дерлер.

Иште, бердим санъа бир-къач насиат,
Бильмем, мана бармы-ёкъмы сёзюмде...
Истер анъла, истер исенъ котер ат, –
Шириетни анъламайым озюм де...

Къайда къалды алтын эдебиятынъ?

«Ич токътамадан арекет этип тургъан вуджудымызгъа, тенимизге сув, ава, не къадар зарур олса, турмуш ёлунда чешит къара кирлерден сёнюккен рухумыз ичюн эдебият о къадар керектир. Эдебият яшаса, миллет яшар: эдебияты гуллемеген, эдебиятынынъ инкишафына чалышмагъан ве эдиплер етиштирмеген миллет ахыры бир кунъ ис-дуйгудан, ой-фикирден марум къаларакъ, яваш-яваш инкъираз олур. Буны инкъар этмек олмаз».

Чолпан

Шаркъта догъып парылдагъан кунешдай
Нефис сёзнен гъафлет юртны уянттынъ.
Миллет эдинъ эгильмейджек бир башдай, –
Къайда къалды алтын эдебиятынъ?

Бутюн Шаркъта джедидликке баш эдинъ,
Муслюмликте ильки роман яраттынъ,
Нефасетте янъы айдай къаш эдинъ, –
Къайда къалды алтын эдебиятынъ?

О шеревфли ханлыкъ девринъ айтмайым,
Эп огдейди Ильхам – къанатлы атынъ;
Бугунъ исе бир дам-леззет татмайым, –
Къайда къалды алтын эдебиятынъ?

Аджизлик бар заман шиирлеринде,
Ёкъмы Бекир, Эшрефлерден бир затынъ? –
Не мана бар, не ольчюси еринде, –
Къайда къалды алтын эдебиятынъ?

Бедийлик, нефислик не олгъанын
Анъламагъан зыр-зоплар эп язалар.
Газеталар истей саифе толгъанын, –
Келеджекке олюм лятин къазалар.

Не роман бар, не къысса бар, не дестан, –
Эсер окъуп не агъладыкъ, не кульдик.
Ёкъ шейлерге «Бар! Бар!» – деймиз энъкъастан,
Къуру бейтлер тизмесинден тунюльдик.

Рус тилинде чыкъса янъы бир китап,
Алекетли «Такъдимнаме» япамыз.
Заваллы халкъ! Копюресинъ эп макътап, –
Инкъиразгъа, иште, бойле чапамыз!

Базы кимсе миллет адын «къайгыра»,
Бильмей миллет кететкъанын батып.
Ай, эфендим, котерсене яйгара:
«Къайда халкънынъ алтын эдебияты?!»

Яш Герайбай, яш Чолпанлар, Магъджанлар*
Махв олдылар алтын сёзлер яратып.
Бугунъ сорай о эбедий яш джанлар:
– Къайда халкънынъ алтын эдебияты?

Инкъиразгъа огърадыкъмы ёкъса биз?
Истидатлар уюдылармы къатып?
Айтса, миллет, эдебиятсыз киммиз?
Яшайджакъмы алтын эдебиятынъ?

Озь-озюме

«...Кирленип биттим озюм,
дюньяны паклейалмадым»
А. Токъай

Эй, асабам, ташла шуны, сефиллерге саташма!
Устюнъе кир текселер де, сабырлы ол, таш атма!

Бойнузына юген такъсанъ биле огюз ат олмаз,
Юрегинъде дертлеринъни огюзлерге бошатма!

Оларнынъ бир бильгенлери – пахыллыкътыр дюньяда,
Индемей кеч янларындан, сыкъ тишинъни, сёз къатма!

Сефиллернинъ** ашы – лештир, ювалары – батакълыкъ,
Олар баткъан шу батакъкъа, сакъын-сакъын сен батма!

Онъганынъны корьселер, эп дир-дир титрер тенлери,
Пахылларнынъ, кунджюлернинъ хасталыкълары – сытма...

Ерде чапкъан юмранларгъа бакъмагъан къартал киби,
Магърур ол, эр джанаваргъа юз-чырайынъны сытма!

Давалашсанъ, озьлерине къошып сени кирлерлер,
Сен оларгъа саташып да, Токъайдай кирге батма!..

Январь 11, 2001 с.

* 1937–1938 сенелерде атылган кырымтатар, озьбек ве къазах эдебиятарынынъ энъ парлакъ сымалары. – Муэллиф.

** сефиль – видждансыз, алчакъ.

Къадынларымызгъа арзухалым

Эй, бизим къадынлар, бизим къадынлар,
Сизге чин гоньюльден арзухалым бар:
Янъы Номанларны догъурырсызмы?
Я, къадынларымыз шай огъурсызмы?

«Арафат дагъы» беклей сизлерден эвлят,
Эвлят ки, Сабрие, Эдиелер киби.
Олардыр акъикый санат саиби, -
Бугуньки шаматабазлар кийик эм де ят!

Эй, къырымтатар къадын-къызлары,
Халкъымызнынъ къаны сувып бузлады.
Янъы Чобан-заде догъурынъ бизге, -
Джан кирсин тотлангъан шу тилимизге.

Эй, бизим къадынлар! Сизге шерев-шан,
Дер эдик, Авджыкойде догъса бир инсан!
Бу юртнынъ гулюни солдурмайджакъ – сиз,
Саф несиль догъурмакътан болдурмайджакъ – сиз!

Март, 2006 с.

Итираз

Ханлар пазель, муаммеслер язсалар да эзельден,
Бильсейдилер салтанатын пекитмек деп – муакъкъакъ.
Юртымызны менгу сакълап къалгъайдылар, – бугунь мен
Бу дюньянынъ ёмарында юрмез эдим тилеп акъ.

Ватанда яша

*«Чокъ яшамакъ истесень – Ватанда яша».
Геронтология илиминден*

Истер ол сен миллионер, султан я паша,
Чокъ яшамакъ истесень – Ватанда яша.

Истер эр кунъ чиберек, кобете аша,
Чокъ яшамакъ истесень – Ватанда яша.

Истер ол сен Сейдамет, Абрам я Даша,
Чокъ яшамакъ истесень – Ватанда яша.

Даа насыл айтайым чокъ къабакъбаша –
Чокъ яшамакъ истесень – Ватанда яша!..

Ашкъ голю

Эля козьлер тургъанда,
Йылдызларгъа бакъмам мен.
Татлы сёзлер тургъанда,
Сазгъа теллер такъмам мен.

Къаршымда бир айдын нурсынъ,
Айгъа да козь ташламам.
Дерт чёлюмде оськөн гульсинъ,
Башкъа гульге ашламам.

Кунешимсинъ, гуль-багъчамсынъ,
Бермем ильван дагъларгъа.
Ят бульбульни ич къондырмам
Багъчамдаки далларгъа.

Яшап олмам, Салгъыр киби
Санъа таба акъмасам.
Санъа акъып, сени якъып
Ашкъ голуне батмасам.

Хатирлавлар

Лейля АЛЯДИНОВА

Достлар ве дост олмагъанлар

«Йылдыз» меджмуасынынъ тарихыны мен бабамдан биле эдим. Меджмуаны яратмакъ гъаеси языджылар – Шамиль Алядин ве Риза Фазылгъа аиттир. Риза Фазыл къорантамызнынъ якъын досту, о бизге кельмеген куню ёкъ эди. Олар бабамнен экиси бир чокъ вакъыт меджмуаны тешкиль этмек мевзусыны музакере этип, ниает, идареджилерге мектюп язып ёлладылар. Озбекистан языджылары бирлиги янындаки къырымтатар секциясынынъ реиси, озбек языджылары арасында урьмет къазангъан языджы Шамиль Алядин, меджмуа ичюн курешни башлады.

Халкъымызнынъ меджмуагъа ихтияджы пек буюк эди. Къырымтатар языджыларынынъ китаплары сийрек чыкъа, халкъымыз исе ана тилинде бедий эсерлерге мухтадж, ана тилинде тасилимиз, эдебиятымыз да инкишафны талап эте эди.

1976 сенеси, ниает, йылда эки дефа чыкъкъан альманах тэсис этильди, о 1979 сенесинедже чыкъты, амма о меселени толусынен чезалмай къала эди. 1980 сенесине къадар буюк къыйынлыкъларнен, янъы девирий неширни яратмакъ боюнджа къарар къабул этильди. «Йылдыз» меджмуасы ичюн шеэр меркезинде, корюмсиз, агъачтан япылгъан бир бина айрылды. 1975 сенесинде къурулгъан фиркъанынъ меркезий комитети нешриятынынъ бинасында къырымтатар меджмуасы ичюн башта ер тапылмады, сонъра, джумхуриет ёлбашчыларынен исрарлы къонушувлар нетиджесинде, муарририет анда кечирильди, техникий донатмаларнен теминленди, хадимлер теркиби бельгиленди, Шамиль Алядин

баш муаррир оларакъ тайинленди. Бабам о вакъыт «Джизакская правда» Джизакъ виляет газетасынынъ муаррири Шевкет Рамазановны чагъыртып, оны муаррир муавини тайин эткен эди. Шахсий мескени олмагъан эр бир хадимге, бабам квартиралар бердиртти.

Муарририет теркибине ёлбашчылардан гъайры, Айдер Осман, Риза Фазыл, Адхат Синегулов (меним омюр аркъадашым, о 1987-де басылгъан ифтиралы «Сообщение ТАСС» хаберине ачыкъ мектюпни язгъан эди), Сабрие Сеутова (1987 сенесининъ язында Москвада олып кечкен вакъиаларда фааль иштирак эткен), Дияра Сеитджелилова, Закир Къуртнезир, Ленияр Дерменджи, Юсуф Алиев, Сафтер Нагаев, Ибраим Паши ве дигерлери кирдилер.

Табиий ал, абуне меселеси кескин тура эди. Абуненен атта бабам мешгъуль олды, почтада абунеджилерге абунени шахсен ресмийлештирди, чюнки «Йылдыз»гъа абуне олмакъ истегенлер Советлер бирлигининъ чешит кошелеринден эп мураджаат эте эдилер.

Меджмуа эки айда бир кере чыккып башлады. Басыладжакъ материаллар чокъ олды. Бютюн мемлекетте яшагъан семетдешлеримизнен багъ тутула, Москвада ве дигер виляетлерде яшагъан языджыларнен де алякъалар къавий эди. Лякин цензура раат къоймады, меджмуаны зияде къатты козеттилер. Ёлбашчылар огюне, я да белли тешкилятка чагъыртувлар бабамны не дередже тарсыкътырныны мен пек яхшы хатырлайым. Цензуранынъ мерагъыны зияде догъургъан макъалелери акъта, бабам эр даим «анълатув тезкерелер»ни язмагъа меджбур эди. «Дикъкъатынъызгъа еткиземиз...» («Доводим до Вашего сведения...» сёзлеринен башлангъан «достларнынъ» мектюплери де, бабамнынъ синъирлерини эп къозгъатты. Шамиль Алядин пек чокъларнынъ зытына тие эди. Чюнки меджмуанынъ макъсадларындан бири – «халкъ душманы» адыннен акъсыз адландырылгъан къырымтатар зиялыларынынъ намыны акъламакъ эди.

1920-1930-нджи сенелери кутълевий репрессияларгъа бир чокъ къырымтатар айдынлары огъратылды. 1938 сенеси къуршунгъа тизилген къырымтатар зиялылары арасында: А.С. Айвазов, О. Акъчокъракълы, У. Боданинский, А. Ляtif-заде, И. Тархан, С. Трупчу, С. Хаттатов, У. Ипчи ве дигерлери, Улу Ватан дженкининъ иштиракчилери акъкъында язмакъ ниети бар эди. Лякин меджмуада бойле материалларнынъ басылмасы юкъарыдаки ёлбашчыларнынъ планларына кирмей эди, чюнки къырымтатарлар Совет девлети огюнде аля даа къабаатлы, коллаборационист бир халкъ сайыла. Анъылгъан къырымтатарларнынъ адыны акъламагъа ялынъыз дженктен эвель девирде яшагъан языджыларнынъ элинден келе биледжек эди, чюнки олар шу девир зиялыларны шахсен эм яхшы бильгенлерден эдилер.

Шамиль Алядин 1980-ден 1985 сенесинедже «Йылдыз» меджмуасынынъ баш муаррири оларакъ, халкъкъа акъикъатны ачыкъламакъ вазифесинде къатты турды. Журналны халкънынъ идеология джеэтинден фикир этювининъ меркези оларакъ япмагъа тырышты. Къаршы чыкъкъанлар чокъ олды. Меселя, меджмуанынъ тиль сафлыгъы акъкъында тартышмалар къозгъатылып, эп кенишледи.

Мен, кимселердир, Шамиль Алядин ана тилини бильмей деп оламазлар, деп тюшюнем. Онынъ эсерлери буны исбат эте. Лякин, биревлери белли муэссиселернинъ вазифесини эп беджерди. Макъсадлары – меджмуанынъ баш муарририни халкъкъа бильги бермектен башкъа тарафкъа чекмек эди.

1983 сенеси 31 октябрьде Озбекистаннынъ ёлбашчысы Шараф Рашидов вефат этти. 1984-нинъ язында Ташкентке, Егор Лигачевнынъ ёлбашчылыгъында Меркезкомнынъ бир гурух хадимлери кельди. Олар Озбекистан Меркезий комитетининъ XVI пленумыны кечирип, Ш. Рашидов ерине янъы биринджи кятипни сечмек ичюн кельдилер. Пленум девамында, Ш. Рашидовгъа эвель садыкъ олгъан, айдын хатырасыны сакъламагъа емин эткен сафдашлары, оны къабаатламагъа башладылар, озбек халкъына сынъырсыз зарар кетиргенини исбатламагъа тырыштылар. Пленум къарары боюнджа Рашидовнынъ джеседини къазып чыкъарып, гъайрыдан Чагатай мезарлыгъында дефн эттилер. Памукъ давасы нетиджесинде, Москвадан прокурорларны джелъп этип, Озбекистан ёлбашчылыгъыны кутълевий «темизледилер». Лякин Озбекистан мустакъиль олгъанынен, Ш. Рашидов кене миллий къараман ерини алды.

1985 сенеси исе, Ш. Рашидов 1949-1950 сенелери Озбекистан языджылары бирлигининъ идаре реиси олгъаныны, бабам исе онынъ ёлбашчылыгъы алтында чалышкъаныны хатырладылар. Ш. Рашидов инсафлы, ишкир хадими – бабамнынъ къадрине ете эди. Лякин Шамиль Алядиннинъ терджимеиалынынъ бу сатырыны дикъкъаткъа алып, 1985 сенеси оны, хастаханеде хаста алда яткъанына бакъмадан, баш муаррирлик ишинден бошаттылар. Оны къорчаламагъа кимсе тапылмады. Лякин, меним анам, зайыф, назик къадын къоджасыны къорчаламагъа атылды. Акъылгъа сыгъмагъан шей! Хастаханеде, амелият масасында яткъан инсанны иштен бошатмакъ, КЗОТ-нынъ ачыкътан-ачыкъ бозулувы эди. Анам къанунсызлыкъкъа даянып отурмады. Бабамны ишке къайтармаларыны талап этип, макъсадына иришти. Амма, бабам сагълыгъы зайыфлашкъаны себебинден, сонъундан вазифесинден озю бошады.

Шаир ХАМИЛОВ

«Йылдыз»нен багълы яшлыгъым хатырлавлары

Эпимизге малюм олгъаны киби, «Йылдыз» журналы башта альманах сыфатында чыкъты. Альманах ве журнал арасында не фаркъ бар? Бу акъта С. И. Ожегов «Словарь русского языка» лугъатында: «Альманах – неперидический литературный сборник с произведениями разных писателей. Журнал – периодическое издание в виде книжки», – деп анылат.

Совет девлети Ташкент шеэринде «Хайтарма» ансамблини, Низамий адында педагогика институтында кырымтатар тили (асылында татар тили) ве эдебияты болюгини ачты. Миллий неширлеримизни тэсис этти. Булар эписи халкъымызны сюрюнликте пекитмек ичюн тешкиль этильген, миллий кадрлар азырлав аркетлер ве тедбирлер эди. Макъсад исе, Озбекистаннынъ шор чёлünde Къашкъадарья виляетинде Мубарек деген ерде миллетимизге суный девлетчилик къурмакъ эди.

Кене яхшы, Аллагъа шукюр, миллетимиз алданмады, оларнынъ пис ниетине къолтутмады. Акс алда, месхет турклери киби, озбеклерден «Ватанинга кет!» деп, шубесиз, къанлы котек ашар эдик.

Лякин «Ленин байрагъы» газетасы, «Йылдыз» журналы ве экиде бир ана тилинде китаплар да, нешир этильгени мусбет роль ойнады. Айтаджагъым, сюрюнликте ана тилини сакълап къалмагъа ве белли дереджеде, атта инкишаф этмеге ярдым этти. Бир талай истидатлы яш несиль шаир ве языджылар пейда олды ве иляхри.

Совет девлети къалем саиблерининъ къадрине ете эди. Парасыны берген, дюдюгини чала, дегенлери киби, Совет къурумыны макътасынлар, деп, эр бир дердж этильген эсерге къалем акъкъы, яни гонорар төлей эди. Шу себеп, енгиль пара кыдыргъанлар, чешит жанрларда язгъан муэллифлер кунь-куньден арта, чокълаша эдилер.

Бир девлет адамы: «Один хороший писатель заменяет тысячи политработников», – дегенини эшиткен эдим.

Не демек истейим? Генч, истидатлы къалем саиплерини джош-тырмакъ ичюн, стимул оларакъ, басылган эсерлерини мытлакъа такъдирлемек лязим. Онсыз эдебият инкишаф этмез. «Йылдызчыкълар» сёнип къалыр.

Бугуньде-бугунь «Йылдызымыз» къырджыман чагъында! Ина-наджагъынъ кельмей. 45 йыл, акъикъатен, сув киби акъып кетти. Дуймай къалдыкъ. Чокъ сувлар акъты. Нидже-нидже вакъиалар юзь берди. Энь муими, эксеримиз озь вакъытында эвге къайттыкъ. Ватанымызга авдет олдыкъ. Бу куньге къалган олсакъ, Къырымга биримизни йибермез эдилер. Мескен олмаса да, паралар куйсе де, ана юртумызга ашыкътыкъ. Сель киби акъыштыкъ. Не исе, къавга-котек, Ватанга къавуштыкъ. Аллага шукюр.

Бир кунь «Ленин байрагы» муарририетинде булунганда, Эрвин Умеров «Йылдыз»нынъ ачылув мерасимине алып барган эди. Кениш зал ичинде, тёрде, маса башында учь озьбек кишилери отура эди. Сёз белли (сойады акъылымда къалмады) озьбек языджысына берильди. Чыкъышында, акъыллы, истидатлы миллетиныз бар, лякин язганда, эр бир сёзни еди ольчеп, тюшюнип языныз, деп айткъаны эсимде къалды.

Бизим тарафтан Абселям Ислямов, Юсуф Болат ве Шамиль Алядин чыкъышта булундылар.

Тамам «Къырым», «Деньиз» сёзлерни язмага, «Шомпол», «Порт Артур» киби йырларны иджра этмеге ясакъ этильген вакъыт эди.

Ойле де, «Йылдыз» журналына ешилъ ышыкъ якътылар, ёл берильди. Къыркъ беш йыл зарфында «Йылдыз»ымыз 5-6 муаррир деньиштирди. Оларнынъ арасында энь зияде акъылымда Шамиль ага Алядин къалды. О, яш къалемлерни бабаджасына къайгыра эди. Бир кере «Йылдыз» меджмуасы муарририетинде яш къалемлерни топлаган эди. Мен ана тилинде язмага энди огренгеним ичюн, яш олмасам да, яшлар арасында юре эдим. Биз эпимиз къолайсыз алда къапы янында топлаштыкъ. Шамиль ага самимий ве незакетли тарзда: «Чекинменъиз, кечинъиз, отурынъиз. Бу сизинъ журналыныз, эпимизнинъ журналымыз. Озюнъизни озь эвинъизде киби, сербест ис этинъиз», – дегенини бугуньгедже унутмайым.

Мен арада-сырада авескяр сыфатында муарририетке къатнай эдим.

Шамиль ага, муаррир оларакъ, эр кесни незакетле къаршылап ала эди. Мен де истисна дегиль эдим.

Атта бир сефер чагыртып, муарририетте чалышмага теклиф эткен эди. Лякин мен, тюшюнип бакъарым, деп ред эттим, чюнки къазанч джеэттен ишим келирли эди. Аиле бакъмакъ керек эди. Эм аиле бакъмакъ, эм иджатнен огърашмакъ – къыйын меселе.

Амма онъа бакъмадан, иджатнен огърашмамны токътатма-
дым. Язгъан икяелеримни муарриретке алып бардым. Ич бир
кере ред этмедилер. Бастылар, къалем акъкъы тӕледилер, юзь
чевирмедилер. Иджат севиндире эди.

Рахметли Айдер Осман ве Шакир Селим де, муаррир олгъан-
да, муарририетке баргъанда, пек сыджакъ къабул эте эдилер.
Эписи Аллахнынъ рахметинде, яткъан ерлери нур ичинде, джан-
лары дженнет багъчаларында олсун. Амин.

Алла берсин, «Йылдыз»ымызнынъ омюри узун олсун. Ышыгъы
сӕнмесин. Даима парылдасын ве эр бир къырымтатар эвини
айдынлатсын! Буны джан-юректен истер эдим.

Сентябрь, 2021 с.
Эссен-Эли кою

Урьметли окъуйыджылар!

ЙЫЛДЫЗ
МЕДЖМУАСЫ

2022 сенесине «Йылдыз»гъа
абуне олмагъа унутманъыз.

Бир йыллыкъ абуне индекси – **75200**
фияты – **1026 кумюш 17 капик.**

Ярым йыллыкъ абуне индекси – **75298**
фияты – **513 кумюш 09 капик.**

Абуне декабрь 23 къадар девам эте.

Дильшад
ИЛЬЯС МЕЙХ-ЗАДЕ

«Йылдыз» меджмуасы акъкъында ТЮШЮНДЖЕЛЕРИМ

Бу сеффер кечикип кельген «Йылдыз» меджмуасынынъ 4-нджи саныны меракънен окъуп чыкътым, бегендим ве бу йылнынъ санларыны бир даа козьден кечирдим. Нетиджеде бойле хуляса чыкъардым: бу йыл «Йылдыз» меджмуасында нешир этильген малюматлар кечкен йылларыныкинен тенълештиргенде, олардан артта къалмагъаны, меджмуамаз эп илерилегени корюне. «Йылдыз»нынъ санларында бу йыл белли олгъан инсанларымызгъа багъышлангъан кениш, файдалы малюматлар дердж этильди.

Къоркъубильмез, эки дефа къараманымыз Амет-Хан Султаннынъ, къырымтатар ве рус тиллеринде иджат эткен улу шаиримиз Сеитумер Гъафар огълу Эминнинъ 100 йыллыкъларына багъышлангъан 2020-2021 сенелери чыкъкъан санларны, айрыджа, къайд этер эдим.

Сонъки 4-нджи санда тюркий халкълар арасында энъ намлы ашыкълардан бири олгъан, Кезлеви Ашыкъ Умернинъ 400 йылыгъы мунасебетинен, онынъ шиирлери дердж этильди. Сеитумер Эминнинъ «Халкъымызнынъ тарихыны догъру айдынлатмалымыз» адлы макъалесинде берильген муим малюматлардан меним де хаберим ёкъ эди. Бу улу инсанларнынъ аят ёллары, япкъан ишлери, иджатлары, къараманлыкълары акъкъында бир ерде топлангъан, сийрек расткельген, малюматларны бизим меджмуадан тыш тапмакъ къыйындыр.

Ана тилинде дердж этильген матбуатымызнынъ бугунъки вазиетини корип, эеджанланып, бу меселелер акъкъында озъ фикрлеримнен пайлашмакъ да истерим. Къырымда бизим миллетимизнинъ сайысы, орта эсапнен, айтайыкъ, 300 бинъ олсун, яни 75 бинъ къоранта. Бу йыл эалини джедвельге алууда эпимиз, къалмайып, иштирак этсек ве миллетимизни бирлик олып, джедвельде къырымтатары оларакъ къайд этсек, керчек нуфусымызны билирмиз, онынъ ичюн мен джемаатымызгъа ялварам бу тедбирден четте къалмайыкъ. Энди миллий матбуатларымызгъа къайтайыкъ. Къырымда беш газетимиз дердж этиле. Оларнынъ эр

бирининъ абунеджилерининъ сайысы 2 бинъге биле бармай. Демек, 75 бинъ къорантадан 10 бинъ къоранта тек бир газетамызны ала деп, эсапламакъ мумкюн. Меджмуаларымызгъа кельгенде оларны алгъан къоранталарны пармакънен саймакъ мумкюндир. Не ичюн халкъымыз Ватангъа авдет олгъан сонъ, миллий неширлеримизге бойле лякъайдлыкънен бакъа, аджеба? Орта эсапнен ана тилимизде чыкъкъан газетлеримизнен меджмуаларымызнынъ эписининъ бир йыллыкъ абуне фияты 6-7 бинъ кумюшке якъын. Демек, бир къоранта беш газетнен меджмуаларымызгъа абуне олса, бир айда 600 кумюшке якъын пара масраф этеджек. Маддий тарафтан абуне парасы къорантагъа о къадар зарар кетирмей, демек миллетимизнинъ озюнде абуне олмагъа, не ичюндир, истек ёкъ. Бойле ал девам этсе, бизим миллий газета ве меджмуаларымыз, теэсюф ки, къапалмакъ телюкеси огюнде булунаджакълардыр. Бир тааджиплендирген шей даа: бизим оджаларымыз, бала тербиеджилеримиз, иш адамларымыз, алий ве орта окъув юртларында чалышкъан мутехассысларымызнынъ, зиялыларымызнынъ арасында да абуне олмагъанлар расткеле. Бу акъылгъа ятаджакъ шей дегиль.

Бу айдан башлап, келеджек йылгъа абуне башланды. Миллий матбуатымызнынъ илериде де яшамасы миллетимизнинъ къолунда. Масрафтан къачынмайып, эпимиз абуне олмагъа тырышайыкъ. Сюрюнликте яызджыларымызнынъ арекетинен 1976 сенеси биринджи саны чыкъкъан «Йылдыз»ымыз ноябрь айында 45 йыллыгъыны къайд этеджек. Эпимиз бир якъадан баш чыкъарып меджмуамызгъа 2022 сенесине абуне олайыкъ, озь юртумызда, озь къолумызнен оны сёндюрмеге ёл бермейик. Тарих бизге буны багъышламаз. Мен 91 яшыма адым аткъан инсан оларакъ, буны эр кес озюнден, озь къорантасындан башласын деп, саметдешлеримизге мураджаатта булунам.

«Йылдыз»нынъ муарририетине, оны чыкъаргъан хадимлерге озь адымдан тешеккурлер бильдирем ве бутюн джемаатымызны, узьлюксиз чыкъкъан меджмуамызны 45 йыллыгъынен джан-юректен хайырлайым!

Акъмесджит шеэри.

Ирфан НАФУЕВ

Шамиль Алядин бизге мусафирликке келе эди

Меним бабам, Аметов Сеит-Нафенинь (1904 с. догды) эки огълан къардашы – Сеит-Ваджип ве Сеит-Неби бар эдилер. Сюрюнликте олар Самаркъанд дживарындаки Булунгур совхозында яшагъанлар. 1955 сенеси Ваджип эмджем бизим къорантамызны Мырзачёльден бу совхозгъа кочюрип кетирди. Мен о вакъыт дёрт яшында эдим.

Бабамнынъ эм чиленгир, эм дюльгер, эм тенекеджи унерлери олып, онынъ элинден кельмеген шей ёкъ эди. Ваджип ве Неби эмджелерим совхозда эм идареджилер, эм эали арасында пек буюк урьмет къазандылар. Неби эмджем де совхознынъ меркезий анбарында чалышты. Совхозымыз юзюм ве мейва етиштирген буюк, мешур ве нам къазангъан совхозлардан эди.

1960-нджы сенелернинъ сонъунда совхозымызгъа къырымтатар языджылары кельгенлери, олар арасында Шамиль Алядин, Черкез-Али ве дигерлери олгъанлары акъылымда къалды. Шамиль Алядиннен меним бабам эки догъмуш агъа-къардаш (эмдже балалары) олып, языджыларымыз Самаркъандкъа эр сефер кельгенде, мытлакъа бизге, эмджемлерге кире эдилер. Шамиль Алядин багъчамызда бабамнен берабер маса башында, девамлы вакъыт лаф этип, шакъалашып-кулюшип отургъанлары хатырамда.

Шамиль Алядин ве Сеит-Нафе Аметов. Булунгур. 1960-нджы йыллары.

Эм олар мытлакъа йырлай да эдилер. Меним бабам гузель сесинен халкъ йырларыны йырламагъа севе эди.

Бизде Булунгурда, мусафирликте булунуп, языджыларымыз бираздан, хош кейфлери иле, шакъа-къоратанен автобусларына минип, Ташкентке къайта эдилер.

Айше РАМАЗАНОВА

Хайырлы яшлар олсун, «Йылдыз»!

Мен Ялтанынъ дживарында ерлешкен, улу языджымыз Дженгиз Дагъджыны халкъымызга багъышлагъан, аджайип Къызылташ коюнде, немселер коюмизге басып кельгенде, 1941 сенеси догъдым. Олардан не айван, не тавукъ къутулур эди, дей тургъан анам. Атта савут-сабаларымызны тутып алгъанлар да олгъан. Сыгъырымызны айдап алып кетеджекте, рахметли анам оны бермейджек олып, къаршы чыкъкъанда, немсе аскери онъа тюфегини тикледи. Буюк агъам Джелил о вакъытта меним иле юкюю олгъан анамны четке чекип, анамны ве мени олюмден къуртарды.

Оккупациядан сонъ, къорантамыз даа бир бекленильмеген фаджиага, яни бутюн халкъымызнен берабер, сюрдюликке огърады. О вакъытта мен эки бучукъ яшында эдим. Бизим къорантамыз Озбекистаннынъ Беговат шеэрини тюшти. Бир къач ай кечер-кечмез анамнен бабам вефат этилер.

Мен Фергана виляети, Бешарыкъ деген ерде, балалар эвинде тербиелендим. Сонъра мени анамнынъ сойларындан олгъан Эфтаде Рамазанова, къыдырып тапып озьлери янына алдылар. Мен еди сыныф окъуп битирип, тикиджилик зенаатыны менимседим. Сюрдюликте къоранта къурдым. Омюр аркъадашым Заид, ишанчлы, манъа даима къолтуткъан бир инсан эди. Онынъ ярдымынен мен алий окъув юртуны битирип, тарих оджасы олдым, эки эвляд осьтюрдик, алтмыш йыл берабер омюр эттик. 45 йыл мен мектепте тарих фенинден дерс бердим. О девирде дженк акъкында чокъ тариф этмек сырасы тюше эди. Амма о девирде олгъан менбааларда къырымтатарларнынъ джебэде косътерген джесюрликлери, къараманлыкълары акъкында бир шей тапмакънынъ чареси ёкъ эди. Мен окъуткъан сыныфларда исе чокъусы талелелер – къырымтатарлар эди. Дженкте башкъа миллет векиллерининъ иштираги акъкында тарифлегенде, къырымтатарлар акъкында бир шей айтылмагъанда, талелелерим насыл алда олгъанларыны козь огюне кетиринъиз. Бизим аджайип

манзаралары, дагълары, денъизи ве къырлары олгъан Къырымда къоркъакъ, ашша инсанлар догъмасы мумкюн дегиль эди. Бу топракъ тек къоркъубильмез, гъурурлы, сабырлы ве чыдамлы инсанларны догъура биле эди. Мына бундан сонъ мен къырымтатарларнынъ Улу Ватан дженкинде иштирак эткенлери акъкъында малюмат топлап башладым. Макъсадыма иришмек ичюн меним биринджи ярдымджыларым о девирде “Ленин байрагы” ве “Йылдыз” журналы олдылар.

Мен “Йылдыз”нынъ 1976 сенесинден бу кунге къадар абунеджиси олам. Онынъ саифелеринде халкъымызнен багълы олгъан, башкъа бир ерде тапылмайджакъ, сийрек расткельген малюматларны эльде этмек мумкюн. Онда дердж этильген публикациялар омюрлик хатыранъда къала. Хусусан Эшреф Шемъи-заде, Сеитумер Эмин, Шакир Селим, Риза Фазыл, Билял Мамбет, Аблязиз Велиев ве эльбетте Дженгиз Дагъджынынъ эсерлери. Журналнынъ саифелеринде мен Дженгиз Дагъджынынъ романларыны, инкъляп алдындан ве дженк йылларында Къырымдаки яшайышымыз, генчлеримизни миллий рухта тербиелеген, къоранталарымызны сакълап къалмагъа ярдым эткен икяе ве повестьлерни коръмеге истер эдим. Бизим севимли журналымыз сонъки йыларда аджайип сыфатта чыкъкъаныны къайд этер экеним, онда ерлештирилген Къырымнынъ эски корюнишлерини тасвирлеген ресимлер ве фотолар, халкъымызнынъ шанлы ве корюмли эвлятлары акъкъында берильген малюматлар, бу топракъ эвель-эвельден халкъымызнынъ бешиги олгъаныны ачыкъ-айдын косътермектелер. Мен онынъ эр бир саныны сабырсызлыкънен беклейим, оны азырлагъан ве чыкъаргъан хадимлерни алгъышлайым. Бу сене “Йылдыз”ымыз 45 йыллыгъыны къайд эте. Бу баягъы девамлы, узун бир ёлдыр. Журналымызгъа ве онынъ муарририетине даа да семерели иджадий мувафакъиетлер тилейим.

«Йылдыз»ымыз илериде де миллетимизнинъ джетемен йылдызы олып къалмасы ичюн джумле семетдешлеримни онъа абуне олмагъа чагъырам. Хайырлы яшлар олсун, «Йылдыз!»

Ислям Терек районы, Асанбай кою

Шерьян АМ

ШУ КЪЫРЫМДА БИР ЙЫЛДЫЗ БАР...

(Йылдыз»гъа адагъаным)

Шу Къырымда бир «Йылдыз» бар,
Узансакъ къол эткендай.
Гонъюмизге зия сачар,
Бизимдже лаф эткендай.

Эр бир эвде, дерсинъ, чыракъ
Ышыкъ олсын шу Чолпан.
Айбетлейик ачып къучакъ,
Бар экеч тенлерде джан.

Онъа бакъсакъ къанат керек, –
Къарылгъач озъ сёзюмиз.
Акыйларгъа къарув бере
Озъ догъмуш «Йылдыз»ымыз.

Боранларгъа о да нишан,
Сёндюреджек серт еллер.
«Йылдыз»ны да козьлей душман,
Нурсыз къалсын деп диллер!..

Зулум сарса, басса зульмет,
Ич бир юрек коньмесин.
Гъафлет къалма, азиз миллет,
«Йылдыз»ымыз сёнмесин!..

Язылайыкъ «Йылдыз»гъа!

Яшым 80 болса да, кучь-къуветим белимде,
Джандан севген журналым даим меним элимде.

Мен «Йылдыз»ны окъусам, эвде эр кес севине,
Окъумакъ – бу пек гузель, шевренк бере эвиме.

Эв алдында гультерек, гультерекке сув керек.
Ташламайман къолумдан, «Йылдыз»ымыз мубарек.

Янъы чыкъкъан журналдан чокъ шей окъуп билемен,
Ватанымда яшайман, деп къувана, кулемен.

Сабыр этип туралмайман «Йылдыз»ымны алмасам,
«Язылынъыз «Йылдыз»гъа!» – деп халкъкъа давур салмасам.

Ана тильде окъусакъ, етермиз биз ал танъгъа,
«Йылдыз» хызмет этмекте келеджекке, Ватангъа!

«Йылдыз» малюмат бере эдебият, тарихтан,
Келинъ, махрум къалмайыкъ бойле рухий байлыкътан.

«Йылдыз» медениет чокърагъы, чокъ шей айта о бизге,
«Язылайыкъ журналгъа!» – дейим мен эпинъызге.

Фазиле къартий

Достлукъ шаржы

«Йылдыз»нынъ 40 йыллыгы
мунасебетинен баш муаррир
Диявер Османгъа*

Сюрюнликте меджмуанынь
Къойдыкъ темель ташыны.
Шимди онъа баш олып,
Еткиздинъ 40 яшына.

Юбилей къутлы болсын,
Ишлеринъ юрген болсын.
Қъалеминъ ич талмасын,
«Йылдыз»ны эп сырласын.

Язгъанларынь аз дегиль,
Яздажагынь даа чокътыр.
Ёргъунлыккъа берильме,
Иш яптым деп керильме.

Япадажакъсынъ, япадажакъ,
«Йылдыз»ны яшатаджакъ.
Сенинь бугунъ къолунъда,
«Йылдыз» догъру ёлунда.

Шу ёлдан ич таймасын,
«Йылдыз» эп парылдасын.
Алмагъанлар алсынлар,
«Йылдыз»гъа къолтутсынлар.

Язылмагъан язылсын,
Окъуп-окъуп кейф алсын.

2016 с., ноябрь 20

*Риза Фазылнынъ сонъки шиири

Дулявер ОСМАҢИ

Парылда, «Йылдыз» («Йылдыз»нынъ 40 йыллыгына)

Йылдызларнынъ хакъ «Йылдыз»ы,
Парылдай о, йыллар бою.
Тилимизнинъ кьоруйджысы,
Ёлдашымыз омюр бою.

Селям берип келип етер,
Сачар сакин нурларыны.
Эр бир юрекке о иер,
Ярыкълатыр эр бир юртны.

Эр бир сёзю бир наз киби,
Шаирлерге о, саз киби.
Душманларгъа бир окъ киби,
Эвлядыма о, дост киби.

Умют берир мушкуль кунъде
Сёндюралмаз ич серт еллер.
Сарса зульмет, кыяметте
Аскер олур саф шиирлер.

Ятлар келер, ятлар кетер,
Къамчылангъан тувгъан тилим.
Халкъым ичюн олдынъ аскер,
Бойсунмагъан меним илим.

Кокте сёнсе йылдызымыз,
Пек урулсакъ та озюмиз...
Кене дермен: Бар бир йылдыз!
Мавы «Йылдыз» – байрагъымыз!

2016 с.

Диаспора аятындан

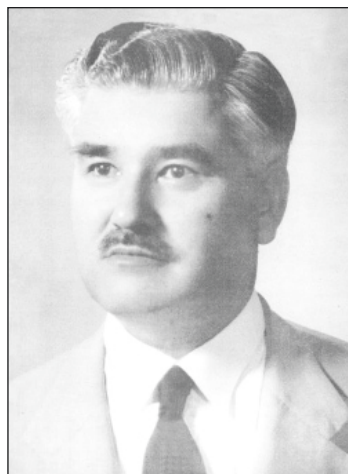

Мустеджиб УЛЬКЮСАЛ

Къырым ёлунда бир омюр*

Амди Гирайбай иле мектюплешме

Истанбул университетининъ талебеси олгъан къырымтатары Амди Гирайбайдан бир кунъ бир мектюп алдым. Терен миллий дуйгъулар иле язылгъан бу мектюбини не языкъ ки, сакълап къалгъаным ёкъ. Кендисине айны ислерле джевап бердим. Бир даа мектюплешмек ве корюшмек насип олмадан Къырымгъа кетти ве большевиклер тарафындан шейт этильди.

Пазарчыкъ шеэринде чыкъкъан, Добруджа, Романия ве Силистриде таркъалгъан Туна газеталарына ара-сыра макъалелер язмакъны девам эттим. Бу газеталаргъа макъалелер бастырмагъа 1924-те башлагъан эдим. Даа о вакъытта Добруджа тюрклерининъ дертлери ве ихтияджлары узеринде баш ёрмагъа ве чаре къыдырмагъа башладым. Кузьде Бухарестке кетип, юрткъа кирип, Ноэл ве Паскалия татиллеримни Азапларда кечирен эдим. Яз башларында имтианны берип коюмизге къайтам ве язны койде кечире эдим. Эр Ноэл, йылбашы ве Паскалия татилинде Азапларда бир темаша ве топланты япа, генчлер ве халкъ иле корюшип къонуша эдик, бирлешмек ичюн чалыша эдик.

Ред этильген бир юбилей

Бухарест университетинде окъугъан бир-къач тюрк генчи шойле бир къарар алдыкъ: шаир ве оджамыз Мемет Ниязийге Костенджеде бир юбилей япмакъ. Бу хусуста Мемет Ниязий иле корю-

* Девамы. Башы «Йылдыз»нынъ 2021 с. №№ 3-нджи, 4-нджи санларында.

шип разылашмакъ узьре меним Меджидие къасабасына барып кельмем къарарлаштырылды. Бир кунь кеттим ве кендисинен корюштим, кельгенимнинъ себебини анылаттым.

– Акъшам бизге кетермиз, эм бир емек ермиз, эм де бу меселени лаф этермиз, – деди.

Акъшам масасында экимизден гъайры къадыны ве дёрт баласы бар эди. Шаиримиз бир литралыкъ эрик ракъысыны огюне къойды. Къадынына ве манъа бирер къаде тутырды. Кендиси шишенинъ ярысыны ичти, олдукъча кейфленди ве:

– Мустеджип! Шимди не истегенинъизни ве къарарынъызны сёйле, динълейим, – деди.

– Сиз Добруджадаки къырымтатарлары ичюн, Къырым лехчесинде шиирлер язаракъ, оларны дуйгуландырмагъа, уяндырмагъа ве юртларыны севмеге чагъыргъан шаиримизсинъиз. Добруджа тюрклогининъ медениетини огренмеси ичюн китап, дерги, уянмасы ичюн газета яйылагъан бир яызджысынъыз. Бир оджа оларакъ, етиштирген юзлернен талелелеринъиз бар. Буларнынъ эписи миллетимизге хызметтир. Эпимиз сизнинъ бу хызметлеринъизден файдаландыкъ, бильги алдыкъ; миллий менлигимизни ве шуурмызны бильдик. Биз де роменлернинъ бир Эминесджусу, бир Джошбугу, бир Джарагеалиси, бир Октавиан Годжасы киби бир шаир саибимиз ве бунынънен гъурурланамыз. Бу севинчимизни, сизнинъ этрафынъызда топланаракъ, юбилейинъизни япаракъ, дост ве душмангъа косътермек истеймиз. Биз де эдебиятсыз, шиирсиз, медениетсиз бир миллет олмагъанымызны исбат этмек истеймиз. Бу бизим самимий тилегимиздир, буны лютфен къабул этинъиз, бизим гонъюмизни къырманъыз! – дедим.

Мемет Ниязий бей меним бу самимий ве эеджанлы мураджаатыма козьашыны тутамай шойле джевап берди:

– Манъа ляйыкъ олмагъан шеревни бермек истегенинъиз ичюн сизге тешеккур этмейджем. Мен, сенинъ адларыны сёйлегенинъ ромен шаир ве эдиплеринден ич бириси киби дегилим. Меним язгъанларым дегерсиз шейлердир. Мен миллетиме кереги киби хызмет этемедим; юбилейи япылмагъа ляйыкъ дегилим. Бойле бир шей япсанъыз, мен кельмем ве къошулмам; аксине сизге наразылыкъ этерим ве къолайсыз вазиятке къоярым, – деди ве бу сёзлеринде исрар этти. Бунынъ нетиджесинде узюлерек Бухарестке кеттим. Аркъадашларымызнен бу ниетимизден вазгечтик.

Къырымгъа чагъырыламыз

Къырым Совет Мухтар Джумхуриети Башкъаны Вели Ибраимнинъ ёлбашчылыгъы алтында топлангъан укюмети Добруджада яшагъан къырымтатарларны Къырымгъа кочюрилип ерлештирилъмесине къарар берген. Бу къарарнынъ керчеклештирилъмеси ичюн керекли тедбирлерни де алгъан. Бу хаберни, шимди адыны ве шахсыны хатырлаямагъаным, бир кишиден алгъаным мектю-

бинден бильдим. Бу хабер шаир ве оджа Мемет Ниязий эфендиге де бильдирилген. Бу хаберни 1926-нынъ февраль айында алдым. Бу план ерине кетирилъмесине шимдилик имкян олмаяджагыны тюшондим. Чюнки о вакытта Романия иле Советлер Бирлиги арасында сиясий мунасебет кырулмаган эди. Бу эки укюмет арасында бир анълашма япылмайынджа ве кыарар берильмедикче бу планнынъ татбикъине имкян оламайджакъ. Бундан башкъа, бу ёлуна кыюлмасы сагълам бир тешкият саесинде япылабилрди. Бизде бойле бир тешкият даа ёкъ. Ромен укюметининъ бойле бир кочювге изин бермеси чокъ шубели, бельки имкянсыз эди. Сонъра коммунист режимнинъ ве Москванынъ кырымтатарларга кыаршы олган мунасебети там ачыкълыккъа етмеген эди. Кырымда биле коммунистлик менимсенмеген эди. Режимнинъ сонъу не оладжакъ да белли дегиль. Бу себепле Добруджадаки кырымтатарларны о ерге кочюрменинъ бир маджера оладжакъ белли эди. Бу тюшонджелернен бу хаберге ич ильтифат этмедим, эмиет бермедим ве халкъымызга яйылмасына да заруриет корьмедим. Бир муддет сонъра Мемет Ниязий эфендини корип, кендисинден бу меселени сорагъанымда кендисининъ де бу хаберни алгъаныны, факъат меним тюшонгеним себеплери кендисининъ де тюшонерек буны эйи ве мусбет кыаршыламагъаныны ве кимсеге де сёйлемегенини бильдирген эди.

Бир муддет сонъра бу кыарарнынъ себебини ве догърулугъыны бильдик. Москва Кырымга еудийлернинъ ерлештирилъмесине истеген. Акъмесджит яни Кырым Мухтар Совет Джумхуриети, бунынъ огюни алмакъ ичюн аджеле оларакъ, Кырымга, Добруджада яшаган ве эвеллери Кырымдан кочкен 40 000 къадар кырымтатарнынъ алынып ерлештирилъмесине кыарар берген ве бу кыарарыны Москвага бильдирген ве разылыгыны алган.

Укьюкъ факультетини битирдим

1926-нынъ июнь айында сонъки имтианларымны бердим ве Бухарест Университетининъ Укьюкъ факультетинден мезуниет дипломымны алдым.

Июль айында бир йылдан берли нишанлы олгъаным, Азапларлы мерхум Али Риза Кырымизаденинъ кызы Салиха иле эвлендим. Ниях мерасиминде мени Пазарчыкъ муфтиси Халил Фехим Эфенди вежлетен темсиль этти. Ниях кыйылынджа ичимде худжур бир дуйгуну ис эттим. Бунынъле там уриетке веда этип, аиле месулиетининъ ве юкьюсынынъ алтына кирип базы янларда азатлыгымны сынъырламага меджбурдым.

Пазарчыкъ шеэринде ерлештим

Эвленгенимден йигирми кунъ кечкен сонъ Хаджиоглу Пазарчыкъ шеэринде ерлештим ве адвокатлыкъ практикасыны башладым.

Ишимни Калиакра виляети эски губернаторы адвокат Воинесджунынъ янында япа эдим. Языханемиз Воинесджунынъ укьукъ мушавере- религини якъан банкнынъ бир одасы эди. Воинесджу манъа айда белли бир уджрет бере эдди. Айрыджа манъа келеджек тюрк муш- терилеринден аладжагъымыз паранынъ бир кысымы да манъа аит оладжакъ эди. Бойледже сыкъынты чекмеден кечине эдик. Шеэрде ве виляетте ильк тюрк адвокаты олгъаным ичюн муштерилерим куньден куньге арта эди. Он алты ромен, он учь болгар адвокаты арасында мен тек тюрк адвокаты эдим. Бир муддет сонъра Во- инесджунынъ аза олгъаны Либерал Национал Партиясы икътидар- гъа келиндже мен кенди башыма языхане ачтым ве ишимни даа да илерилеттим. Пазарчыкъ тюрк джемааты ве генчлиги иле сыкъы багъ къурдым. Ислям джемааты ве Тюрк генчлер бирлиги топла- шувларыны ве ишлерини якъындан изледим, оларгъа къонушмалар яптым. Бу шеэрде Исмаил Зандали адындаки генчнинъ чыкъаргъаны «Романия» газетасына даа сыкъ макъалелер бастырдым. Муфтий, къады ве дигер муневверлер ве илери инсанларнен сыкъы достлукъ багъларны къурдым. Генчлернинъ клубында бир-къач конференция бердим. Муфтий, къады ве шеэр идаресининъ реис векили Др. Мехмет Нури Бей ве тюрк оджаларынен бирликте азырлагъанымыз бир программа ичинде, эр базар куню мектеп бинасында тюрк халкъына лекциялар кечирмеге къарарлаштырдыкъ. Ильк лекцияны бердим. Экинджисини, учюнджисини де меним бермем керек эди. Менден башкъа лекция окъугъанлар олмагъаны себебинден еди базар девамында меним лекция бермем керек олды. Бундан сонъ да яз кельди, татилге кирильди ве лекциялар да кесильди. Иш аркъадашларымынъ сёзлеринде турмамалары, манъа, мунев- верлеримизнинъ ве джемиетимизнинъ рухий алыны ве турмушыны бираз даа огретти. Назариетле амелиятнынъ фаркълы олгъаныны анылатты. Даа ихтиятлы ве темкинли давранмам кереклигини кось- терди. Практик хаятта янъы теджрибелерден дерс ала эдим ве меним ичюн чокъ файдалы олды.

Тюрк халкъынынъ маневий котерильмесине ярдымджы олгъан оджаларымызнынъ, Ромен тасиль къанунына коре, ромен тилини бильмелерини ве бундан имтиан бермелери кереклигинден, яз татилинде кой оджаларымызгъа ромендже, бедава оларакъ, дерс бермекни къарарлаштырдым, эки ай Пазарчыкъ Нумюне баш- лангъыч мектебининъ бинасында 40-къа къадар тюрк оджасына бедава оларакъ дерс бердим. Курс девам эткен оджалар чокъ файдаландылар ве имтианларда мувафакийет къазандылар. Бу чалышмалар меним ичюн зевкъ ве тынчлыкъ менбасы олды ве маневиятымны къуветлендирди.

1929-да Пазарчыкъ Ислам Джемааты Реиси сечильдим. Оджа- ларнен сагълам иш уджрети мукъавелелерни яптым ве вазиетле- рини къануний шекильде багъладым.

Аяз Исхаки иле таныштым

1929 сенеси бир кунь Мемет Ниязий бейден бир телеграмма алдым. Алманиядан Аяз Исхаки бейнинь кельгенини ве менимнен корюшмек истегенини бильдирди ве мени Костенджеге чагырды. Деръал ёлгъа чыкьтым ве Костенджеде экисинен корюштим. Шималь тюркюгининь бу къараман миллетчисини, ёрулмаз курешчисини чокь къавий ве умятли коререк севиндим. Кендилери иле Коммунист Русиенинь ве бунынь эсарети алтында яшагъан тюрклернинь келеджеги ве бугуньки вазияти акькъында девамлы къонуштыкъ. Аяз бей Берлиндеки чалышмалары ве дюнья тюркюги акькъында бильги берди. Берлинде джайрагъан «Яна Миллий Йул (Яньы Миллий Ёл)» дергисинден бир-къач санны берди ве бу дергиден абуне япмакъ узере адресиме 50 дане ёллайджагъыны сёйледиди. Берлинге къайткъан сонъра ёллагъан дергилерни абуне япкъан кишилерге дагъыттыкъ. Сонърадан бу ишнен къардашым Неджип мешгъуль олды.

1931-де Аяз бей къызы Саадет ханум иле Добруджаны ве аилемизни зиярет эткени заман Неджип иле танышты ве абуне ишини онъа авале этти.

Аяз ве Ниязий бейлернен Костенджеде фото чыкъардыкъ ве бир кунь бир арада къалдыкъ. Бу корюшювден сонъ кендиси иле вефатына къадар чокь корюштик, мектюплештик.

«Эмель» меджмуасы

Пазарчыкъта юреклерни айны миллий дуйгъулар ве дертлернен чарпкъан оджалардан ве иш адамларымыздан энъ джиддий ве самимий оларакь таныгъанымнен сыкъ-сыкъ топлана ве миллетимизнинь уяндырылмасы ве котерильмеси ичюн чарелер узеринде тура эдик. 1929 йылнынь ноябрь башларында бир меджмуа чыкъарманынь файдалы оладжагъына къарар бердик. Аркъадашларым шулар эди: Меджидие семинариясыны битирген ве Пазарчыкъта оджа олгъан Кьоджаали коюнден Рифат Мизат, Костенджеден Тахсин Ибраим, Костель коюнден Кязим Сеидахмет, Пазарчыкътан тудджар Эмин Зекерья (Бекторе), Решит Алиосман, Муса Хаджи Абдулла, оджа Хафиз Риза Хаджи Абдулла, Абдулхамит Хафиз Вели, терзи Усеин Хаджи Абдулла. Чыкъараджакь газета я да дерги ичюн ад арамагъа башладыкъ. Бу арада Мемет Ниязий бейнинь фикир ве тевсиесини алмакъны тюшюндик. Аман кендисине бир мектюп яздым; газетамы, дергими чыкъармамызны ве адынынь не олмасынынь уйгъун оладжагъы хусусында кендисининь тевсиесини риджа эттим. Аман шу джевапны берди: «Газета дегиль, айлыкь я да он беш кунлюк бир меджмуа чыкъарманьызны ве адыны гъаенъизге уйгъун олмасы ичюн, «Эмель» къойманьызны уйгъун корем». Бу тевсиени мемнюниетле къабул эттик. Январь 1

куню 1930-да «Эмель» меджмуасынын биринджи саныны яйындамагъа къарар бердик.

Меджмуамызнын характери, гъаеси, тили ве мевзулары хусусында къыска бир низамнаме азырладым ве аркъадашларгъа тасдикъ эттирдим. Низамнаменин мундериджеси шойледир:

Дергимиз ич бир партия сиясети иле мешгъуль ве багълы олмайджакътыр;

Дергимиз демократик принциплери ичинде тюрклюкнин акъ ве менфаатларны къорчалайджакъ; миллетимизге макъбул корюнеджек бир гъае такъип этеджектир;

Дергимизнин тили ачыкъ ве саде тюркче оладжакътыр; ерли тюрк лехче ве шивелеринде язылган манзуме, шиир, икяе ве риваетлери олдукълары киби яйындайджакътыр;

Тюрк дюньясына ве бильхасса Тюркие ве Къырымгъа аит хаберлери ве язылары басыладжакътыр;

Ромен укюметинин иджраатындан, къанунларындан, къарарларындан тюрклерни хабардар этежек ве бу хусусларда халкъымызгъа уяраракъ керекли ёлларны косътереджектир;

Дергимиз халкъны гъаесинин этрафында топламакъ ве тешкиятландырмакъ ичюн чалышаджакътыр;

Дергимизнин гъаеси пара къазанмакъ олмагъанындан, тэсисчилери ве языджылары уджрет алмай чалышаджакътырлар;

Дергимизнин къанунгъа уймасы ичюн дикъкъатлы арекет этмеси керектир;

Дергимиз адвокат Мустеджип хаджи Фазыл (Улькюсал) эфендинин идареси ве месулиети алтында чыкъаджакътыр;

Дергимизнин кятибиет ишлерини кятиб сыфаты иле Тахсин Ибраим, пара ишлерини оларакъ Решит Алиосман эфендилер эда этеджектирлер.

Дергимизнин тэсисчилери эр айнын сонъунда топланып мухбир ишлерини ве пара эсапларыны косътереджектирлер;

Дергимизнин маддий имкяны кенишлегени такъдирде, газета ве китап да басабиледжектир;

Юкъарыдаки мадделерде косътерильген принцип ве гъаени къабул этерек ишке къошулмакъ истегенлер тэсисчилернин чокълукъ къарарынен къабул этиледжектир;

Дергимиз эр анги бир себепнен къапалса ве эшьясы ве арифлери элинде къалгъаны такъдирде, булар я илериси ичюн дергинин мудири тарафындан муафаза этиледжек, я да бунъа бенъзер бир иш япкъан миллий бир муэссисеге алып бериледжектир.

«Эмель» меджмуасыны чыкъармакъ ичюн Пазарчыкъ оджаларындан ве «Бизим сёзюмиз» газетасынын саиби Реджеп Мустафадан (Ильгочмен) эски тюркче арфлерни сатын алдыкъ. Ялынъыз 12 пунтолыкъ (буюкликте кегль) олган бу арифлерге агъачтан буюк арифлер ойдырып къоштыкъ.

«Эмель» меджмуасынынъ 1-нджи саныны 18х30 ольчюсинде 8 саифе оларакъ биринджи хамур кягыты иле 1930 сенесининъ 1 январь куню яйынадыкъ. 1500 нусха бастыкъ ве 1200 абуне япкъанлармызга даркъаттыкъ.

Тек нусхасы 10 лей, йыллыкъ абунеси 400 лей оларакъ тесбит этильди. Биринджи йылнынъ сонъунда бинъ абунеджимизден 400000 лей топланаджагыны умют эте эдик. Дергимизнинъ бир йыллыкъ бутюн масрафыны 300 000 лей оларакъ эсап этип ве 100 000 лейнинъ къазанч оладжаныны умют эте эдик. Бу къазанчнен башкъа китапларны басмакны тюшюне эдик. Умют эткенимизнинъ ич бириси керчеклешмеді. Биринджи йыл ичинде япкъанымыз масрафлары даа тамамиле чыкъарамадыкъ. Илк йыл ичиндеки масрафларны джеплеримизден бердик. Энь чокъ пара берген мен, Решит Алиосман ве Муса Хаджи Абдулла эдик. Дигер аркъадашларнынъ малы къудретлери эльвермедигинден пек аз микъарда къошабильдилер. Касса ве абуне дефтерлернен эсапларны туткъан ве язган аркъадашымыз оджа Кязим Сейдамет эди. Меджмуамызнынъ бутюн ишлери, язув, абуне, эсап ве мухбирлик ишлери меним, Тахсин ве Кязимнинъ бойнуна къалган эди. Эр заман ве эр иште олганы киби фахрий миллий ишлерини бойнуна алган ве япкъан бир къач гайретли кишидир. Бунынъ бойле олганыны бу киби ишлернинъ ичине киргенлер яхшы билелер.

Меджмуа ишинде чокъ дикъкъатлы ве принциплеримизге садыкъ эдик. Гъаемизден ич чекильмей эдик. Шахсларымызга япылган уджюм ве къозгъалавларга джевап къайтармай эдик. Меджмуамызнынъ джиддиетини, итибарыны тюшюрмемек ичюн эр федакярлыккъа къатлана эдик.

Янъы арифлерни сатын аламыз

Элимизде 10 ве 12 кегльден башкъа ариф ёкъ эди. Булар да аз. Анджакъ дёрт саифе тизе, баса ве текрар дагытып, текрар дёрт саифе тизе эдик. Бойледже бу иш эм къыйын эм кеч ола эди. Арифлеримизни арттырмакъ керек. Анджакъ, янъы арифлерни Истанбулдан сатын алмакъ керек. Бу макъсаднен меним Истанбулга кетмемни къарарлаштырдыкъ. 1930 йылынынъ майысында Истанбулдаки Девлет Матбасындан эки бинъ килограмм чешитли кегльде арифлерни сатын алдым. Буларнен меджмуамыз даа яхшы басылмагъа башлады.

Джафер Сейдамет Къырымернен танышувымыз

1930 йылнынъ январь айында бир кунъ Селим Абдульхаким бейден бир телеграмма алдым. Анда о Авропадан Истанбулга кельген Къырымлы Джафер Сейдамет бейнинъ менимнен корюшмек истегенини бильдире. Акъшам Костенджеге кельгеним заман шеэр тюрк эшрафы Селим бейнинъ эвинде топландыгыны

корьдим. Меджидиеден Мемет Ниязий ве Халил Фехим эфендилер де кельгенлер. Джафер бей кырымлыларнынъ 1917 инкылябы сырасындаки чалышмаларындан, Кырултай укюметинден ве Кырым давасындан бахс этти. Гаёт гузель ве мантыкылы айта, эркес дикъкъатнен динъледи. Бир саат къадар къонушты. Кимсе бир джевап я да суаль бермеди. Эркес сусып отурды. Кырултай заманында Кырымда булунган, чалышкъан ве Джафер бейни таныган Мемет Ниязий ве Халил Фехим эфендилернинъ бир-къач сёзнен Джафер бейни о ерде булунганларга танытмалары, кендисинден Авропадаки чалышмалары акъкъында базы шейлер сормалары ве ниаёт, кендисине тешеккур этмелери керек эди. Емеклер ашалап, къавелер ичильгенден сонъра дагъылдыкъ.

Мен эртеси куню махкеме ишлерим олганындан бахс этерек Джафер бей иле ведалаштым ве Пазарчыкъ шеэринде кеттим. Джафер бейнен айры къонушма фурсаты буламадым.

Джафер бейнинъ ильк макъалеси «Эмель» меджмуасынынъ башлыгы иле март 1-де 1930 сенеси бешинджи санында басылды. Бу тарихтен сонъра кендиси иле мектюплешмеге ве корюшмеге ве ишбирлик япмага башладыкъ.

«Эмель» меджмуасы ильк санындан итибарен тюркчилик ве миллетчилик идеалыны менимседи, оны джаймага ве къуветлендирмеге чалышты. Тюркиеде ве дигер тюрк улъкелеринде олып кечкен муим вакъиаларны, имкяны нисбетинде, окъуйджыларына бильдирмеге, Добруджа тюрклерине тюрк ве мусульман дюньяларынынъ эмиетли арекетлерини дуйдурмага чалышкъандыр. Буны япабильмек ичюн Тюркие газеталарыны ве дергилерини, Идилъ-Урал давасынынъ органы «Яна Миллий Юл», Азербайджан давасынынъ органлары «Къуртулыш», «Одлу Юрт», Туркистан давасынынъ органы «Яш Туркистан» дергилерини ве дигер газета, дерги ве эсерлерини такъип ве муталъа эткендир. Бу газета, дергилерни чыкъарган лидерлер ве языджыларнен танышкъан ве ишбирлик япкъандыр.

«Эмель» меджмуасы 1930 сенеси 15 июльде 14-джи санында, Кырым мустакъиллик давасынынъ мудафаасы ве органы оладжагыны илян этти, Кырымга ве кырымтатарларга аит язы ве хаберлерни дердж этеджегини ачыкълады. «Эмель» Романияда ве Тюркиеде чыкъкъан вакъыты бу ёлундан ве принципинден чекильмеди, вазифесини имкянларга коре япмага тырышты. Кырым давасынынъ ве кырымтатарларнынъ миллий хызметине кирген «Эмель», бундан сонъра Тюркиеде, Романияда ве Булгаристанда яшаган ве, бильхасса, тасильде булунган муневвер идеалистлеримизнинъ ярдымлары ве ишбирлиги саесинде даа къуветли чыкъмага башлады. Бильхасса, Кырым тюрклери арасында юрт ве миллет севгисини джайдырмакъ ве къуветлендирмек гъайре-

тини косьтерген ве олдукча мувафакьетни да теминлегендир. Къырымтатарларнын тарихы, эдебияты ве сиясий ынтылувлары акъкъында пек чокъ язылган, эсареттеки къырымтатарларнын акъларыны танытмакъ ве къорчаламакъ хусусында буюк гъайретлер сарф этильген.

1878-ден эвель, Османлы девринде ве бу тарихтен сонъра Романия идареси девринде Добруджадаки къырымтатарларынын тарихы, медениети ве сиясий ынтылувлары акъкъында бойле бир дерги чыкъмагъаны киби, Тюркиедеки Къырым асыллы тюрклер де бойле бир дерги чыкъармагъанлар. Тюрклюкнинь бир парчасы олган къырымтатарлар акъкъында кечмишке ве, бильхасса, 1930-дан сонъраки вакъияларгъа аит бильги, весикъа араяджакъ олганлар, «Эмель»ни эсаслы ве джиддий бир менба оларакъ къуланнабиледжекдирлер. Бойле бир дергининь къурулмасында, девамында ве чалышмасында хызметим ве гъайретим кечмиш олмасындан себеп, кендими шанслы ве бахтияр ис этем.

1931 сенеси 10 майыстаки вакъиа

Пазарчыкъ шеэринде газета ве тютюн байылыгъы япкъан, Къырым асыллы, парчалама итибариле ве фитне япмагъа табияты хас олган Р.И. адында бираз пара саиби бириси, Бухарестте чыкъкъан «Универсул» газетасында, Калиакра мухабирлеринден бириси вастасынен, Пазарчыкълы бир-эки тюркнинь (Анадолудан кельген тюрк) тюрклер арасында коммунистлик пропагандасы яптыгъы хаберини яздырган. О сыраларда Романияда коммунистлик чокъ яман корюнгенинен ве Советлер иле Романия арасында Бессарабия меселесинден себеп сувукълыкъ олгъанындан, бу хабер тюрклер арасында кедер догъурды. Эсасен бу хабер тамамен яландан ве ифтирадан ибарет эди. Тюрклернинь бойле бир ифтирадан себеп къызмакъ ве къырылмакъ акълары бар эди. Р. И.-нынь бу шень ифтирасыны эркес лянетледи. Бу ифтираны газеталарнен ред этме ёлу бар ве ачыкъ эди. Амма не языкъ ки, бу къануний ёлгъа баш урулмады, чокъ чиркин бир ёл сечильди: Пазарчыкъ шеэрининь илери инсанларындан бир-къач тюрки Р.И.-нинь фитне ве ифтирасыны бутюн Къырым асыллы тюрклерге (яни татарларгъа) мал этти ве буларгъа къаршы протесто юрюши яптырды. Пазарчыкъ шеэринде яйынланган «Романия» газетасынынь саиби Исмаил Зандаллы да протестоджыларгъа къошулды ве газетасында татарлар алейхине провокацион язылар язды. Бу къозгъалавлар нетиджесинде фитне къазаны шиддетле къайнады ве зеэри бутюн тюрк койлерине яйылды. Бу арада македониялысы, булгъары, ромени де бу ишке къарышкъанда фитне бус-бутюн буюди. 1931 сенесининь 10 майысында (10 майыс -роменлернинь къыраллыкълары илян этильген кундир) Шадырван Мейданында

япылган аскерий кечит ресмининь аркъасындан шеэрден ве дживар койлерден топланган учь бинь къадар тюрк, эллеринде коммунистлиги тельнинь, Ромен девлет ве ватанына садакъат ве татарларгъа акъарет телькъин эткен шиарлар ташыяракъ ресми юрюш яптылар. Къырым асыллы тюрклер (къырымтатарлар) бу арекеттен чокъ кедер ве утанч дуйдылар ве бунъа себеп олгъанларгъа кин туттылар.

Биз о куню татарларнынъ сокъакъларгъа чыкъмамаларыны, тюрклерни къозгъатаджакъ ич бир сёз ве арекетте булунмамаларыны, аксине вахим ве муэссиф вакъиаларнынъ юзь береджегини сёйледик ве бунъа къаршы турдыкъ. Керильген синъирлерини ятыштырмакъ, япылган юрюшнинь ве «Романия» газетасында татарларгъа къаршы язылгъаны догъру олмагъаныны ачыкъламакъ, бу тутумнынъ анги асылдан олса-олсун, бутюн тюрклерге зарар кетиреджегини бильдирмек, тюрк иле татарнынъ эки айры миллет олмагъаныны ве айны миллетнинь инсанлары олгъанларыны анылатмакъ ичюн чокъ санда буюк бир бильдириув басып дагъыттыкъ. Бу бильдириувни мен яздым, къагъытларыны Хаджи Бекир Хаджи Осман эфенди берди

ве «Эмель» матбаасында тизип бастырдыкъ. Бу макъаленинъ эйи нетиджеси олды. Яхшы къаршыланды. Бунъа итираз эткен ве къаршы джевап берген олмады.

Бу утанч ве кедер догъурган вакъиа юзь бергени куню Джафер Сейдамет Къырымер бей Пазарчыкъ шеэринде булунмакъта эди ве бу вакъиадан пек кедерленген эди.

«Йылдырым» газетасы

Исмаил Зандаллынынъ ара-сыра чыкъарган «Романия» газетасы ве анда язгъанларнынъ бир къысмы 10 майыс 1930 сенесининъ вакъиасыны хатырлатаракъ фитне ве фесатларыны яймагъа темин этмеге чалыша эдилер. Тюрклер арасындаки экилик буларнынъ чагъырувлары иле ятышмай эди, бильакис теренлеше эди. Бу фитне ве фесатнынъ сёндюрюльмеси ве къардашлар арасындаки экиликни къалдырылмасы ичюн буларнен муджаделе этеджек бир язы ве яйын органына шиддетли ихтияджы олгъаны ачыкъ эди. Бу ихтияджны къаршыламакъ узере Др. Мехмет Нури, адвокат Омер Халит, Ромен ордусында юзбаши Нурмамбет, Балчыкълы байтар Абдуррахман Мустафа ве оджа Конт Абдуррахман иле бирликте «Йылдырым» адында бир газета яйынламая къарар бердик. Газета «Эмель» меджмуасы матбаасында басыладжакъ эди. Газетанынъ ёлбашчысы Др. Мехмет Нури олды. Кендиси Истанбул Тиббиет факультетини битиргенден сонъра Парижде ихтисасыны япкъан, Къурултай девринде Къырымда миллет векили олган муневвер бир миллетчи ве тюркчи эди.

Биз де язгъанлар арасында чалышаджакъ эдик. Газетаны аз

масрафнен 1932-нинь март 1 куню чыкьардык; баягы абунеджиси бар эди. «Йылдырым» муэллифлеримизге, яман ниетлилерге, оппортунистлерге кьаршы чокь эткили ве файдалы бир орган олды. Др. М.Нурининь ве меним кьуветли джевапларымыз ве язгьанларымыз кьаршысында «Романия» газетасынынь муэллифлери сусмагьа меджбур олдылар. Гьаемизге еткен эдик. Газетамызны артыкь сийрек ве базан арада бир чыкьара эдик.

1933-нинь 23 апрель куню Костендженинь «Регал» кинотеатринде буюк бир халкь топлумы огюнде кьырымлы Исмаил Гаспринскийнинь «Терджиман» газетасы тэсисининь 50 йыллыгыны Джафер Сейдамет Кьырымэрнинь бир лекциясы иле аньмагьа кьарар бердик ве бу онемли ве тарихий вакьияны аньдык. Топлашув умют эткенимизден даа парлакь ве мувафакьиятли олды. Бу вакьияны «Эмель» меджмуасында тафсиятлы ве лекциянынь там метинининен бастыкь. Пазарчыкь шеэринде кельгенимден «Йылдырым» эйетини корьдим. Бу топлашувунинь ве лекциянынь бир нетиджесини газетамызда да басылмасыны уйгун ве файдалы оладжагыны сёйледим. Буньа Др. М. Нури бей кьаршы чыкьты. Кендисининь Джафер бейни та Кьырымдан севмегенини ве бегенмегенини, бу себептен онынь акькьында газетада ич бир шей басмайджагыны сёйледим. Буньа отеки аркьадашлар кьолтуттылар. Арамызда шиддетли тартышма чыкьты. Бу такьдирде газетадан айырыладжагьымны ве «Йылдырым»нынь «Эмель» матбаасында басыламайджагыны сёйледим. Бойлеликнен парчалангьан ве айырылгьан олдыкь. Мен бир даа бу аркьадашларнен корюшмедим ве газетанен алякьамны тамамиле кестим. Бундан сонь «Йылдырым» Бухарест Буюк эльчилигимизнинь ярдымы иле арада бир, базан да сыкь чыкьмагьа девам этти ве 150 саны кьадар чыкькьандан соньра кьапалды.

Мемет Ниязийнинь олюми

1931 сенесининь ноябрь 29-да оджа ве шаир Мемет Ниязийнинь ольгени акькьында хабер алдыкь. Мерхум эки йылдан берли акьджигер хасталыгындан чекише эди. Чокь яндыкь. Эртеси куню Меджидие кьасабасында япыладжакь дженазе мерасимине кьошуларакь, оньа кьаршы беслеген сайгы ве севгимни косьтермеге истедим.

Факьат, о куньлердеки шиддетли кьыш, кьар-бораны ёлларны кьапаткьан ве васталарнынь ишлемесине мания олды. Бу себептен анда баралмадым. «Эмель»нинь 1932 сенеси январьнынь санында буюк бир макьале яздым. Мында Добруджа тюрклюгининь кьуветли бир шаирини, яхшы оджасыны ве идеалист бир язиджысыны гьайып эткенимизни аньлаттым. «Эмель» де дегерли бир муэллифи ве ярдымджысындан марум кьалды. «Эмель», Мемет Ниязий сагь олгьанда, онынь базы манзуме ве шиирле-

рини арада бир басмакъ ве кендисининъ сечкени «Сагъыш» адыны бермек суретийле онъа къаршы олгъан борджундан кичкене бир къысмыны ерине кетирмиш олмакъ иле теселли эди. Юртсевер олгъаны киби алчакъгонъюлли, тербиели ве там адам олгъан Мемет Ниязийнинъ Меджидиедеки къабрине бир абиде къойдырмакъ да тюшюнджемиз ве гъаемиз олгъан эди. Буны 1935 сененинъ июлинедже керчеклештиреджек эдик. Илериде бу акъта сёз юрсетеджекмиз.

Джафер Сейдамет Къырымер иле чалышмаларымыз

Къырымдаки миллий арекетини япкъан ве Къурултай укъуметини къургъанларнынъ башта кельгенлеринден бири олгъан Джафер Сейдамет Къырымерни ильк танышкъаным 1930 сенеси январь айындан берли юксек васифли, медениетли, миллетчи, тюркчи оларакъ таныдым ве ольгендже къадар кендиси иле там анълайыш ве самимиет ичинде айны идеалнынъ яшамасы, къуветленмеси ве керчеклешмеси ичюн чалыштым. Оны зеки, дюрюст, аркъадашларына, достларына ве инсанларгъа къаршы назик, тербиели бир лидер оларакъ коръдим. Гузель къонушкъан ве динълегенлерини къандырмагъа бильген ве кендисини тутмагъа бильген буюк бир идеалист ве хатип эди. Мерхаметли ве индже дуйгъулы эди. Бу себептен базан чабик эеджанлана ве синъирлене эди. Амма кене де чокъ мукъайтлыкъ ве агъыр-сабырнен даврана, тюшюнип-ташынып къарар ала ве аракет эте эди. Миллий идеаллары узеринде эр шейни тюбю-темелинен огренген, юрегинде олгъан шейлерни ачмагъан киши эди. Сырларнынъ кимлерге сёйленмеси кереклигини чокъ яхшы биле эди; асла гевезе ве бошбогъаз дегиль эди. Меслекдешлерине къаршы ачыкъ ве ишанчлы эди. Эйи бир рухиятчы эди; инсаннынъ характерини ве мерамыны чабик ачыкълай эди. Булар акъкъында берген къарарларында асла янъылмаз эди. Ич кимсенинъ хусурыны юзюне ачыкъча урмаз, оны долайлы ёллардан орьнеклер беререк тюзетмеге чалыша эди. Ич бир заман бир аркъадашны дигер аркъадашкъа яманламай эди. Буларны даима бир-биринен барыштырмагъа гъайрет эте эди. Инсанларнынъ даима эйи тарафларыны арап булмагъа ве олардан идеалы ичюн файдаланмагъа аракет эте эди. Тюрк генчлерининъ темиз виджданлы, миллетчи, ишкир, медениетли ве меслеклеринде эйи етишкен олмаларыны истер ве тевсие этер эди. Тюрклюкнинъ урь ве тасилли олмасы, юксельмеси, къуветли, шерефли яшамасы энъ буюк идеалы эди. Корюшкени генчлер ве кишилерле эп бу мевзуларда къонуша эди. Булар узеринде девамлы къонушып ёрулмаз, быкъмазды; зевкъ ала эди. Динълегенлерни де татлы ве, бильхасса, самимий къонушкъаны ичюн быкътырмазды. Мектюплерини де чокъ тюзгюн язар, фикирлер ве тевсиелер иле толдура эди.

Джафер бейнен 1930-нынъ башында таныш олдым; олюм тарихы олган 1960 йылынынъ апрелине къадар, там 30 йыл, корюштим, мектюплештим; Къырым куреши ве тюркчилик идеаллары акъта ишбирликте олдыкъ. Ич бир кере анылашамамазлыккъа тюшмедик. 1930 йылы ичинде ильк узун ве ялыныыз субетимизде манъа онынъ инамы ве умюти олганыны анылагъан эдим. Онынъ бу къанаатыны о сырларда Мемет Ниязий де шу сёзлернен къуветлендирген: «Джафер бей, Добруджадаки къырымтатарлар арасында чалышмамыз кереклигини, тешкият къурмамызны ве бунынъ башына кечмемни истейсинъиз. Бунъа керчектен ихтияджымыз бар. Амма мен эки йылдан берли хастам, даа не къадар яшайджагъымны бильмем. Шимди чалышаджакъ ве сизнинъ истеген хызметлерни япабиледжек алында дегилим. Мен сизге Пазарчыкъ шеэринде адвокатлыкъ япкъан, Къурултай заманында Къырымгъа барган бир генчни төвсие этем. О сизнинъ арадыгъынъыз адам олабилир ве сизнен чалышаджакъы умютиндем», – деген.

Джафер бей бу субетни йылар сонъра бир весиле иле манъа еткизген эди. Керек кендисининъ тешхисинде диагноз ве керек Мемет Ниязийнинъ төвсиесинде исабет (ургъу) олганыны сёйлеген ве мени тааджиплендиргенди. Джафер бей иле ильк андан итибарен арамызда там бир идеал бирлиги олганы анылашылган эди. Бу себепле там отуз йыл ич бир анылашмамазлыкъ ве зыддиетке тюшмек олмады, аэнк, самимиет ве джиддиет ичинде чалыштыкъ. Мен оны даима бир лидер оларакъ таныдым, сайыпсевдим. Фикирлеринден, бильгилеринден, теджрибелеринден, инсанларнен корюшме тарзындан ве къонушма усулынен файдаландым, орьнеклер алдым.

Джафер бей эркеске ве, бильхасса, къырымтатарларгъа ярдым ве эйилик япмакъны джандан истер эди. Бу хусуста эр тюрюл чареге ве ерге баш ура эди. Базы истеклери ве ваадларыны ерине кетиремеди исе, булар онынъ ирадеси ве арзусы дышында къалганларды. Ялан сёйлемек ве атлатмакъ денильген кучюкликлер характеринде ёкъ эди. Асыл ве мерт эди. Кимсеге къаршы гъарез ве кин беслемей эди ве я ич дуюрмаз ве ачыкъкъа урмаз эди.

«Эмель» дергисининъ ве Къырым давасынынъ яшамасыны темин эткенлер – онынъ етиштирген идеалистлердир. Булар арасында там семерели чалышамаянлар олса бу аркъадашларымызнынъ идеалны унуттыкъларындан ве я терк эттиклеринден дегиль, ишлерининъ, мевкилерининъ ве я месафе ве хаят шартларынынъ онъайтлы олмамасындан илери кельмектедир.

Джафер бей 1955 сенеси, аркъадашымыз Др. Эдиге Мустафа Къырымалнынъ Мюнхден Истанбулгъа кельгени мунасебетинен языханемде япылган бир топлашувны меним идаре этмемни кендисининъ бир динълейиджи сыфатынен къатылганыны, анджакъ керексе къонушаджакъыны сёйлеген эди. Бу мунасебет

иле тешкилятымызнынъ идаре кадрасыны кендисинден сонъра меним идаре этмеми анълаткъан эди. Атта бир аркъадашымызнынъ суали узерине Джафер бей шу джевапны берген эди:

«Менден сонъра, атта бугунъден итибарен тешкилятымызны меним ериме идаре этеджек олгъан аркъадашымыз, давамызгъа энъ чокъ чалышып хызмет эткен Мустеджип Улькюсалдыр. О да кендисинден сонъраки аркъадашны, бу нокътаны козь огюнде тутаракъ сечеджек ве тевсие этеджектир. Бу усул бизде бир анъане тарзыны алмалыдыр», – деген эди.

Джафер бейнинъ манъа къаршы косътерген ишанч ве хызметтен долайи мутехассыс ве мемнюн олгъанымны сёйлеерек, кендисине тешеккур эттим. Айны заманда юклендигим вазифенинъ юрютме месулиетини идракъ эткенимни ачыкълаяракъ, кендисининъ ве аркъадашларымнынъ дегерли ярдымларындан ве тевсиелеринден асла мустакъиль оламаяджагъымны, анджакъ дестек ве ёл косътермелери иле бу агъыр ве месулиетли буюк юкни ташыябиледжегимни арз ве риджа эттим. О замандан сонъра Джафер бей яшагъаны сюретде дегерли тевсие ве ярдымларыны къорчаладылар. Дегерли аркъадашларым да мени ярдым ве дестеклерсиз ич бир заман къалдырмадылар. Базы мевзуларда базы аркъадашларнен фикир фаркълыкълары олабилъсе де, буларны даима там самимиет ве анълайыш ичинде уйгун бир къараргъа кетире эдик. Фикир фаркълыгъыны ич бир заман шахсий бир урьмет ве шерев меселеси япмай эдик; бойле бир шейни тюшюнмекни биле медений олгъанына зыддиет ве идеалгъа хинлик сая эдик. Идеалымызнынъ мукъаддеслиги, анъанемизнинъ сагъламлыгъы бойле тюшюнмемизни ве арекет этмемизни эмир этмекте ве зарурий япмакъта эди. Умют этерим ки, бу даима бойле оладжакътыр. Ялынъыз шахсий урьмет ве шерев меселеси дегиль, пара ве нокътайи-назар киби менфаатлар да бу идеалымызны сарсытамаяджакъ ве анъаненимизни бозамаджакътыр.

Джафер Сейдамет Кырымер иле 30 йыл ичинде пек чокъ языштыкъ. Мектюплеримизнинъ буюк къысмы шахсий миллий архивимизде сакълыдыр. Буларнынъ базыларында токъунгъанымыз меселелерининъ базылары акъкъындаки фикирлеримизнинъ бир къысымыны къыскадан айтып береджем.

1930 сенесининъ 21 майыснынъ мектюбимде онъа буларны бильдиргеним:

«Истанбулдан кетиргеним уруфат (эски арифлер) аркъадашларымны чокъ севиндирди; эписининъ чалышма джуръатыны арттырды. Сизинъ ве о ердеки аркъадашларымызнынъ ярдым вадлары ве муаббет ислери умют ве джесаретлерини юксельти. «Эмель» меджмуасы бундан сонъра янъы уруфат саесинде даа эйи чыкъаджакътыр. Бильхасса сизинъ языларынынъ дегери

ве рагъбети чокъ артаджакътыр. Окъуйджыларымыз язгъанларынызы сабырсызлыкънен беклейлер. «Унутылмаз козьяшлары» эсеринизле, фаалиетинизле сизни якъындан танымагъа башлагъан Добруджа кырымтатарлары, араларында да корьмек ичюн сабырсызлар. Бир миллий къараманнынъ, сиясет ве я саваш майданында олсун, миллетининъ руху узеринде не къадар шифакъар ве абаданкяр тесирлер якъаныны билирсиниз.

Иште, бу ерде миллетимизнинъ бунъа ихтияджы бар. Ондан бу умметинизни къорчалайджакъсыныз».

1930 сенеси 1 июнь куню мектебимде шу меракълы хаберни язгандым: «Добруджадаки кырымтатарларнынъ медениет, тасиль, социаль ве сиясий ишлерини программлаштырмакъ, тешкиятландырмакъ ве юрютмек узьре Пазарчыкъдаки эвимде Др. Мехмет Нури ве адвокат Селим Абдулхаким иле бир топлашув яптыкъ. Девамлы музакереден сонъра секиз кишилик бир иджра эйети япмагъа къарар бердик. Бу секиз киши шулардыр: Др. Мехмет Нури, Селим Абдулхаким, Ромен ордусындаки мусульман аскерлернинъ имамы, биньбашы рутбели Ислям Али Кокой, Мемет Ниязий, Меджидие семинариясында тарих оджасы Сабри Рефи, Азаплар коюнден Осман Нури ве Силистре къадысы Осман Бекташ. Пазарчыкъ муфтиси Халил Фехим, Истанбул укьукъ мектеби мезуны Омер Люtfи ве козь экими Осман Ибраим эфендилерни весвесели ве боджалагъан саяракъ бу эйетке алмадыкъ. Оларгъа мукъайтылыкънен янашмагъа уйгун сайдыкъ. Бу сонъкилерини экинджи дереджеде къуланмагъа мунасиб корьдик. Бир афтадан учюмиз текрар топланып программанынъ мадделерини бельгиледик. Даа сонъра Костенджеде Селим бейнинъ эвинде дигер беш аркъадашны да чагъырып топлашув япманы ве иджра эйетини къурманы къарарлаштырдыкъ. Бу тешкилятымызнынъ базы меркезлерде шубелерини ачмагъа да къарарлаштырдыкъ».

Факъат арадан айлар кечтикче, Селим Абдулхаким кимсени чагъырмады, ве бутюн тюшюндже ве тасавурларымыз да дюнья юзю корьмедим. Бу адисе меним ичюн янъы бир хаял кырылмасы ве аят дерси олды. Вакъыт кечтикче инсанларны даа эйи бильмеге башладым. Аркъадашларнынъ ялынъыз окъумыш олмасы етерли дегиль экен, эйи ниетли, самимий, керчек миллетсевер ве идеалист олмасы да керек эди.

Бу себепнен бу эки кишинен лаф этмекнинъ сырасы кельгенине ве оларнынъ танытылмалары керек олганына къанаатындам:

Др. Мехмет Нури бей, Тулча виляетининъ Къара Хабил коюнден зенгин бир кырымтатар аиленинъ огълудыр.

Истанбулда тасиль алгъан, эким олгъан, Париж тиббият факультетинде ихтисас якъан муневвер бир кишидир. Романиянынъ Пазарчыкъ шеэринде ерлешкен, национал-либерал партиясында аза олгъан, бу партия идареде къалганы суредже Пазарчыкъ

идаре ёлбашчысынынъ ярдымджысы олган. Адвокат Селим Абдулхаким бейнинъ кыыз кърдашы иле эвленген. Агъыр арекетли, агъыр-сабырлы, сырсандыкътыр. Аристократ зеинлидир. Халкънен кьонушмакътан чекине, озюни шахсий менлигинен тутта. Бу себептен муайенхане биле ачмаган. Аз кьонуша ве аз яза. Гъайретли ве фааль дегильдир. Ёлбашчыларнынъ севиесине етмез, баш олмак истер, амма бунынъ ичюн чалышмак ве федакарлык япмак кереклигини тюшюнмез. Ичкини ве емекни север; буларны эвинде дегиль, тышарыда япар. Бутюн бу себеплерден халкъ арасында танылмаган, севиьмеген, халкъ адамы оламаган. Занымджа, 1969 сенеси 92 яшында Костенджеде вефат эткен.

Селим Абдулхаким Костенджелидир. Бабасы Абдулхаким эфенди Кырымдан кельген. Уянык бир киши олганындан оглуны ромен мектебине бергенлердендир. Бухарест университетинде ильк укрук олган татардыр. Ильк татар хакими ве адвокатыдыр. Ромен чевресинде итибар ве севги къазанган. Гъайретли ве чалышкыр, арекетли ве фаальдир. Факырлар ичинде окъумыш ве халкътан ярдым корьген ичюн халкъ адамыдыр. Онынънен хашир ве нешир олмакътан зевк дуяр. Севгени, ярдымыны корьген ве я кендисине чок урьмет эткен инсанларнынъ балаларыны масрафлык дие алганы аз пара иле, чешит ромен мектеплерине, интернатларына парасыз оларак ерлештирген ве окъуварыны козеткендир. Бу суретле арбий ве цивиль окъув юртларда окъуган хайли татар баласы бардыр. Бир къач кере партия деньиштирмек суретийле миллет векили сечильген эди. Бир ара ортак чалышканы ромен адвокаты Костендже шеэр ёлбашчысы олганы заман Селим бей онынъ ярдымджысы олган эди. Миллет векиллиги сырасында ромен банкларындан, муэссисе ве зенгинлеринден топлаган бир миллионга якын лей иле бир «Селим Абдулхаким фонду» тесис эткен ве бунынъ фаизлеринен окъуган балаларга ярдым эткен. Бу хызмети тешеккюрге лаяыктыр.

Селим Абдулхакимнинъ бу вазieti ве бу девирде кендисинден башкя етишкен бир татарнынъ ёклугу, онъа Добруджа татарларнынъ лидери, кылавуз чизгилери ве исини бергендир. О бу ис ве чизгисини берген шартлар ичинде, кендисинде бир ёлбашчылык чизгисини корьгендир. Бу бир чешит «муневвер ага» зейинетидир.

Бу зейинетнинъ эткиси иле эр ишининъ башында кендисининъ олмасы кереклиги озюне бордж сая эди. Эр топлум ишининъ кенди арзу ве кърарына коре япылмасыны истей эди. Бу алыны биле ялтакълар ве характерсизлер онъа ялтакъланып истеклерини яптырма ёлуны тапа эдилер. Миллий идеалы бутюн анъламы иле къавраямаганы ичюн, этрафындаки инсанларнынъ бу идеалга багланма дереджелерини ольчеп бичемей эди.

Миллий идеал ве куреш кадромызгъа менсюп олмасына рагъ-мен, бунынъ кереклерини, бу идеалгъа зыддиет олгъанларнынъ фикирлерине къапыларакъ, ерине кетирмектен къачына эди. Бираз ашагъыда бунынъ орьнеклери корюнеджектир. Селим Абдулхаким фикирден зияде амелий адамы эди. Козьге корюнген ишлернинъ япыджысы эди. Чюнки шурет ве макътав халкъ ара-сында буларнен къазаныла эди. Узун вадели фикир ве идеал ишлеринде сабырлы оламай эди. Ошеклерде керчеклерни бир-биринден айыраджакъ къадар сабырлы олмагъаны ичюн, чокъ заман алдаварнынъ яланларындан арекет эте эди. Бу себептен эеджанлы ве ачувлы аньлер кечире ве бойле заманларында бирден къарарлар беререк, хаталаргъа огърай эди. Керчек до-стларыны ве аркъадашларыны чалыштыра эди. Оларнынъ акълы итиразларыны, мухалефетлерини ве ихтарларыны кендиси ичюн урьмет меселеси япаракъ, къарарында инат ве исрар эте эди.

Добруджадаки тешкилятымызнынъ ве «Эмель» меджмуасынынъ месулиетли бир инсаны оларакъ мен Селим бейнинъ бу арекет тарзына сабыр косътермек ве кендисини идаре этерек, ишлери-мизге файдалы шекильде чалышмасына баш олмакъ зорунда эдим. Ич бир заман онъа къаршы серт ве къырыджы шекильде къонушмадым, вазиет алмадым. Бир чокъ ишлеримизнинъ ве аркъадашларымызнынъ гизли ве сыр олгъан тарафларыны онъа ачыкъламадым. О, буларны олгъаны киби къаршылап бир сыр шеклинде сакълаябиледжек къуветте дегиль эди.

Онынъ хусусларыны дикъкъатнен ве дуйгунен къоруй, буларны ындытаджакъ арекетлерден къачына эдим. Буларнынъ тышында кендисине къаршы самимий ве там аркъадашча позициямны аньлай, коре ве мени шиддетле къыраджакъ арекет ве сёзлерден къачына эди.

Романиядаки гурджи ве украинлерле къонушмаларымыз

Бухарестте яшагъан гурджи ве украин къачакъ лидерлери иле къырымтатарлары адына къонушма этмеси ичюн, Бухарест укьукъ факультетинде талебе олгъан Фахреддин Умерге мектюп яздым. Берген джевабында буны япадагъыны ве нетиджесини бильди-реджегини язды. Бир муддет сонъра буларнен корюшкенини, кендилерине Добруджадаки къырымтатарларнынъ чалышмалары ве «Эмель» меджмуасы акъкъында малюмат бергенини

кендисининъ ёлбашчы олгъан Тюрко-татар талебе джемиетин-ден бахс эткенини, Къырым истикъляль давасына багълы олгъанла-рыны, лидер оларакъ Джафер Сейдамет бейни таныгъанларыны сёйлегенини язды. Фахреддин Умер укьукъ факультетини битир-ген сонъ Костенджеде адвокатлыкъ япкъан ве национал либерал партиясынынъ джедвелинден миллет векили сечильген ве узун

муддет Костендже валиси олган Раду Рошджулетс иле бирликте адвокатлык япмагъа башлады. Халкъымыз арасында танылды ве къолтутулды. Костендже ислам джемааты ишлерине ве идаресине къошулды. Селим Абдулхакимнинъ мухалифлери иле ишбирлиги япты. Бойледже эки мухалиф группасынынъ башына кечкен эки адвокат зытлашмагъа ве шиддетли полемик япмагъа башладылар. Фахреддин Умернинъ сайгысызджа арекетлери Селим Абдулхакимни чокъ къыра ве ынджыта эди. Бири-бирлерининъ бетлерине бакъамаяджакъ алына кельдилер. Экисининъ тарафлары да дигерине къаршы душман кесильдилер. Эки муневвернинъ анылашып ишбирлик япмалары ве халкъымызны парчаламамасы, бирлештирмеси керек экен, аксини япа эдилер.

Джафер бей Костенджеге кельгенлеринде экисинен айры-айры корюше ве араларыны барыштырмагъа чалыша эди. Факъат, экисининъ де инатлыгъы бунъа мания ола эди. Экиси де кёр ислернинъ оюнджагъы олды. Экиси де кендисини акълы косътермеге чалышты. Мен де бир-къач йыл араларыны барыштырып огъраштым, мувафакъ оламадым. Заманле вакъиалар Фахреддин Умернинъ исляхы кабул олмагъан, бир ачкъозъ ве мувазенесиз олгъаныны косътерди; Селим бейнинъ акълы олгъаныны исбат этти. Фахреддинни затен тешкилятымызгъа ве кадроумызгъа алгъанымыз ёкъ, ишанчлы бир киши деп саймай эдик. Нетиджеде онынънен бутюн алякъаларымызны ве корюшмелеримизни кестик. Селим бейни бу ондан темин эттик. Чокъ йыллар сонъра Истанбулда достлашкъанымыз Халит Араджик агъа Фахреддин Умернинъ, вазифеси заруриети, кендисине меним ве Джафер бейнинъ алейхинде ве чалышмаларымыз акъкында бир чокъ малюмат бергенини сёйлегени заман, Фахреддиннинъ не къадар алчакъ ве бозукъ олгъаныны даа яхшы анылагъан эдим. Миллий ишлерде чалышкъан ве месулиет ташыгъан кишилернинъ инсанларгъа къаршы не къадар мукъайтлы, агъыр-сабырлы ве уяныкъ давранмалары кереклигини бир кере даа огренген эдим. Генчлик чагъындаки ислерини аят шартларына коре денъиштирген кишилернинъ чокъ олгъаныны, генчлик заманында эйи ве файдалы корюнген бу кишилернинъ сонърадан зарарлы олабиледжеклерини унутмамакъ керектир. Акъылындан ве махкемесинден зияде ислери ве эеджанлары иле джошкъан, саман атешки киби гурълеген кишилерге ишанмамакъ, бойлелерни сыкъы теджрибелерден кечирмек лязимдир. Пара, шурет, къадын киби неснелерге авеслиги ве ачкъозлюги олган кишилернинъ де сагълам гъае саиби оламадыкълары анылашылгандыр. Характернинъ эйилиги, ираде къувети, азим ве себаты олмагъанларнынъ да идеалист корюнмелерине инанмамакъ керекмектедир. Буюк ве бутюн хаят боюнджа идеалист олабильмек ичюн пек чокъ чизгилерге малик олмакъ шарттыр. Бу юзьден бойле идеалистлер пек аздыр.

Тарихны якъанлар анджакъ бойле идеалистлердир. Бу саада идеалист етиштирген миллетлер ве топлумлар бу идеалистлернинъ дегерлерини такъдир этип, этрафларында топланыр, бирлешир ве арекет этерлер исе, идеаллерини керчеклештиребилирлер.

Профессор Зеки Валидининъ теклифи

Истанбул университетининъ профессорларындан Башкортостанлы Зеки Валиди бейден 1930 сенесининъ октябрь 26 куню бир мектюп алдым. Матбаамызда 200 саифелик бир китабыны бастырмакъ истегенини язды ве бунынъ фиятыны сорай эди. Кендисине тафсилятлы бир эсап бильдирдим. Джафер бей де бир китабыны бастырмакъ истегенини язган эди. Эм бу китапларны, эм «Эмель»

меджмуасыны басмакъ ичюн мевджут арап арифлеримиз етишмееджекти. Буны Джафер бейге бильдиререк, эсабымызга Истанбулдан 16 кегль 200 кг., 12 кегль 100 кг. арап ариффи ёллагасыны риджа эттим. Эки айдан сонъ, 29 декабрьде Джафер бейнинъ ёллаган арифлерини Костендже таможнясындан докьуз бинъ лей одеп чыкъардым ве Пазарчыкъкъа алып кеттим. Факъат, не Зеки Валиди, не де Джафер Сейдамет Къырымер китапларыны бизде бастырмадылар, янъы арифлернен Истанбулда чыкъартылар.

Рефат Риза аркъадашымыз

Пазарчыкълы шекерджи Риза эфендининъ огълу Рефат шу вакъытларда Бухарест юксек тиджарет академиясыны битирип кельген эди. Бухарест университетиндеки генчлеримизнинъ украиналы генчлерининъ тертип эткен бир конференсага топлу олып кеткенлерини, украин джемиети ёлбашчысы тарафындан украиналыларга «Къырымтатар талебелери» дие такъдим этилгенлерини, бизим де кендилери киби коммунистлерге ве коммунизмге къаршы курешкенимизни, бир кунъ Къырым да, Украина киби, мытлакъа урь ве мустакъиль оладжагыны сёйлегенини ве бу къонушмасынынъ шиддетле алгышланганыны, бу къаршылав ве такъдимнен чокъ мемнюн къалганларыны аньлатты.

Рефат чокъ тербиели, акъыллы, алчакъгонъюлли ве медениетли бир генч эди. Буюк идеалист оладжакъ характерде яратылган. Тюрклюк ве Къырым давасына джандан инанаракъ къошулган. Не языкъ ки, сагълыгы заиф эди. Аятнынъ агъырлыкъ ве месулиетлигини де устюне юклеген эди. Бу юкнинъ алдында даа да зайыфланды ве хасталыгы шиддетленди. Чокъ кечмеден бу дегерли джевхерни эбедиен гъайып эттик. Вакъытсыз олюми асыл аилеси къадар, биз, аркъадашларыны да, яныкъларга огъратты. Гъайыпнынъ бошлугыны толдурмакъ ич бир заман мумкюн олмады.

«Эмель» меджмуасынынъ сыкъынтысы

1930-1931 сенелери бутюн дюнъяда укум сюрген умумий инкыраз Романиядаки сааларда да кендисини косътерди.

«Эмель» меджмуасынынъ 1931 йылынынъ абунеджилернинъ буюк кыисмыны бу себептен топламакъ имкяны олмады. Тюрки-едеки абунеджилеримизден де ич бир пара кельмей эди. Аркъадашларымыз да артыкъ пара ярдымыны азлаткъан эдилер. Бу себептен не япаджагъымызны тюшюне эдик. Илык тедебир ве чаре оларакъ, абуне масрафларыны одемегенлерден бир кыисмыны чыкъармакъ ве бойледже масрафыны кыыскартмакъ олды. Бунынънен да «Эмель»ни юрютемедек къасевети ичинде эдик. Бир ара мерхаметли зенгинлерни, муневверлеримизни бир топлашувгъа чагъыртып, вазиятимизни анълатманы, халкъымызнынъ малы олгъан «Эмель»ни яшатманынъ бир миллий бордж меселеси олгъаныны сёйлемекни тюшюндик. Муневверлеримизнинъ ве зенгинлеримизнинъ бу ишни эльверишли ве зарур къаврамакътан узакъ булундугъуны тюшюнерек, бу топлашувны япмакътан вазгечтик. Бу къасеветли вазиятни 1931 йылынынъ июль ве октябрь айларында Истанбулдаки Джафер Кырымер бейге бильдирдим ве кендилерининъ ярдымымызгъа кельмелерини риджа эттим. Кырым давасынынъ ресмий органы дереджесине кельген илян эткенimiz «Эмель» меджмуасынынъ мытлакъа яшатылмасы кереклигини ве бунынъ бир миллий шерев меселеси олгъаныны яздым.

Джафер бей, алгъаным джевапта «Эмель»нинъ къапатылмаяджагъыны, эр бир чареге баш урулмакъ суретийле девам эттириледжегини бильдире эди.

Бир къач кунъ сонъра Истанбулдан Кырымлы Абдулла Зихни Сойсал кельди ве Азейрбайджанлы къардашларымыздан бизге 24 доллар кетирди. Биз бу парагъа «Эмель»нинъ уч санында 12-шер саифели Азербайджангъа аит, олар тарафындан ёлланджакъ язылара тесис этеджек, ве кендилерине эр сандан учер юз меджмуа ёллайджакъ эдик. Меджбуриетимизни тез ерине кетирдик ве Азербайджанлы къардашларымызнынъ ве къардашча ярдымлары ичюн кендилерине тешеккур эттик.

«Эмель»нинъ шекли ве сюреси денъишти

1931 сенеси ноябрь 3 куню «Эмель» тэсисчилери оларакъ япкъанымыз топлашувда шу къарарны алдыкъ: 1. «Эмель» 1932-нинъ башындан итибарен айда бир, факъат 40 саифе ве китап колеминде чыкъаджакътыр. 2. Базы макъалелернинъ башы янъы арифлернен тизиледжектир. 3. Йыллыкъ абуне фияты 250, алты айлыкъ 130 лей оладжакътыр. Эджнебий мемлекетлер ичюн йыллыкъ абуне 400, алты айлыкъ 200 лей оладжакътыр.

«Эмель» 1930 ве 1931 йылларында 15 кунде бир, 16 саифе

оларакъ ве буюк колемде чыкъкъандыр.

Джафер Сейдамет Къырымер эсабына «Теварих Татар Хан ве Дагъыстан ве Москва ве Дешт-и-Къыпчакъ Улькелерининьдир» адындаки китапны бастыкъ. Бундан алгъанымыз пара чокъ ишлеримизге ярады ве «Эмель»нинь эки санынынь масрафына етти. Бундан сонъра Лехистандаки Карай тюрклерининь баш хаканы ве лидери олгъан Суреия Шапшалдан 30 Исвечре франклыкъ бир чек кельди.

Керекли олгъан бу ярдымлар ве керек абунеджилерининь сыкъ ве девамлы суретте топланмасы саесинде инкыразны кечирмеге ве вазиетимизни тюзетмеге муваффакъ олдыкъ. Бу арада базы кучюк рисалелер басып келир алмагъа чалыштыкъ.

Тешкиятланмагъа тешеббюс

Учь йылдан берли мунтазам сурете чыкъкъан «Эмель», чешит макъалелер, шиирлер ве уярылары иле халкъымыз ве, бильхас-са, генчлигимиз арасында файдалы ишлерни косътерген ве нетиджелерни корьмеге башлагъан эди. Университет талелеримизнинь, Меджидие семинариянынь мезуны олгъан ве шимди бу ерде окъугъан генчлеримизнинь ве койлердеки уяныкъ ве зеки деликъанлыларымызнынь «Эмель»нинь ве къураджагъы тешкиятнынь этрафында топланаджагъы анълашыла эди.

Шеэрлердеки, къасаба ве койлердеки топлашувлар, тедбирлер, улу олюлеримизге япылгъан дуа ве мевлют мерасимлери ве анъмалары буны косътере эди. Бу чалышмаларны бирлешкен бир программа ичинде тизменинь ве юрютменинь даа файдалы, аэнкли ве гъаеги уйгун оладжагъыны тюшюнмек керек эди.

Бу макъсаднен «Добруджа Тюрк Харс Культур бирлиги» ады алтында бутюн шеэр, къасаба ве койлерде яшагъан къырымтатарларнынь къошуладжакъ бир тешкият къурмагъа къарар бердик. Бунынь 45 мадделик бир низамнамесини азырладым ве 500 нусха «Эмель» матбаасында бастырдым. Буларны шеэр, къасаба ве койлерде «Эмель»ни окъугъанлардан бу ишке энъ къабилиетли ве истекли оладжакъларыны сангъаным кишилерге ёлладым ве булунгъан ерлеринде бу исим алтында бир тешкият къурмаларыны риджа эттим. Къыскъа бир муддет сонъра, низамнамеге коре, тешкият къургъанлардан мектюплер кельмеге башлады. Бойледже, ниет эткенимиз ёлда къуветли ве амелий бир адым аткъан эдик. Къурулгъан тешкиятлар иле «Эмель» арасында кендилигинден багъланты япылды. 1932-1933-нинь къышыны, бу тешкиятларны къургъанларнен мектюплешмек, багъ къурмакъ, етиштирмек хусусында чалышмакънен кечирдик.

«Эмель»де «Тешкият»нынь кереклиги ве файдалары акъкъында макъалелер де язаракъ, халкъымызны ве генчлигимизни бу исе

эйидже исиндирмеге ве ёнетмеге гъайрет эттик. 1933 йылынынъ август айында бу тешкиятларнен эм къонушмакъ, кендилерине керекли директивлерни бермек, эм де «Эмель»нинъ абунеджилерни топламакъ макъсадынен, учь аркъадаш, къырымтатарлары яшагъан бутюн шеэр, къасаба ве койлерни долаштыкъ. Маддий ве маневий тарафлардан севиндириджи нетиджелер алдыкъ. Халкъымыз ве, бильхасса, генчлигимизни «Эмель»имизге ве идеалымызгъа умют эткенимизден зияде, сарылгъанларны корьдик, мемнюн олдыкъ, умют ве азмымыз артаракъ, дёндик.

«Терджиман»нынъ 50 йыллыгъы

Добруджа къырымтатарлары Джафер Сейдамет Кырымернинъ ким олгъаныны «Эмель»деки дегерли язгъанларындан огренген ве такъдирлеген эдилер. Оны шахсен танымалары ичюн де бир себеп яратмакъ керек эди. Бунынъчюн Джафер бейнинъ Костенджеде бир конференс бермек суретийле ерине кетирильмеси узеринде анылаштыкъ. Бойле бир конференсле миллий фаалиет ве арекетимизнинъ буюк къувет ве сурьат къазанаджагъына эмин эдик. «Эмель»нинъ 1933 апрельнинъ санына къойгъан илянымызда Гаспралы Исмаил бей тарафындан 1883 сенесининъ апрель айында Багъчасарайда чыкъмагъа башлагъан «Терджиман» газетасынынъ 50 йыллыгъы олгъаныны, бу мунасебетнен къырымтатарларнынъ урьметли лидери Джафер Сейдамет Кырымер тарафындан 23 апрель куню саат 10-да Костенджеде «Регал» кинотеатринде эмиетли ве файдалы бир лекция бериледжегини бильдирдик ве халкъымызнынъ кельмесини тиледик. Айрыджа мувафакъиетли олмасы ичюн хусусий мектюплернен де бу гъайрет косътермелерини дост ве аркъадашларымыздан риджа эттик.

1933 йылынынъ 23 апрель куню кинотеатр салоны толды, киремегенлер сокъакъта къалгъан эди. Саат 10-да санагъа чыкъаракъ, топлашувымызгъа ёлбашчылыкъ этмек узере Костендже ислям джемиети ёлбашчысы адвокат Селим Абдулхаким бейнинъ сечильмесини теклиф эттим. Теклифим алгъышларнен къабул этильди. Селим бей акъкъында косътерильген тешеккур ве Джафер бейни такъдим эткенден сонъ, сёзни конференсьеге берди. Сагълам, нуфузлы ве симпатик корюниши иле ве динълейиджилерини гуръ ве къуветли сеси иле деръал эткиси ве джазибеси алтына алгъан сайгъылы Джафер бей, там эки саат девам эткен лекциясы иле 2500 кишини айретте къалдырды. Козьяшларыны туталмагъанлар чокъ олды. Добруджа татарлары арасында бойле бир топлашув ве чыкъыш корюнмеген эди. О йылларда Добруджа къырымтатарлары фес кийгенлери ичюн Костендже сокъакълары къырмызы феслилернен толгъан эди. Буны корьген ве топлашув ве

конференстан хаберлери олмагъан роменлер, шакъа оларакъ:
– Татарларнынъ баскъысына оърадыкъмы? – дей эдилер.

Джафер бей чыкышыны, Добруджа кырымтатарларыны шереплеп, шу сёзлернен битирди:

«Бахтияр Исмаил Бейнинъ 50 йыл тарихий ишлерине башлагъаны бу буюк кунни кутъмек шереп ве бахтиярлыгъы сизлерге насип олды. Онынъ да топракларында яткъан мубарек журтумызда не бу буюк кунъ, не де миллетимизнинъ бу бахтияр эвляды бугунъ аныламай. Буюк бабамыз акъкъындаки бу чокъ нукъсан чыкышымны сабыр ве алякъа иле динълегенинъизден долайи тешеккур этер, бугунни азырлаяракъ буюк Исмаил бейге олгъан борджумызны бир небзе олсун одемеге чалышмамызгъа имкъан бергенлерни урьметле селямлайым», – деген ве «Терджиман»нынъ кырулмасына буюк ярдымы токъунгъан, Исмаил бейнинъ эши Зоре ханумнынъ да рухларына бир фатиха окъулмасыны теклиф эткен эди. О заман Костендже муфтиси олгъан Нури Ресуль эфенди бир дуа окъуды ве халкъ бунъа козьяшлары иле къошулгъан эди.

Бу топлашувда Истанбул, Варшава, Анкара, Берлин, Эскишехир киби чешит шеэрлерде яшагъан, Кырымлы, Туркестанлы, Азербайджанлы, Идиль-Ураллы, Кавказлы къардашларымыздан, Гурджистанлы ве Украиналы дост джефедешлеримизден кельген телеграммалар окъулгъан эди.

Топлашувгъа ёлбашчылыкъ эткен Селим бейнинъ имзасы иле Романия Кыралына ве Башвекилине, Тюркие джумхурбашкъаны Гази Мустафа Кемаль Ататюркке ве башвекиль Исмет Пашагъа сайгъы ве багълылыкъ телеграммалары ёлланылгъан эди.

Бундан сонъра программанынъ экинджи кысымына кечильди: Костенджели Нуредин Садыкъ, шеит Амди Герайбайнынъ «Ант эткенмен айтаман», Эмин Зекерья (Бекторе), «Туран кызы», Исмаил Осман, шаир Мехмет Эмин Юрдакулнынъ «Исмаил Гаспринский», Мехмет Вани, Одабашнынъ «Улу бабай» шиирлерини окъудылар. Санагъа кетирильген, эки козю корьмеген Юсуфогълу Юнус, кенди эсерлери олгъан «Джурт асретлиги» ве «Миллет ашкъы» манзумелерини окъуды ве эркесни агълатты. Топлашув Костендже генчлерининъ яйлы саз ве мандолина такъымынынъ чалгъан «Къарангъы гедже» ве «Ай, анайлар» тюркюлери ве миллий зейбек костюми иле ойналгъан оюннен саат 13.30-да сонъуна етти.

Костендженинъ буюк ве люкс ресторанлары «Капато»да Джафер бейнинъ шерепине юз кишилик бир уйле зияфети берильди. Бу ерде де эеджанлы къонушмалар олды. Саат 16-да семинария мезунлары джемиетининъ конгрессине кетильди; бу ерде де файдалы ве эеджанлы къонушмалар япылды. Бутюн бу вакъиалар акъкъында «Эмель»нинъ 1933 сенеси июнь санында тафсилатлы

макъале берильди. Костенджеде «Преса», Бухарестте «Диминеат-са», «Джурентул» газеталарда буюк шекильде маъгалелер чыккыты.

Добруджанын эр кошесинде кельгенлернин теэссуратлары кельмегенлерге тарифленди. «Эмель» бу саеде къуветли бир адым даа атты ве миллий гъаесине сильтем берди. Джафер бейнин намы ве шурети бутюн Добруджада дуолды. О, бир лидер оларак танылды. Джафер бей 1940 йылына къадар, эр йыл Добруджага келе эди, бир къач лекция берди, гъаемизнин къуветленмесине буюк ярдымда булунды.

Добруджада Къырым афтасы

Миллий чалышмаларымызга даа да сильтем бермек, аркетимизни даа да къуветлендирмек ичюн чарелер ве ярдымлар арай эдик. Истанбулда, Русиенин тюрк иллеринден кельген къардашларымызнын «Туран» ады иле къургъанлары джемиет ичинде чалышкъанларыны, булар арасында къырымтатарларнын эмиетли бир ер туткъанларыны газетлерден, мектюплерден ве кельгенлерден дуя эдик. Къырымлы къардашларымызны Добруджага чагъырмакъ, миллий оюнларыны, тюркюлерини ве урбаларыны Добруджадаки къырымлыларга косътермек ве бойледже Къырым севгисини ве къуртулыш давасыны бираз даа ашламакъ истей эдик. Бу хусуста Джафер бей ве дигер ильгили аркъадашларле языштыкъ ве разылаштыкъ.

1933 йылнын 30 август куню Романия вапуры иле Истанбулдан кельген дёрт ханум ве беш эркектен мутешеккиль группасы Костендже искелесинде къаршыладыкъ. 9 июль геджеси, саат 12-е къадар айны ёлдан Истанбулга дёнгедже Пазарчыкъ, Азаплар ве Костенджеде япылган топлашувлар акъкъында «Эмель»нин октябрь санында «Добруджада Къырым афтасы» серлева алтында мен язган маъгаледе там тафсилят бар эди. Бу зиярет ве сеятнын Добруджада япылмасы чокъ терен олган эди. Къырым тюркюгини ве фаалиетини чокъ къуветлендиргендир. Къырым тарихы янъыдан джанланмага башлаган эди.

Муэллифнин язы услубинде нешир этиле.

Девамы бар

Хаджы Къадыр агъа

Бундан там отуз сене эвель бир кузь куню, кунеш уфукъны кызартаракъ ве орталыкъкъа татлы бир сыджакълыкъ джаяракъ догъаркен, севгили анам:

– Къалила, Къалила, тур балам, уян, бабанъман ёлгъа кетеджексинъ... – дие, мени уянтмагъа тырышты.

Акъшам акърандашларымнен ай ярыгында кеч вакъыткъа къадар «темди кылыч» ойнап ёрулгъаным ичюн, уяналмай, юкьюгъа далып кетем.

Анам шефкъатлы элинен мени охшаяракъ:

– Къалила, тур, джийрен тайларны джекип ёлгъа кетеджексинъиз...

Пек севгеним джийрен тайларны екип айдайджагъымны эшиткенимнен, севинчимден аман уяндым. Шу анъ аякъ устюнде ве анамнынъ къоллары арасында эдим.

Анам сандыкътан чыкъарып, тёшегимнинъ янына къойгъан йыл-тыравукъ къара штанымны ве мавы, атлас кольмегимни кийдирди; белиме сырлы къушагъымны сарды, башыма мавы пускюлли къырмызы фесимни кийдирди; аягъыма да, эрте къалкъып «джилик майыман» йымшаткъан, аякъкъапларымны сокъты. Элимни ве юзюмни ювгъандан сонъ акъшамдан къалгъан «базламаш»ны атеште кыздырып бир фильджан къаймакълы сютнен шапыршыпыр ашадым. Мен азыр эдим. Бесленген джийрен тайлар да янъы «католайгъа» екильген эди.

Ыргъатымыз Насиб акъай, алты огюзлю демир сабаннынъ къулагъына отъмек торбасынен сув ясманыны асаракъ, узун, алты орьме къамчысыны патлатаракъ, тарлагъа ёнеркен, докъуз яшында Кокий бала сыгъыр ве таналарны, кысракъ ве тайларны «туваргъа» къошаркен, мен ве бабам, анамнынъ ве бир къач къадын акърабамызнынъ арабанынъ чанъчыкъларнынъ янъгыравукъ давушларына къарышкъан озгъарыджы сёзлери арасында ёлгъа чыкътыкъ.

Джийрен тайларнынъ къурулып юрюшине ве арабанынъ татлы отюшюне къабаргъан коксюмден чыкъкъан нешэли бир давуш иле:

– Огъур ола, бабай, – дедим.

Ильк огренгеним сёзлерден бири олгъан бу эски миллий тилекни бабам йымшакъ сеси иле джеваплады:

– Огъур олсун, балам.

Бир вакъыттан берли атларнынъ бир-бирлерини къувалагъан туякъларына, чыкъаргъан тозларгъа ве буларнынъ алтында, кайяр киби кечкен ерге тикильген козьлеримни котеререк:

– Бабай, къайда, кимге кетемиз?

Бабам меним суалимни аңламагъан киби корюнди. Бельки, догърусы, аңламагъандыр. Чюнки о терен бир тюшюнджеге, бир дертке далгъан эди. Мен суалиме мытлакъ джевап алмакъ истей эдим, тельбевни йиберген элини тутаракъ, бираз юксек бир сеснен:

– Бабай, бабай, биз къайсы койге, кимге кетемиз?

Бабам сызлагъан бир ярасына токъунылгъан киби, уфакъ бир титреме кечирди, ичини чекти ве:

– Манъкъашкъа, Хаджы Къадыр акъайгъа кетемиз, – деди.

Мен бу адамны таный эдим. Зенгин, ихтияр бир хаджи. Бизге бир кере кельген эди. Чокъ адам топлап оны мусафир эттик. Оны эркес сайып-севе эди. Коюнде онынъ буюк бир тюкяны да бар. О ерге баргъандже тюрюл емишлер ашайджагъымны тюшюнерек, севине эдим. Бу къуванчлы умютнен еримде секириклеп:

– Не арув, бабай, Хаджы Къадыр агъанынъ тюкяны да бар. Огъа да барармыз, я?

Бабам:

– Онынъ шимди тюкяны ёкъ. О бутюн мал-мулькюни сатты, кочъ-меге азырлана... Тюркиеге, Хакъ Топракъкъа кетмеге ниетленди. Биз оны озгъармагъа кетемиз...

Бу сёзлер меним алты яшлыкъ бейнимде къарышыкълыкъ догъурды.

«Тюркие, Хакъ Топракъ...» – мен бу лакъырдыларны бир къач кере эшиткен эдим. Лякин бу сеферки къадар оларнынъ маналарыны аңламагъа тырышкъаным ёкъ. Кичкене къальбимде янган меракъ ве эеджаннен:

– Тюркиеге не ичюн коче? О недай мемлекет? – деп, сорадым

– Хаджы Къадыр агъанынъ кою Манкъашкъа къазакълар кельдилер. Олардан къоркъып къача, «Девлет бабайнынъ» мемлекетине, мусульман журтуна коче... Бугунъ огъа коп кишилер келеджеклер, оны озгъараджакълар.

Хаджы Къадыр агъа... Къазакълар... Девлет бабай... Бу учъ сёз меним башымда ерлешти ве тилимде долашып турды:

«Хаджы Къадыр акъай... зенгин, урьметли акъай... Къазакълардан къоркъып къача...»

Буюк бир байны къоркъуткъан бу къазакълар насыл кишилер? Къайдан кельгенлер?... Девлет бабай! Бу къайдай киши? Бу пек къуветли ве мерхаметли бир киши олмалы ки, Хаджы Къадыр агъа биле онъа сыгына.

Кучюклигим ве бильгисизлигим себебинден, къуветлери ольченильмеген ве маналары аңлашылмагъан бу бир сюрю бир-бирине зыт тюшюнджелерден ве кунешнинъ якъыджы сыджагъындан эзийдим. Сары экин саплары ве ешилъ мысыр ве бостан иле толу бир чокъ тарлаларны кечтик.

Артыкъ эйидже корюнеяткъан Манкъашнынъ кунъдогъуш байырындан энмеге башладыкъ.

Къаршы байырда келиши гузель, сепильген топракънен орьтюлю эвлер арасында, юксек диварлы буюк азбары иле, кираметли, корюмли эвни аман таныдым. Хаджы Къадыр агъанынъ эви... Баджаларындан бурум-бурум тютюн котериле. Ёлгъа чыкъкъан къарчыгъасында джемаат топлангъан эди.

Бабам джийренлерге бирер къамчы урып, тезлештирди ветьбевни чекерек къулакъ ве башларыны бичимлештирди. Атларымыз койнинъ ябанджылыгъыны ве къамчынынъ тесирини дуяракъ, къулакъларыны тикип ве елькелерини тогъайландырып ойле кете эдилер ки, ташларгъа чарпынгъан налларындан санки къыгъылчымлар сычрай эди. Мен де санки Москваны запт эткен «Тахт Алгъан» Девлет Герай. Ичимде о къадар къуванч ве гъурур дуя эдим.

Хаджы Къадыр агъанынъ кичкене бир къалени анъдыргъан буюк къаралтысына, къарчыгъада топлангъан халкънынъ шашкъын ве алгъышлы бакъышлары арасындан кечерек кирдик. Бир-къач генч къонакъбай чегертки киби зыпкъынлыкънен атларгъа япыштылар ве бир дакъкъада арабадан бошандырдылар. Азбаргъа бир козь аттым: бир-къач арабанынъ янында учъ баланынъ, эллеринде пускюллю къамчы иле ойнагъанларыны коръдим. Буларнынъ устьбашларындан, меним киби мусафир олгъанлары белли эди.

Орта яшлы бир къонакъбай бизни къапысы ачыкъ тургъан мусафир эвине озгъарды. Эки одалы ичерде сигара думаны арасындан бир такъым башлар корюне. Аятта бир чокъ аякъкъаплар бар эди. Буюк бир диван устюне чыкъкъанымдан, юрегим чапаланмагъа, башым айланмагъа башлады. О къадар сыкъылдым ки, устюм-башым терге батты. Къызара-бозара бабамнынъ аркъасындан ичерге кирдим. О, багъдаш къурып отургъанларнен селямлашты, мен де эпсининъ эллерини опытим. Бабама тёрден бир ер бердилер. Мен де миндер устюне тиз чёктим. Бабам отургъанларнен эсен-аманлыкъ сораштыргъанда, мен де озюме кельген киби олдым. Отургъанларны бирер-бирер козюмден кечирдим: бир-къач оджа иле йигирми къадар сарыкълы ве фесли адам бар эди. Булардан, къапыгъа догъру отургъан, башындаки йипекли хаджы сарыгъы ве сийрек узун къумрал сакъалынен, ялынъыз Хаджы Къадыр агъаны таныдым. Тюшюндже ве кедер ичинде олгъаны бунарлы козьлерини ерге тикмесинден анълашылгъан, зенгин ве месут Хаджы Къадыр агъа ичюн о анъде юрегимде аджайип бир мерхамет дуйгъусы уянды.

Онынъ аджынмагъа ляйыкъ бир бала алы киби къырыкъ турушы чокъ вакъыт акъылымдан силинмеди.

Эркес сускъун, санки ортада яткъан бир олюни беклейлер. Бу сукюнеттен энъ зияде тесирленген Хаджы Къадыр агъа тюшюнджелеринден арынмакъ ве лафны ачмакъ ичюн бабама:

– Бекмамбет, хайыр олсун, бизге де джол корюнип тура матам, – деди.

Бабам сызлагъан бир яраны къанатмамакъ итина ве незакет иле:

– Танъры тилегинъни берсин, огъурынъны ачыкъ этсин, Хаджы Къадыр агъам. Сен де кеткен сонъра, мында къайсымыз къаладжакъмыз?

Бу сёзлерге сонърадан, Байрамдеде шейхи олгъаныны бильгеним, буюк ихтияр оджа къарышты:

– Къырым къазакъкъа къалгъан сонъ, буюк алимлер: «бу ери дар ул харб болды, мусульманларгъа кочъмек тюшти», – дегенлер. Шундай биз де: Добруджа Молдувангъа къалды, Хакъ топракъкъа кочъмек ваджип болды, – деп, фетва беремиз. Хаджы Къадыр динини намусыны къутараятыр. Пек арув япа о. Не заман болса, мусульманларнынъ эвели де, ахыры да – Шамдыр. Бир кунъ эвель кетип, Халифенинъ къолтугъына сыгъынмалы, анда еди эвлиянынъ азизлери бар...

Эркес башыны ашагъы алып тюшюнджеге далгъан эди. Ялынъыз Хаджы Къадыр агъа мутеселли ве мемнюн корюне.

Орта яшлы, фесли бир акъай шейхнинъ сёзюни кесерек:

– Афу этерсинъ, шейх бабай, пек бильмесем де, мен де бир-эки сёз айтайым. Бабаларымызнынъ Къырымдан «Хакъ топракъ» деп, келип ерлешкен Добруджанынъ Молдуванларгъа къалгъаны йигирми бир йыл къадар бола. О вакъыттан берли бу дини башкъаларнынъ не динимизге, не де намусымызгъа бир зарарлары тиймеди. Шимдиден сонъ тиймейджегине де акъылым кести...

Фесли адам сёзюни даа битирмеген эди. Шейх ойле бир чыккышты ки, заваллы койлю сусмагъа ве шейхнынъ юксек пердеден окъугъаны ает ве хадислерни анъламаса да, динълемеге меджбур олды.

Шейх узун ве къарышыкъ бир вааз окъуды. Мен де эркес киби, анъламадан динъледим. Оджа эр алда кочъмекнинъ ваджиплигини, бу ерде дин ве намуснынъ битеджегини бахс этти.

Кимсе итираз этмеге джесаретленмеди. Шейх де диний вазифесини япкъанындан ве халкъ узеринде акимиятинден мемнюн эди. Одагъа терен сукюнет чёкти. Сигара биле ичильмей эди. Къаршы одада отургъанларнынъ да лафлары кесильген эди.

Хаджы Къадыр агъа узун, кумюш зынджырлы саатине бакъаракъ, сесленди:

– Балалар топланъыз орталыкъны, кетиринъиз софраны!

Одадакилер башларыны котерип, терен нефес алдылар. Тю-тюн ве люлелерини топлап, джеблерине къойдылар ве емекке азырландылар. Эллер ювулгъандан сонъра, софрагъа отурдылар.

Он учъ тюрлю нефис емеклер берильди. Емек устуне де оджалар шенъ ве шакъалы хош лятифелер айттылар ве деминки

басыкъ, сыкъынтылы аваны дагъыттылар. Емекнинъ аркъасындан сигара иле къаве кейфлерини тамамладылар.

Шейх бабай «Мевлюд шериф»нинъ окъулмасыны ишарет этти. Къонакъбайлардан бири эки дакъкъа сонъра йипек кенар токъумагъа сарылы мевлюд китабыны курсю устюне кетирип къойды ве шейх бабайнынъ огюне ерлештирди.

Ильк къысымыны шейх бабай ве дигерлерини къалгъан оджалар иле кой деликъанлылары топлу оларакъ, аэнксиз бир сеснен окъудылар.

Тышарыда, пенджере тюблеринде ве къапы кенарларында марамаларгъа бурюнген генч ве ихтияр къадынлар, козьашлары иле «Мевлюд»ны динълей эдилер. Арада, там диндаране бир муитте, салават кетирильди, аетлер окъулды. Иштиа иле шербетлер ичильди. «Мевлюд» битти, хатим дуасы япылды. Оджаларнынъ ве мевлюд окъугъанларнынъ авучларына къагъытларгъа сарылы паралар сыкъыштырылды.

Хаджы Къадыр агъа джемааткъа сонъки борджуны да одегени ичюн мемнюн эди. О артыкъ «эяллыкъ» истее биле эди. Ойле я, о узун ве сонъу бельгисиз бир ёлджулыккъа чыкъаджакъ эди. Не олса да, «эяллашмакъ» лязим эди. О буны биле, лякин бир тюрлю сёйлемей.... Буны сезген шейх бабай, йымшакъ сеснен:

– Танърынынъ онъгъан къулы сендай олсун. Бу куффар диярындан къуртулаятыр, селяметке кетейтасынъ, бизге акъкъынъны эял эт, Хаджы Къадыр!..

Халкънынъ эписи бирден:

– Эял эт, эял эт, Хаджы Къадыр акъай!

Эркеснинъ козю Хаджы Къадыр акъайгъа тикильген, онынъ яшлы козьлери исе ерге саплангъан.

Хаджы Къадыр акъай эеджандан титреген сеснен:

– Джемаатым афу эйле. Мен мындан бир яманлыкъ корьмедим. Акъкъым эял болсун. Сиз де эял этинъиз!

Джемаат эп бирден:

– Эял болсун!..

Бу ведалашма мусалла ташында дженазе ичюн япылгъан эяллашма къадар яныкълы олды. Хаджы Къадыр акъай санки яшаркен ольмюшти, бар экен ёкъ олмуш киби.

Мусафирлер ве койлюернен берабер биз де, козьашлары ичинде, Добруджанынъ бу айтувлы зенгини ве урьметли инсаны иле сагълыкълашаракъ айрылдыкъ.

Джийрен тайларны каталайгъа екип, Манкъаштан чыкъаркен, бабамнен бир сёз къонушмай, артыма айланып бакъмай эдим. Юрегиме, сабасы олгъан гъурур ве севинч ерине, адджы бир атеш ве кедер толгъан эди.

«Emel» меджмуасы № 9 – 1935 с.

Муэллифнинъ язы услуби ве Добруджада къулангъан шиве сёзлери къалдырылды.

*Тилимиз –
хазинемиз!*

Сейран СУЛЕЙМАНОВ

seyran_suleyman@mail.ru

Сёз инджилери

Сайгылы окъуйджылар! Аталарымыз: «Окъувсыз бильги ёкъ, бильгисиз кунюнь ёкъ» дегенлер. Эпимиз омюр бою огренемиз. Хусусан тиллерни огренюв меселесине кельгенде, онынъ сонъу ёктыр. Чюнки эр анги тиль – битмез-тюкенмез хазинедир. Амма инсан башта бир озь тилини бильмек, ондан догъру файдаланмагъа огренмек керек. Бугунь «Тилимиз – хазинемиз!» рубрикасыны дикъкъатынъызгъа теклиф этемиз. Бу, языларымнынъ биринджи парчасыдыр. Эбет, якъан къайдларым, фикирлерим, язгъан шейлеримнен бириси разы олур, бириси разы олмай биле. Шунунъ ичюн фикир-мулязаларынъызны бильдиринынъиз, тувгъан тилимизни эп берабер теренден огренип, оны яшатайыкъ, инкишаф эттирейик.

КЪАПЫ Я ДА КЪАПУ?

Миллий матубатымызда, китап ве дерсликлерде «дверь» сёзю де **къапы**, де **къапу** оларакъ языла. Бизде язылышта ёлуна къоюлмагъан бойле сёзлер пек чокъ. Ич олмагъанда шу сёзни бир шекильде язсакъ, яхшы олур. Окъуйджылар да, оджаларнен талелелер де сагъ олунъыз дерлер.

Иште, **къапы** – асыл тюркий бир сёздир. Эски заманларда о **къапыг**, **къапыв**, **къапагъ** киби шекиллерде къулланыла эди. Бу сёз бир асыр эвельси бизде базы неширлерде ве базы шивелерде **къапу** я да **хапу** оларакъ къулланылса да, эдебий тилимизде эса-сен **къапы** шеклинде пекинди ве бу язылышы догърудыр. Айны

къапы шеклинде о бир чокъ башкъа тюркий халкъларда да къулланыла. Сёз келими, белли тильшынас Усеин Куркчи озюнинъ «Фикир инджилери» китапчыгында да эдебий тильде **къапы** олмакъ керек, деп ургъулай.

ШЕФАКЪ ВЕ ЧАБАКЪ

Арада бир лугъатларны къарыштырмакъ, саифелемек адетим бар. Кеченлерде «Къырымтатарджа-русча-украиндже лугъат»ны (тертип этиджи С. Усеинов. «Оджакъ», 2006) козьден кечирдим. Тесадюфен **шефакъ** сёзюне козюм тюшти. Бу сёз «заря» деп анылатыла ве янында ср. **чабакъ** язылган. **Чабакъ** сёзю исе «заря вечерняя (ср. **шефакъ**)» деп берильген (ср. – сравните).

Иште, шефакънынъ манадашы чабакъ, чабакънынъ манадашы шефакъ сёзю берилир экен, я «утренняя звезда» къайда джоюлды, деген суаль ортагъа чыкъа. 2009 сенеси чыкъкъан «Русча-къырымтатарджа лугъат»та (тертип этиджи С. Усеинов) «вечерняя заря» – **чабакъ**, «утренняя заря» – **танъ шефагъы** оларакъ терджиме этиле. Албу ки, **шефакъ/шафакъ** – **танъ, танъ ярыгъы** демектир. Яни танъ шефагъы дегенде билир-бильмез къалпакъ устюне къалпакъ кийсетемиз.

ЧЕНГЕ, ЭНЕК, ИЕК

2009 сенеси чыкъкъан «Русча-къырымтатарджа лугъат»та (тертип этиджи С. Усеинов) «челюсть» сёзю **ченге**, «подбородок» сёзю исе **сакъал тюбю** деп берильген. Амма, дейик, «женский подбородок» айтаджакъ олсакъ, «къадын сакъалынынъ тюбю» дейджекмизми, аджеба? Худжур ве кулюнчли бир шей! Эскиден, башкъа тюркий тиллерде олгъаны киби, «подбородок» – **ченге, ченге алты** деп къулланылган. Бу келиме фарслардан алынмадыр. Инглизлер биле «подбородок» сёзюне **chin** дерлер.

Бундан гъайры, 1850 сенеси Абдэль-Рахман Челеби Къырым-Хаваджанынъ татарджа-русча сёйлешюв китабында «подбородок» **энек** ве **иек** шеклинде берильген. Бу сёз башкъыртларда, татарларда, озбеклерде, туркменлерде, къазахларда да айны манада къулланыла. Тюркиеде де базы шивелерде ченге алтына яхут да янакънынъ алт къысмына **енек** дерлер.

Бизим тилимизде даа **гердан** сёзю бар. Онынъ манасы – «двойной подбородок». Онъа даа **къатмерли гердан** дегенлер. Айны вакъытта, герданнынъ даа бир манасы бар – «передняя часть шеи». Бу манада шу сёз «Зейнебим» халкъ йырында да расткеле («Тара зилифлерини, гердана быракъ»).

РАКЪАМЛАР

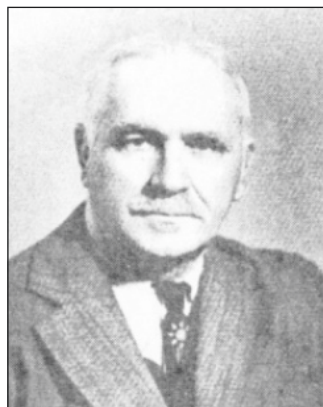
Йыл ве айлар язылганда, ракъамларны де огде, де артта къоялар. Месея: 1 январьде, январь 1-де ве иляхре. Къырымтатар тилинде йылны косътерген ракъам огде, айнынь кунюни косътерген ракъам исе айдан сонъ язылыр. Йыл да айдан эвель келир. Яни, русчада **8 апреля 2022 года**, деп язылса, бизде **2022 сенеси апрель 7-де** (я да **апрель 7 куню**) язылыр. Саатлерде де ойле. Яни айларда киби, ракъам саат сёзюнден сонъ келир. Дейик, русча **в 6 часов вечера** олса, къырымтатарджа: **акъшам саат 6-да олур**.

МАСРАФ ВЕ САРФ

Джумлелерде **масраф** ве **сарф** сёзлери базан яньлыш къулланыла. Месея, пара акъкъында лаф ачкъанда, эм масраф, эм сарф сёзлерини къуланмакъ мумкюн. Мисаль ичюн: **Экрем элиндеки параларны масраф этти/сарф этти**. Амма кучь-къувет акъкъында айткъанда, масраф дегиль де, **сарф** сёзю къулланылмалы. Мисаль: **бутюн къуветимизни Къырымнынъ чечекленмеси ичюн сарф этеджекмиз**.

Назм

Юнус ТЕМИРКЪАЯ
(1915-2004)

Къуртий баба*

Ширий романдан парча

Къудалыкъ

Бу эшьялар толдурды
Эки буюк богъчаны.
Эки къартчыкъ болдурды,
Кечип дутлыкъ багъчаны.

Къадынлар да адымлап,
Къалмадылар артында.
Таныш уйге якъынлап,
Токътадылар къатында.

Къудаларны къонакъбай
Алды сыджакъ къаршылап,
Чыкъты чёкюч, оракъдай,
Алдарына къол хачлап.

*Девамы. Башы «Йылдыз»нынъ 2021 с. 4-нджи санында

О мутебер къартларны
Алып кирди эвине.
Буюр этти затларны
Та эвининъ төрюне.

Эв ичине кирген сонъ
Корюштилер тувъандай.
Пальтоларны ильген сонъ
Эв олды нур толъандай.

Къудаларгъа къоюлды
Хош кельдилик къавеси.
Семиз къозу союлды
Келеджекдай авесинъ.

Ютум, ютум ютулды
Къаве сыджакъ экенде.
Яваш бир ёл тутулды
Ишке невбет кельгенде.

Нишан алып кельгенлер
Ачтылар эр тююмни.
Фатианы бергенлер
Къутладылар шу кунни!

Бир богъчаны толдургъан
Келин ичюн кереклер.
Джиезлернен бир тургъан
Антер, фыстан, елеклер.

Эр эшьянынъ бирерлеп,
Косьтерильди саиби.
Ким де коръсе бир эллеп,
Ёкътыр онынъ айыбы.

Кельген шейнинъ нишангъа
Эксиклиги ич ёкътыр.
Бу ортагъа ташлангъан
Бахшышларда сыр чокътыр.

Костюм, туфли ве джуббе
Эшьяларнынъ яхшысы.
Ялан айтсам, бинъ төвбе,
Булар генчинъ бахшышы.

Пармагына бир юзюк
Нишанында бу кызынынъ.
Билегине билезлик
Бу екяне йылдызынынъ!

Шу салмакълы богъчада
Бар йипишли бир къушакъ.
Онъа кеткен акъчада,
Нидже отъмек бар йымшакъ!

Бу къушакъ саф кумюштен,
Усталыкънен тѣкюльген.
Къуюмджынынъ бу иштен
Тырнакълары сѣкюльген!

Бирер бахшыш къоюлган
Сой-соп ичюн кене шай.
Тамгъа киби оюлган
Адетимиз шай яшай!

Къыз якъы да къалмады,
Эр якъындан бергиде.
Теньсиз берги олмады,
Берильген шей сергиде.

Эркес коръди козюнен
Шу аджайип шейлерни.
Къыз якъынынъ сѣзюнен
Эр шей тапты ерини.

Бедавадан берильген
Эр бир бахшыш – бир къуванч.
Санки олар керильген
Алтын табакъ бир къулач!

Къудаларнынъ дѣртюне
Бирер бахшыш къатылды.
Эр бирининъ дертине
Бирер дерман тапылды.

Бугунъ нишан акъкъында
Яхшы лафлар токъулды.
Къыз ве йигит якъындан,
Бир де элъхам окъулды.

Эльхамдан сонъ аякъчы
Софра къойды дегерли.
Аш, сув – омюр иляджы,
Эркес оны бегенди.

Сарма, долма, къашыкъ аш
Иштианы къозгъады.
Софрадаки къарт ве яш
Ашны ичке озгъарды.

Дарбалы ве давалы
Девир эди о заман.
Нидже-нидже заваллы
Омюр эти пек яман!

Аш-сув тансыкъ, укьукъ ёкъ,
Лякин раат базысы.
Мазлумларнынъ токьу ёкъ,
Тузнен отьмек – арзусы.

Омюр ичюн тартышув
Эр бир ерни къаплады.
Эки якълап атышув
Ич де тынчлыкъ тапмады.

Бойле агъыр девирде
Софра къоюв эди мот.
Гъарип отькен омюрде
Ашав эди олен-от.

Джелал ашны тишинден,
Тырнагындан арттырды.
Ич тынымсыз ишинден
Тамагындан арттырды.

Бу аш эсна-мусабет
Къонушувнен ейильди.
Ейильген сонъ аш эбет,
Эльхамдулля, дейильди.

Аш-сувдан сонъ деерлик
Аш дуасы окьулды.
Тютетилип юзерлик
Бутюн уй-баркъ къокьуды.

Сары чечек, юзерлик
Сакълай джанны назардан.
Генчлик, кызылыкъ, гузеллик
Къутулсын деп, къазадан!

Бу арынув иляджы –
Козъ назардан тер-темиз.
Дерт чекмеси пек аджджы,
Эгер достлар бильсенъиз!

Имангульчюн дегиль тек,
Эркес ичюн бу тедбир.
Будыр рухий бир емек,
Буннен кетер эр бир кир.

Къонакъбайнен къудалар
Аньлаштылар кесен-кес.
Бир-бирине ич олар
Тутмадылар ишни терс.

Къыз якъынынъ элинден
Тийди нишан салкъымы.
Къонакъбайнынъ эвинден
Чыкъты къуда такъымы.

Эв халкъынынъ эписи
Къудаларны озгъарды.
Копек биле эп сени
Озь еринден къозгъалды.

Олар къайтты бу иштен
Пек севине-севине.
Гуль ачылды кулюштөн
Къуртийлернинъ эвинде.

Къуртийлерге кельген сонъ,
Бильдирильди олгъан лаф.
Иштен эсап берген сонъ
Деф этильди олгъан хавф.

Бизим Къуртий севинчтен
Джоязды эсини.
Толкъунланып та ичтен,
Къучакълады эркесни!

Мерьем тойгъа разылыкъ
Берип ишке киришти.
Той-дугуньге разылыкъ
Иши бугунь тез пишти.

Мерьем тойгъа шорбаджы
Онынъ сёзю оладжакъ.
Койнинъ бутюн мухтаджы
Иле эв-баркъ толаджакъ.

Тойлар ола эр ерде,
Къалабалыкъ, къарышыкъ.
Шунынъ ичюн эрлерден
Керек онъа бир башлыкъ.

Тойгъа лаяыкъ кишини
Мерьем тайин этмели.
Япыладжакъ эр ишни,
Ольчеп, бичип кетмели!

Шу дакъкъада сёз алып,
Мерьем шойле сёйледи:
Эр тедбирге токъталып,
Теклифлерим шу, деди:

Пельван Мурад япмалы
Тоюмызгъа башчылыкъ.
Бир адам да тапмалы
Япаджакъдай ашчылыкъ.

Кимни ашчы япайыкъ,
Тоюмызгъа, джемаат?
Ерден, коктен тапайыкъ
Бизлер оны шу саат! -

Деп, бир суаль этерек,
Мерьем халкъкъа къарады.
Уста ашчы пек керек,
Деп, о койни тарады.

Лякин бунъа мунасиб
Тапалмады биревни.
Кимге олса о насип,
Келир эди севинип.

Деллял Палякъ Сейдамет
Теклиф эти пек ерли.
Эсте тутунь мудавмет
Ашчы олсун Текерли.

Текерлининь ашыны
Мемнюн олур егенлер.
Еп, сорамай яшыны,
Олур сагь ол, дегенлер.

Али, Вели, топлунен
Аякъчылар олсунлар.
Чалгьыджылар топлунен
Чалгьы чалып турсунлар.

Чалгьыларгъа Джеватны
Башлыкь этип къояйыкъ.
Сымарышкъа джевапны
Ондан алып ойнайыкъ.

Нусрет олсун анбарджы,
Биле ишнинь козюни!
Мерьем – тойнынь гуль таджы
Шай деп кести сёзюни.

Энди невбет Мерьемнинь
Агъасына берильди.
Сёз алгъан сонь Эдемнинь,
Мына нелер денильди:

– Къошы башлап ат чапув,
Халкъымызда бир адет.
Ондан шурет, шан япув,
Гъалиплерге саадет.

Къошкъа башлыкь этип биз,
Бойборюни къояйыкъ!
Тек гъамсызлыкь этип биз,
Башымызны джоймайыкъ.

Онъ бей, сол бей эр заман
Ишни акъкъа чыкъара.
Олар олса пис, яман,
Гоньюль ола къап-къара.

Видждан иле иш корьген
Эки киши тапайыкъ.

Юкюмизни котерген
Тоюмызгъа энъ ляйыкъ.

Тоюмызнынъ менимдже
Нафе олсун онъ бейим.
Сол бейине келиндже
Неби олса, пек эйи.

Бойлеликнен шу куню,
Тойнынъ иши чезильди.
Шорбаджынынъ укюми
Тильден тильге кезинди.

Огълу ичюн Джелялда
Къара матем бар эди.
Яшав онъа бу алда
Къабирден де тар эди.

Шунынъ ичюн кесен-кес
Этти тойны о ясакъ.
Дегиль эльбет бу иш терс.
Бир ойланып къарасакъ.

Олю чыкъкъан мекяндан
Сувукълыгъы эксильмез.
Тютюн чыкъар тек ондан,
Агълав, сызлав кесильмез.

Яш Имангуль отькерди
Бир кичкене джыйынчыкъ.
Онъа бир-къач къыз кельди,
Йырланмады бир йырчыкъ.

Бу джыйындан хабер
Олгъаны ёкъ кимсенинъ.
Джелял олды ребери
Бойле агъыр иссенинъ.

Фатьмагъа да пек языкъ,
Къутсуз, махрум къанаттан.
Эткендайын бу азлыкъ,
Огълу кеткен аяттан.

Шунынъ ичюн бу тойны
Киев якъы япаджакъ.
Союп эки-учъ къойны
Халкъны багъын тападжакъ.
<...>

Къуртий ыргъат

Эвджимен зат Имангуль,
Даим чапа-чапкъалай.
Къуртий тенбель эр дегиль,
О эр ишни якъалай.

Заит байнынь багъыны.
Багъчасыны чапалай.
Сель олса бир якъыны,
О догърулай, таш къалай.

Акъкъан сувнен берабер,
О себзеват сувара.
Ич ял алмай тѣке тер,
Огюз еке, тувара.

Терек пытай, ер къаза;
Заметини аямай...
Беденинден бир аъза
Сынса, чыдай, къаядай.

Сюрюлерни отлакъкъа
Яйылдырып отлата.
Къавал чалса узакъта
Монълу гонъюль сызлата.

Баарь ве кузь башланса,
Чѣльде сабан сюре о.
Алма, армут ашланса,
Эльде – пычакъ, юре о.

Армут ашлай ахлапкъа,
Тикенлерге – татлы нар.
Тек ашланмай ахлякъкъа
Мунафыкълар, саткъынлар!..

Тегиз ёлдан кетмей биз,
Кене четке бурулдыкъ.
Ич те сабыр этмей биз,
Агъыр ишке урундыкъ.

Энди бизлер сабырлыкътан
Ёлумызгъа къайтайыкъ.

Ич зорланмай къартлыкътан,
Сёзюмизни айтайыкъ.

Эки къолда бир къамчы,
Къуртий айдай араба.
Ашы, суву бир тамчы,
Омрю – дава, дараба!

Бай Къуртийни эр куню
Мезекледи ве сёгди.
Шериатнынъ укюми, -
Деп, Къуртийни эм дёгди.

Шойле отти къыркъ ай,
Къуртий байгъа тер тёкти, -
Зенгинлешти даа бай,
Къуртий исе ер сёкти.

Даа башкъа ыргъатлар
Байгъа ерни арттырды.
Чегерликлер ызгъатлар
Байгъа байлыкъ таптырды...

Къуртий чыкъты ишинден
Сёгюнчлерге чыдамай.
Кетти залым кишиден,
Дёгюшлерге чыдамай.

Иш акъкъыны бергенде,
Бай косътерди саранлыкъ.
Не эткенинъ дегенде,
Япты бу бай яманлыкъ.

Яманлыкъны ялынъыз
Япып яшар яманлар.
Залымларны алынъыз,
Олар ачкозь аzmanлар!

Бай Къуртийнинъ бетине
Бир-къач шамар яндырды.
Къалгъан тамгъа этинде
Мор когемни анъдырды.

Эй, инсафсыз джанавар, –
Деди Къуртий шу байгъа,
Эр инсаннынъ джаны бар,
Тыкъма оны сен лайгъа!

Къуртийнинъ бай ачувдан
Якъасына япышты.
Файда чыкъмаз къачувдан,
О да байнен къапышты.

Яхшы этип ыргъаты
Берди байнынъ сепини.
Котек ашап пек къатты
Къалды бай ер тепинип.

Заид байдан ахтыны
Алды Къуртий ниает.
Байнынъ къургъан тахтыны
Мазлум сайды джинает.

Халкълар оны арз этип,
Бинъ башына чакътылар.
Акъларыны төлетип,
Оны отсыз якътылар.

Ондан башкъа бай агъа
Джёреме де төледи.
Элем этип баягъы
Озь эвине ёнеди.

Ачувындан юреги
Гъает мушкюль агъырды.
Сол якъынынъ куреги
Сызлап къатты багъырды.

Чагъырттырып экимни,
Косьтердилер шу байны.
Агъырысы чекильди,
Сонъу етмей шу айнынъ.

Шу кунъден сонъ генч киев
Байгъа хызмет этмеди.
Тынч олайым мен, дие
Ыргъатлыкъкъа кетмеди.

О тик дагънынъ четинде
Агъыр ишке илишти.
Тебессюми бетинде
Дагъ сёкмеге киришти.

Къазма, курек элинде,
Чегерлерни кыйратты.
Ашайджагы белинде,
Таш, топракыны фырлатты.

Ял алды о тек гедже,
Куньдюз тынмай чалышты.
О йыл бою бойледже
Агыр ишке алышты.

Бир йыл вакыт кечкендже,
О бир гектар ер ачты.
Къурт, кырмакыска ве боджек
О ерлерден зув кьачты.

Борсукъ, тавшан ве чиллар
Ювасыны терк этти.
Гогерджинлер, лачинлар
Ят далларны тепретти.

Дагда, кырма ер сёккен,
Гульге созар кьолуны.
Ишлей-ишлей тер тёккен
Тапар кенди ёлуны.

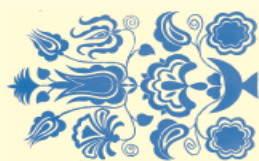
Шойлеликнен яш киев
Яз, кыш, демей, дёгюнди.
Ич кимседен бир демев
Тапмай, гьает окюнди.

Вакыт, эмек ве топракъ
Имкянлары боллукънынъ.
Суву маъмур эр чокъракъ
Кенъ анбары боллукънынъ.

Къуртий ишни битирип,
Фиданларны отуртты.
Анда аят кетирип,
Заид байны кьутуртты.

Заид бай бу топракыска
Бир ёл тапмакы истеди.
Оны язлыкы туракыска
Мензиль япмакы истеди.

Девамы бар.

*Крымскотатарская
литература
на русском языке*

*Дженгиз ДАЙДЖИ
(1920–2011)*

Крымскотатарский прозаик и поэт. Писал на турецком языке, жил в Лондоне. Автор ряда романов о судьбе крымскотатарского народа.

Они тоже были людьми

Отрывки из романа «Олар да инсан эди»

...С рассветом ожила жизнь в Кызылташе. Селяне, оседлав лошадей, спешили на свои поля, чаиры, огороды. Бекир тоже проснулся рано, косил траву.

Стельную корову решил не гнать в стадо, привел ее к своему полю, и, чтобы она не забрела на соседскую землю, велел работнику Ивану, сидеть под грушевыми деревьями и приглядывать за ней. Сам до полудня таскал траву домой. В полдень дочь Айше, забравшись на крышу хлева, напевая, принялась расстилать по крыше траву, скошенную отцом. Солнце нещадно палило. Бекир собирался ехать к табачным сараям и уже вспрыгнул на лошадь, когда дочь окликнула его с крыши:

– Папа, папа, смотри, по нашему полю кто-то ходит!

Айше стояла на крыше, приложив ладонь к глазам и смотрела вдаль, на поле. Бекир не слышал, он уже приближался к инжирным деревьям, и, пока не отъехал, Айше позвала громче:

– Папа, папа, посмотри на поле, там кто-то есть!

Бекир остановил лошадь, обернулся:

– Чего кричишь с крыши, как петух. Что, людей не видала? Кто там может быть, на нашем поле? Иван!

– Это не Иван, папа! На горе Кушкая у автомобильной дороги, кажется, человек десять, по нашему полю ходят пять-шесть человек.

– Да ты что? Кто же это может быть?

– Не знаю. Смотри, смотри... С горы спускаются два человека, заходят на наше поле...

– В поле пусто!

– Нет, там люди!

– Цыгане, наверное! Жди, придут в деревню, со своим медведем-плясуном...

– Нет, нет, что цыганам делать на горе? Эти люди не цыгане.

– Действительно, что делать цыганам на верхушке Кушкая? – Бекир не слезая с лошади, призадумался.

– Если не цыгане, то кто же это?

Бекир слез с лошади, привязал ее к инжирному дереву, тяжелыми шагами вернулся к дому, забрался на крышу.

Гора Кушкая, распластанная как два раскрытых крыла, прислоненная спиной к цепи холмов, сплошь поросшая травами, кустами и молодым сосняком, нависала над шоссе своим огромным острым выступом, на ее верхушке стояли десять-двенадцать человек. Издалека ни Айше, ни Бекир не могли рассмотреть их, но было ясно, что это не цыгане. И не дегирменкойцы. И, заметно, что это вообще не местные, и не мусульмане – на одном шапка, остальные без головных уборов. На шоссе стояли таких же три человека, а на поле Бекира – шестеро. Бекир раздумывал, кто же эти люди, чесал затылок, пытался понять, что они делают на верхушке Кушкая.

«Оттого, что они гуляют по моему полю, кому вред, пусть себе гуляют», – наконец решил он.

Через некоторое время три человека спустились с горы Кушкая, присоединились к тем, кто на шоссе, все вместе зашли на поле Бекира.

Бекира все больше одолевал интерес. Он надеялся, что Иван встанет, подойдет и спросит, чего же хотят эти люди. Но Иван по-прежнему беспечно валялся в тени грушевых деревьев. Люди же ходили вдоль и поперек поля, останавливались посередине, двое шли в разные стороны – один от груш, один от дороги, махали руками. Те, кто в середине – стояли неподвижно. Странно все это. Поле сейчас пусто, здесь растут только пять груш. Но люди к деревьям не подходили. Время от времени несколько человек уходили к горе Кушкая, остальные стояли на месте.

Бекир вопросительно посмотрел на Айше. Айше, с глазами полными удивления, только пожала плечами.

Люди находились на поле Бекира долго. Несколько человек

забрались на гору, потом вернулись, потом все вместе постояли на шоссе и пошли в сторону Дегирменкюя.

Вечером Бекир рассказал об увиденном жене Эсме.

– Это москвичи, наверное, – сказала Эсма. – Они отдыхают на пляжах Ялты, гуляют в лесу, собирают цветы и ловят бабочек.

По-другому и быть не могло. Бекир усмехнулся:

– Валлаи (ей-богу), даже если дадут мне тысячу рублей, я так лениться не стану. Взрослые люди, а гоняются за бабочками! У них других дел нет, что ли?

Этот случай так и позабылся бы, но через три дня, Бекир взял с собой работать в табачных сараях жену и дочь, а Иван погнал корову на край поля пастись. Близился полдень.

– Папа, папа, смотри по нашему полю ходят люди, – Айше бегом прибежала к отцу, возившемуся с табаком в сарае.

– Что за люди?

– Те, что были на горе Кушкая.

Бекир пулей вылетел из сарая и увидел ту же картину, что и три дня назад.

– Э-э, валлаи, похоже наше поле стало родным домом для любителей половить бабочек... – он не успел договорить.

– Мне кажется, не бабочек они ловят, – прервала его дочь, разглядывая поле из-под ладони, приложенной козырьком к глазам.

– А что?

Айше не ответила. Немного погодя, тихонько пробормотала себе под нос: «Не топографы ли это?» Потом еще раз повторила громче:

– Не топографы ли это? – сорвалась с места и побежала на край площадки, где был разложен для просушки табак. Бекир побежал за ней, вместе они усиленно всматривались вдаль, пытаясь разглядеть, что делается там, на поле.

Сердце Бекира учащенно забилося, он заволновался. Что делает эта толпа людей на его поле?

– Они что, ловят на поле бабочек? – дрожащим голосом спросил он Айше.

– Нет, папа, не бабочек они ловят. Это – топографы.

– А кто это – топографы?

– Они наше поле меряют.

Айше хотела еще что-то сказать, но сердце ее сжалось, голос охрип... Два дня назад она прочла в газете новость о том, что у людей забирают земли и организуют колхозы.

И сейчас, когда увидела на отцовской земле людей, которые измеряли поле, похолодела, на глазах у нее выступили слезы. Она не могла смотреть отцу в глаза.

У Бекира все горело внутри, чужаки измеряли его поле, а ему казалось, что измеряют кусок хлеба на его столе.

С какой стати? Он ведь не продает свое поле, да и не продаст никогда, если он лишится поля, он словно лишится своей души. Это поле принадлежало его предкам в семи поколениях, здесь он родился, вырос, под этим солнцем... А теперь какие-то чужаки измеряют его землю. Не выбросят ли они Бекира с его земли, унаследованной от дедов и прадедов?

Кулаки сжались, к горлу подкатил комок. «Порву на куски, убью всякого, кто посягнет на мою землю», – думал Бекир, руки, ноги его тряслись, он не замечал дочери рядом, не замечал ничего, перед глазами его было только поле, на котором крутились чужие люди, измеряли его землю.

«Эй, пусть не задевают, не злят меня!» – подумал Бекир. Он бегом устремился к своему полю, спустился с холма, вышел на тропу, по которой, обычно, с гор спускались в деревню стада. Снял колпак, вытер взмокший лоб, ветерок, дующий с низины освежал, Бекир пришел в себя. «Иду ругаться, не посоветовавшись с женой!» – внезапно подумал он.

Отсюда, с тропы, снизу, поля не было видно. Бекир слегка успокоился, закурил. Хотел вернуться наверх, посоветоваться с женой. Что ни говори, одна голова хорошо, а две лучше. Но, поскольку, от табачных сараев он отошел уже далеко, взбираться обратно наверх на холм, не хотелось. Страх перед людьми, вторгшимися на его поле, исчез. Широкими шагами он направился в сторону своего поля. Вышел на шоссе. Отсюда и поле, и грушевые деревья, и гора Кушкая были отлично видны. Люди, недавно ходившие по полю, сейчас собрались на горе. Бекир обвел глазами поле. Несказанно обрадовался, не увидев никого, кроме Ивана, все так же лежавшего в тени груш, и пасущейся поодаль коровы. Посмотрел на людей. Они все так же, то ходили все вместе, по горе, то спускались к шоссе.

«Они точно не местные», – подумал Бекир, повернув налево, не спеша зашагал вдоль шоссе. Ему не было страшно от мысли, что его землю измеряют, хотят поделить... Потому что эта земля была его собственностью, унаследованной от многих поколений его предков. Потому, что, по его мнению, миром все-таки правили такие понятия, как правда и совесть...

* * *

...Тревожные думы Бекира стали потихоньку рассеиваться, когда позади остались красные железные крыши домов греческой деревни. И тут он заметил вдалеке несколько человек, стоящих на обочине шоссе и разговаривающих между собой. Рослые, одеты – кто в пиджаки, кто в рубашки цвета мешковины. В руках – лопаты и ломы. Явно, не из местных, не из деревенских.

Бекира чужаки не удивили, поскольку он уже подъезжал к Ялте,

а в Ялте кого только не встретишь!

Бекир молча проехал мимо них на своей, запряженной лошадью телеге, они ему не понравились. На крестьян не похожи. Бекир абсолютно не представлял себе образа жизни этих, чужих, не деревенских.

Двигаясь дальше Бекир заметил что-то странное. Над шоссе и ниже, по краям виноградников, годами стояли толстые, мощные сосны, сейчас их не было.

Бекир остановил телегу, удивленно поискал глазами знакомые, хорошо известные ему – раньше сколько раз проезжал мимо них, кипарисы, но тоже не увидел их.

Кипарисы и сосны исчезли. В какой-то миг Бекир даже засомневался – на Ялту ли он едет?

Ну, да, да, это ялтинская дорога. Другой дороги на Ялту ведь нет! Все больше убеждаясь, что едет по ялтинской дороге, он, кажется, успокоился: «Задумался, видно. Проехал мимо кипарисов, и не заметил даже...», – подумал Бекир. Но миновал ли он их? Себя и глаза свои, он, ведь, обмануть не мог. По этой дороге он ездит, может, сотни раз в год. Знает здесь каждую выбоину, каждое дерево, каждый камень. Выше по склону и ниже дороги, каждый виноградник, каждый сад, каждую лужайку знает, как собственный карман.

«Ну, что ты будешь делать! Знать, постарел, ты, Бекир, постарел, глаза уже не те!», – подумал Бекир. Но разве глаза обманывали его?

Бекир поехал дальше, часто приостанавливая лошадь, посматривая наверх, на склоны, на пропасти горы Романкош слева от дороги.

«Эй-вах-эй, а разве в этом месте, у дороги, не росли восемь высоченных кипарисов?!»

Бекира охватила дрожь. Лошадь почуяв страх хозяина, замедлила шаг, зафыркала, замотала головой.

Бекир смотрел на дорогу, на суровые пропасти Романкоша. За сбегаящими по склонам вниз, бархатными, зелеными виноградниками – море! Виднеется ялтинская пристань, но знакомых деревьев нет! Шепча молитвы пересохшими, дрожащими губами, Бекир подстегнул лошадь.

Вдалеке впереди, по обе стороны дороги и посреди нее виднелись какие-то жёлтые кучи, они все увеличивались, по мере приближения телеги к ним. Кажется, кучи земли. Раньше никакой земли там не было, откуда она взялась, кто ее привез? На местную землю не похожа. Земля вперемешку с камнями. За кучами этой земли – гора. Вроде бы Кушкая? Но раньше верхушка и подножие Кушкая были покрыты зеленью, сейчас – нет. От подножия до макушки горы, заросли зеленых трав, кустов, кизила, тоненьких сосен – сожжены. Словно кто-то накрыл гору черным-черным покрывалом.

Из-за горы к шоссе вышли люди – один, двое, трое, пятеро, восемь... Бекир сбился со счета, в глазах все смешалось. Может быть их двадцать. Бородаты, многие одеты в красные рубахи, кто-то без рубах вовсе, кто-то толкает впереди себя тележки полные камней, опрокидывает их на зеленые сады внизу. Людей становится все больше. За горой слышен скрежет железа, громкий перестук, какие-то голоса, окрики. Слева, среди наваленных камней – вывернутые с корнями из земли сосны, кипарисы. Свежие срезы пней смотрят в небо, словно остекленевшие глаза отдавших Богу душу людей.

Сегодня суровый Романкош кажется Бекиру далеким, туманным. Он словно прячется от лап прошедшего по Ялтинской дороге кровожадного чудовища, что крушит, стирает с лица земли все на своем пути, направляясь к деревне Бекира. Романкош словно обращается к Бекиру:

– Бекир, Бекир, не видишь, на твою землю пришло хищное чудовище. Оно ворочает землю, вырывает с корнем вековые дубы, сосны, кипарисы, крушит горы, сжигает травы, сметает райские виноградники, что выращены и ухожены натруженными руками твоих прадедов. Неужели ты не видишь это чудовище, Бекир?

Темнеют курчавые облака, что нежились на груди грозной горы Романкош, медленно спускаются в пропасти. Плачут горы. Мрачнеет, сердится море. Но не бьется оно белопенными волнами о прибрежные скалы, его ярость молчалива. Чернеет, вздувается море, словно возненавидев и берег, и людей, хочет отодвинуться от побережья, спрятаться...

Бекир дрожит, но в душе нет страха, нет слез, он не бежит никуда, и не ищет спасения. От кого ждать помощи? Не от кого. Кроме как от Аллаха. Чья рука срубила, вывернула с корнями эти вековые дубы, сосны, сожгла заросли кустов на горе, разворотила землю, завалила камнями виноградники? Это же не человеческая рука, нет. Как человек сделает такое, как?

Бекир слез с телеги, взял лошадь под уздцы, чтобы не оступилась, не споткнулась, и медленно пошел по дороге.

Бородачи, сидели посреди дороги, железными молотками крушили камни. Шум из-за горы все громче и громче – грохот, скрежет, стон. словно под ногами этих людей жалобно стонет и плачет земля.

Бекир приблизился к горе. В этот миг, вышедший из-за горы человек в черном пиджаке и шапке, замахал ему рукой и закричал по-русски:

– Скорей, скорей, татарин! Айда, марш! Если не хочешь остаться без лошади и телеги, скорей проходи!

Бекир, крепко сжимая в руках узду, шепотом успокаивая лошадь и оглядываясь, быстро-быстро прошел по узкой дорожке

между куч земли и камней. Сзади – скрежет, перестук, грубые голоса, ругань, смех...

Бекир отошел довольно далеко, как только голоса стали не слышны, остановился. Рука до сих пор крепко сжимала узду лошади, повернувшись назад, посмотрел на развороченную землю.

Еще неделю назад гора, сплошь покрытая зеленью, сейчас лежала под ногами людей, словно раненый зверь. Люди же, словно голодные хищники, рвут и уродуют ее кровожадными руками, словно ломают кости и вспарывают тело, вынимают внутренности и нагружая в маленькие тележки, вываливают на зеленые виноградники и табачные плантации, что понизу дороги.

Бекир долго смотрел наверх, на людей и думал: «Сколько видел я русских в Ялте, в Симферополе, но таких вижу впервые!» Он даже засомневался, что это – русские. Забрался на телегу, прежде чем двинуться в путь, опять обернулся назад, посмотрел на людей, что рыли и терзали гору, тяжело вздохнул: «Ах, земля, земля! Откуда и зачем принесло сюда этих людей?», – и тронул лошадь с места.

Бедняга Бекир! Эти люди не черти, нет. Эти люди застилают камнем и заливают асфальтом, эту узкую, одностороннюю вековую дорогу Крыма.

Бекир еще долго горевал бы по поваленным соснам и кипарисам, но впереди показались белые дома Ялты. Корабли, напоминающие частокол безлистого леса, стояли в водах бухты, устремив к небу длинные мачты. Увидев Ялту, Бекир почувствовал в душе что-то похожее на умиротворение.

Пусть беспокойно на сердце, оттого что разворочена гора Кушкая, но ведь, Кушкая, она почти вся – каменистая! Не развалит ее, нет, не так-то просто ее ломами и кирками разворотить!

«Валлаи (ей-богу), не только киркой, даже если тысяча людей, тысячью цепей опутают гору и потянут, не смогут ни камешка от нее оторвать!» – думал Бекир. И, твердо убежденный в том, что его-то земля, его поле в безопасности, усмехнулся сам себе, и, тронув лошадь с места, покатыл на своей телеге дальше...

* * *

...Гора Аюв-Даг светлеет. Сбрасывает с покрытых сосняком плеч своих, поблекшие, погасшие тени ночи. Рассветает, розовеет горизонт. На горизонте в море виднеется маленькая точка, она все увеличивается, через некоторое время превращается в корабль.

Вскоре горизонт вспыхнул алым пламенем – взошло солнце. Засиял алмазами белопенный след воды, тянущийся за кораблем. Корабль приближается к Аюв-Дагу, звуки слышимой из репродуктора песни, мешаются с шумом пенящейся за кораблем воды.

Сидящие на палубе, прислонившись к поручням, пухлые, крас-

нощечки женщины в пальто и красных косынках, лузгают семечки и сплевывают кожуру себе под ноги. Тут же – мужчины, громадные, медлительные, длинноволосые, длинноусые – люди с Сибири, Дона, Терека, суетливая толпа украинцев.

Корабль обогнув Аюв-Даг, оказался напротив Кызылташа и взял курс на Ялту. На борту шумно, людская многоголосица смеши-
ваясь со звуками из репродуктора, словно наполняет корабль до краев, проливается в море.

- Эй, Василий! Видишь мусульманскую деревню?
- Ну как?
- Лугов нет.
- А та зелень что это?
- Это не луга. Мусульмане оттуда вино собирают.
- Эй, Сергей! Дай закурить!
- Кури!
- Вино говоришь?
- Если наши попадут туда, они татарские поля усушат.
- Хо-хо!
- Если мы там поселимся, куда государство денет татар?
- Засолит, засушит, в московские музеи спрячет.
- Хо-хо-хо!
- Жаль, жаль. Женщин их пусть нам оставят.
- А у них разве есть женщины?
- А что нет?
- Есть. Они женщин в мягкое укутывают, и за столом садятся на них вместо скамьи.
- Хо-хо-хо.
- Эй, ты мне на ногу наступил. Прибыю!
- Федя! Ты ешь хлеб? Дай и мне немножко!
- Поди в церковь на паперть, протяни руку, может подадут.
- Эй! Вон за тем холмом другая деревня! Гляньте, гляньте!
- Ох-хо! Большая деревня!
- А нас в какую деревню везут?
- У мусульманских деревень названия есть?
- Нету.
- Татарские деревни назовем нашими названиями.
- Подлесский хутор!
- Полтавщина!
- Николаевская слобода!
- Нижняя Матвеевка!
- Николаевская...
- Бей их! Николаевскослободских бей!
- Бей их!
- Товарищи! Товарищи!
- Не деритесь, товарищи!

Несущаяся из репродуктора песня «Широка страна моя родная» вдруг смолкла. Потом раздался треск, шум, бормотание, и из широко разинутого рта репродуктора на головы дерущихся людей, словно камнями и кусками железа сыпанул жесткий голос:

– Внимание! Внимание! Всем построиться. Выдается хлеб! Соблюдайте порядок!

Воцарилась тишина. Открыв рты все уставились голодными глазами на репродуктор. В нем снова затрещало, зашуршало и вновь грянула песня «Широка страна моя родная». Люди стали выстраиваться в ряды для получения хлеба.

На корабле находились еще два человека. Один – высокий, краснолицый, светловолосый, глаза с хитринкой, почему-то нервничал. Он сидел неподвижно, держа руку на засунутом за пояс маузере без кобуры.

Второй человек – среднего роста, смуглый, глаза большие, круглые, неотрывно глядел на сосновые рощи у подножия Аюв-Дага, на дома Кызылташа, Гурзуфа, на генуэзскую крепость, на дороги Сувук-Су, улыбался каким-то своим сладким грезам, погружаясь в мечты.

Оба сидели молча. Хоть и были чужими друг другу, в эти минуты их объединяли общие думы и общие эмоции.

– Когда вы уехали из Крыма? – спросил смуглый.

– В ночь землетрясения, – ответил светловолосый, не отрывая взора от прекрасных пейзажей на берегу.

Опять замолкли. Смуглый глядя наверх, на Кызылташ, подумал: «Дома с террасами, дворы украшены цветами. Какая прекрасная деревня. Слава тебе господи».

Оба в молчании проводили взглядом проплывающий мимо Аюв-Даг, потом Кызылташ.

– Когда закончите отчет? – спросил Василий Дмитриевич.

– В конце месяца должен сдать в комиссариат здравоохранения.

– Для туберкулезного санатория какое место по-вашему удобно?

– Там, где кладбище очень удобно. Но, думаю, комиссариат не согласится.

– Почему?

– По двум причинам. Во-первых, на переходе между Аюв-Дагом и яйлей зимой дуют сильные ветры. Во-вторых – шоссе. Эти две причины мешают моему плану.

– Так, какое место хотите посоветовать?

– Там, где выше деревни, у татар расположены сараи для сушки табака. С точки зрения воздуха, солнца – самое удачное место. Сзади – сосняки и яйля, напротив – море, и солнце целый день.

– С татарами говорили?

– Только с одним из них.

– Ну и каковы?

– Тюрки, такие же как в Армении. Разницы большой не заметил. Сплошь неграмотные, бескультурные, дикари.

Без причин перегораживают автомобилям шоссе своими телегами, пререкаются с водителями. Я спросил, почему ругаетесь, говорят, дорога их, земля их, хотят сами тут жить...

Слушая собеседника, Василий Дмитриевич, взвился, схватился за маузер, процедил сквозь зубы:

– Их место – на свалке истории. Я их туда затолкаю, – затем продолжил смягчившимся голосом:

– Когда ваша семья приезжает в Крым, товарищ доктор?

– Сейчас они на Кавказе, пусть побудут там. Я побаиваюсь привозить их сюда, к татарам, – ответил смуглый человек.

Через час корабль причалил к пристани Ялты. Там царил суматоха. Гудки, шум двигателей, разноголосье толпы, спешащей с корабля по сходням на пристань, грохот ящиков с товаром: фруктами, вином, табаком, скрежет якорных цепей, бряцание оружия военных – все смешалось, все кипит, разливается с пристани Ялты и потоком катится в татарские селения, со времен генуэзцев и до сих пор жившие в покое и благоденствии.

Местные жители находятся в состоянии какого-то страха. Приезжих никто не знает, кто они такие, никто не ведает. Откуда, к кому, зачем они приехали?..

*Перевод с турецкого языка
Гульнары Усеиновой.*

Урьметли окъуйыджылар!

ЙЫЛДЫЗ
МЕДЖМУАСЫ

2022 сенесине «Йылдыз»гъа
абуне олмагъа унутманъыз.

Бир йыллыкъ абуне индекси – **75200**
фияты – **1026 кумюш 17 капик.**

Ярым йыллыкъ абуне индекси – **75298**
фияты – **513 кумюш 09 капик.**

Абуне декабрь 23 къадар девам эте.

Издається на крымскотатарском языке
«Йылдыз» № 5 (263) 2021

Издано при поддержке Государственного комитета
по делам межнациональных отношений Республики Крым
Государственным автономным учреждением Республики Крым
«Медиацентр им. Исмаила Гаспринского» за счёт средств
бюджета Республики Крым.

Верстка: М. Усеинов

Подписано к печати 21.10.2021 г.
Дата выхода номера в свет 29.10.2021 г.
Формат 70x108 1/16. Печать офсетная.
Заказ №
Тираж 575 экз.

Адрес редакции и издательства ГАУ РК «Медиацентр им. И. Гаспринского»
295 048 Республика Крым, г. Симферополь, ул. Трубоченко, 23а

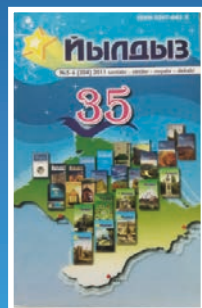
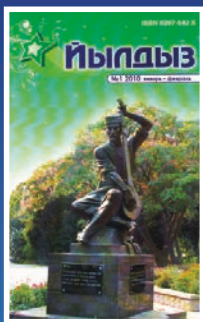
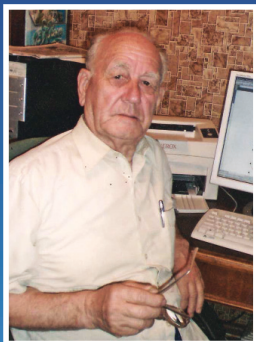
E-mail: yildiz1976s@mail.ru

Свидетельство о регистрации
средства массовой информации ПИ №ТУ 91-00296

Отпечатано ИП Сангалов К. Ю.
308000, г. Белгород, ул. Кирпичная, 65б
e-mail: ria-lzumrud @yandex.ru

Меджмуа окъуйыджыларгъа вакътында еткизильмесе, онынъ
нешири ичюн месуль «И. Гаспринский адына медиамеркез»ге
мураджаат этмек мумкюн.
Тел.: +7 3652 598-712

Индекс 75298

Yıldız 45
mecmuası